

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA SOCIALNO DELO

DIPLOMSKA NALOGA

**VKLJUČEVANJE ROMSKIH OTROK
V PREDŠOLSKO VZGOJO**

ANDREJA KOSTELEC in KSENIJA PRAVNE

LJUBLJANA, 2009

PODATKI O DIPLOMSKI NALOGI

Ime in priimek: Andreja Kostelec in Ksenija Pravne

Naslov naloge: Vključevanje romskih otrok v predšolsko vzgojo

Kraj: Ljubljana

Leto: 2009

Št. strani: 154

Št. tabel: 2

Št. grafikonov: 0

Št. bibl. opomb: 7

Št. prilog: 4

Mentorica: doc. dr. Liljana Rihter

Somentorica: as. dr. Špela Urh

Deskriptorji: vzgoja in izobraževanje, segregacija, integracija, multikulturalnost, vključevanje v vrtec

Povzetek: V diplomski nalogi predstavlja temo vključevanja romskih otrok v predšolsko vzgojo. V vrtcu se diskriminacija kaže v segregiranih oblikah oddelkov nekaterih vrtcev, čeprav je slovenski izobraževalni sistem na normativni ravni usmerjen k integraciji romskih otrok v heterogene oddelke. V teoretičnem delu predpostavlja ovire za vključevanje romskih otrok. Posebej izpostavlja revščino Romov, predsodke, rasizem, konstrukt o negativni romski identiteti ter pomanjkljivosti v izobrazbi strokovnih delavcev, ki delajo z romskimi otroki. Vse to v veliki meri vpliva na nadaljnjo vzgojo in izobraževanje romskih otrok. Kot vodilo pri iskanju strategij za preseganje težav pri vključevanju romskih otrok v predšolsko vzgojo sva se oprli na načela antirasistične in multikulturne vzgoje. Zanimali so naju dejavniki, ki spodbudno vplivajo na prilagajanje slovenskih vrtcev in strokovnih delavcev romskim otrokom in obratno – prilagajanje romskih otrok slovenskim vrtcem. Tako sodelovanje je na boljši poti k socialni vključenosti romskih otrok v predšolsko vzgojo, kar posledično vpliva na večjo socialno vključenost tudi na drugih področjih vsakdanjega življenja.

Key words: segregation, multiculturality, integration, pre-school education

Abstract: The main topic of the thesis is the integration of Roma children in pre-school education. In some pre-school institutions (kindergartens) the discrimination results in segregated units, although the Slovene education system tends to integrate Roma children in heterogeneous groups.

The theoretical part presents the barriers to the integration. Poverty, prejudice, racism, the construct of negative identity and inadequately educated professionals who work with Roma children have a great impact on further education. The principles of multicultural and antiracist education were followed as a guide to find the strategies in overcoming the difficulties in the integration. We were interested in factors with positive influence on the adjustment of Slovene kindergartens to Roma children and vice versa- the adaptation of Roma children to Slovene kindergartens.

We find such cooperation is a good way to social integration of Roma children in pre-school education, what also influences all other areas of everyday life.

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA SOCIALNO DELO

DIPLOMSKA NALOGA

**VKLJUČEVANJE ROMSKIH OTROK
V PREDŠOLSKO VZGOJO**

Mentorica: doc. dr. Liljana Rihter

Somentorica: as. dr. Špela Urh

Andreja Kostelec

Ksenija Pravne

Ljubljana, 2009

Slabo ternipe

Ka avi zvečer avi luna blede,
a oj beši i hiki
i hili nu misli, ka zbarjovela oj,
tučin granko suze neče več,
slabo ternipe spumnim neče pe
i astarla tu sreča,
da ovava sa nu rože,
bari bajt tu ovela,
zur bajt tu roveha.

Teško otroštvo

Ko se zvečeri, vzide blede luna,
dekle sedi in gleda.
Misli si, ko bo zrasla,
ne bo več točila grenkih solz,
ne bo se spominjala težkih dni,
prišla bo sreča,
da bo vsa cvetela.
Veliko srečo bo imela,
od sreče bo jokala.

(Marina Brezar, Lokve)

ZAHVALA

Na začetku se iskreno zahvaljujema somentorici as. dr. Špeli Urh in mentorici doc. dr. Liljani Rihter za vso pomoč in strokovne nasvete, odločilne napotke in pripombe, prijaznost in dostopnost pri nastajanju te diplomske naloge.

Andreja

Zahvala gre Janiju za potrpežljivost, sinu Vidu in hčerki Katji za vzpodbudno otroško iskrivost. Hvala mami za korajžno vzpodbudo. Hvala tudi atetu, ki je vedno v mojih mislih in bi bil vesel mojega dosežka. Hvala Ksenji, ki me je vzela k soavtorstvu.

Ksenja

Zahvaljujem se moji mami Joži in moji mladi družini, Davidu in Minki, za potrpežljivost, pomoč in podporo pri nastajanju diplomske naloge. Zahvala tudi Andreji za sodelovanje pri izdelavi diplomske naloge.

Za pomoč pri izdelavi diplomske naloge se zahvaljujem tudi ge. Mikici Gligič, ge. Vlasti Starc, ge. Lučki S. Gačnik, ge. Nuši Razdejšek in romskim staršem ter mag. Simoni Žnidarec Demšar in as. dr. Špeli Urh, ki sta me tekom študija seznanili z vpogledom v romsko skupnost in s tem zagotovili veliko kakovost dela.

KAZALO

PODATKI O DIPLOMSKI NALOGI	2
KAZALO	7
KAZALO TABEL	8
KAZALO SLIK	8
UVOD	9
1 TEORETIČNI UVOD	11
1.1 ROMI V SLOVENIJI	11
1.2 DRUŽBENI POLOŽAJ ROMOV V SLOVENIJI	12
1.2.1 PRAVNA PODLAGA ZA UREJANJE POLOŽAJA ROMOV V SLOVENIJI	14
1.3 VZGOJA IN IZOBRAŽEVAJE ROMOV NA SLOVENSKEM	15
1.3.1 Pravna podlaga za vzgojo in izobraževanje Romov v Sloveniji	18
1.3.2 Predšolska vzgoja romskih otrok	23
1.3.3 Romski otroci v slovenskih vrtcih	25
1.3.4 Ključni problemi v vzgoji in izobraževanju romskih otrok	30
1.3.4.1 Ovire za vključevanje in uspešno šolanje romskih otrok	33
1.3.5 Integracija, inkluzija romskih otrok	41
1.3.5.1 Teoretična izhodišča za oblikovanje inkluzivne šole za romske otroke	43
1.3.5.1.1 Odstranitev ovir pri učenju in socialni participaciji	43
1.3.5.1.2 Upoštevanje različnosti skupin	44
1.3.5.1.3 Možni model inkluzije romskih otrok	46
1.3.5.2 Osebnostne lastnosti strokovne delavke, ki delajo z romskimi otroki	50
1.3.5.3 Kompetence za vzpostavitev zaupanja z romskimi starši	51
1.3.5.4 Kompetence za vzpostavljanje partnerskega odnosa z romskimi otroki	52
1.3.5.5 Kako olajšati integracijo romskih otrok v slovenske vrtce?	54
1.4 SOCIALNO DELO Z ROMI - ANTIRASISTIČNA PRAKSA	55
2 OPREDELITEV PROBLEMA	62
3 METODOLOGIJA	64
3.1 VRSTA RAZISKAVE	64
3.2 MERSKI INSTRUMENT	64
3.3 POPULACIJA IN VZORČENJE	64

3.4	ZBIRANJE PODATKOV	65
3.5	OBDELAVA IN ANALIZA PODATKOV	66
3.5.1	ANALIZA PODATKOV	67
3.5.2	HIERARHIČNO UREJANJE POJMOV	70
3.5.3	DEFINIRANJE POJMOV	77
4	REZULTATI IN RAZPRAVA	78
4.1	SEGREGACIJA	78
4.1.1	SEGREGIRAN ODDELEK	78
4.1.2	ROMSKI VRTEC V NASELJU	81
4.2	INTEGRACIJA V REDNE ODDELKE	84
4.3	VKLJUČEVANJE ROMSKIH OTROK V VRTEC	90
4.4	METODE DELA PRI VKLJUČEVANJU ROMSKIH OTROK V VRTEC	96
5	SKLEPI	103
6	PREDLOGI	104
7	LITERATURA	106
7.1	INTERNETNI VIRI	109
8	POVZETEK	111
9	PRILOGE	113
9.1	Vprašalnik za strokovnega delavca v oddelku:	113
9.2	Vprašalnik za ravnatelja vrtca	113
9.3	Smernice za intervjuje s starši romskih otrok	115
9.4	Kode in izjave	116

KAZALO TABEL

Tabela 1.1: Podatki o Romih v oddelkih vrtcev, v katerih so zgolj romski otroci (homogeni oddelek), v letu 2005	29
Tabela 3.1: Primer kodiranja izjav iz intervjuja (prvi intervju: oseba A).....	68

KAZALO SLIK

Slika 1.1: Holistični model inkluzije romskih otrok	48
---	----

UVOD

Romi¹ so ena največjih evropskih etničnih manjšin, katere pripadniki so razpršeni po Evropi, a znotraj nje so zelo velike razlike (npr. v tem, kateri jezikovno-kulturni skupini pripadajo, koliko so integrirani v način življenja širšega okolja v socialno-ekonomskem statusu itd.). »Romski svet« torej ni homogen, ni le en svet, temveč je zelo heterogen, pogojen z odnosom, ki ga vzpostavljata romska in neromska skupnost v določenem okolju.

Več poročil in raziskav (npr. Zaščita manjšin 2001, 2002 itd.), ki poročajo o položaju romskih otrok v Evropi, kažejo na njihovo izključenost iz nacionalnih izobraževalnih sistemov, med tistimi, ki obiskujejo vrtec/šolo pa je zaznati tudi velik osip. Prav tako povsod zasledimo predsodke in diskriminacijo, ki se znotraj izobraževalnega sistema kažejo v segregiranih oblikah – romski otroci so namreč pogosto nameščeni v ločene oddelke in posebne šole, vendar ne zaradi motenj v intelektualnem razvoju, temveč je pogost strokovni argument njihove kategorizacije »kulturna drugačnost«. Pogosto prevladuje težnja po asimilaciji romskih otrok v večinsko kulturo in nepriznavanje njihove kulture. Javne izobraževalne sisteme (Peček, 2006; v Macura-Milovanović, 2006) tako zaznamuje dolga zgodovina napak pri oblikovanju primerne in učinkovite politike izobraževanja Romov, v mnogih primerih pa je to povezano z nesposobnostjo in nepripravljenostjo spoštovanja njihove zgodovine, aspiracij in spretnosti. Z vidika mnogih Romov je tako vrtec/šola prostor, kjer se romski otroci spreminjajo v Nerome oz. kot se pogosto sami izrazijo – »se civilizirajo«. Njihov odnos do vrtca/šole pa je pogosto povezan z njihovo lastno izkušnjo šolanja, kakor tudi s spoznanjem, ali je bilo šolanje zanje koristno ali ne

(http://www.see-educoop.net/education_in/pdf/denied_future_2_01-oth-enl-t02.pdf).

V mnogih državah si prizadevajo poiskati nove rešitve, kako vključiti romske otroke v izobraževalni sistem, kako oblikovati boljše modele in bolj konstruktivne pristope vključevanja. Da bi se romski otroci vključili v slovenski izobraževalni sistem, kar je pogoj za integracijo Romov v slovensko družbo, je potrebno že v predšolskem sistemu temeljiti na načelih medkulturne in antirasistične vzgoje, ki podpira etnične skupine in krepi njihovo

¹ Za pripadnike romske skupnosti uporablja izraz Romi, ker tudi sami sebe tako imenujejo. Poimenovanje Cigan/Cigani navajava samo takrat, ko ta izraz uporablja avtor besedila, katerega navajava.

kulturno identiteto ter vsem otrokom omogoča enake možnosti izobraževanja. Cilj medkulturne vzgoje ni asimilacija Romov, ampak obojestransko prepoznavanje romske kulture kot še ene kulture v slovenski družbi (Hrženjak, 2002:83).

Namen najinega diplomskega dela je, da s pomočjo domače in tuje strokovne literature ter različnih vpletenih akterjev (tj. romskih staršev, strokovnih delavcev in ravnateljcev vrtcev) pojasniva različne načine vključevanja romskih otrok v predšolsko vzgojo. Ob tem na začetku izpostavljava nekaj iztočnic, ki se osredotočajo na ključne probleme v vzgoji in izobraževanju romskih otrok in vključevanje oziroma inkluzija romskih otrok v izobraževalne sisteme. Z diplomsko nalogo želiva prispevati k vključevanju romskih otrok v vrtce in njihovemu premiku z obrobja v središče te institucije. Macura-Milovanovič (2006) pojasnjuje, da uresničevanje tega cilja temelji na prepričanju, da bi morale določene vrednote dobiti in ohraniti svoje mesto in pomen v izobraževalnem okolju. Enakost, solidarnost in sočutje so pogoji za razvijanje skupnosti, v kateri se vsak počuti dobrodošlega in sprejetega. Spoštovanje teh vrednot je izkazovanje skrbi, ljubezni in sprejemanje drugih ne glede na to, ali jih ocenjujemo kot nam podobne ali od nas različne.

1 TEORETIČNI UVOD

1.1 ROMI V SLOVENIJI

Ob popisu prebivalstva leta 2002 se je za pripadnike romske skupnosti opredelilo 3.246 oseb, 3.834 oseb pa je kot materin jezik navedlo romski jezik. Primerjava s popisom iz leta 1991 (ko se je za Rome opredelilo 2.259 oseb in je 2.752 oseb navedlo romski jezik kot materni jezik) kaže na 30,4 % porast opredeljenih Romov, kar pa še zdaleč ne predstavlja realnega popisa romskega prebivalstva v Sloveniji. Po podatkih centrov za socialno delo iz leta 2003 naj bi v Sloveniji prebivalo 6.488 Romov. Po podatkih iz leta 2004, ki so ga posredovale občine, v katerih prebivajo Romi, pa naj bi v Sloveniji prebivalo 6.488 Romov (<http://www.scribd.com/doc/2565916/Broura-Kulturne-znailnosti-Romov>).

Novejši zbrani podatki Urh (2009), ki so jih posredovali CSD kažejo na to, da v letu 2008 v Sloveniji živi več kot 10.000 Romov. Tudi Zveza Romov Slovenije le ocenjuje, da živi v Sloveniji od 8.000 do 10.000 Romov. Špela Urh (*ibid.*) ugotavlja, da prihaja do razlik med uradno, državno statistiko in neuradno statistiko lokalnih služb. Razlogov za to je več. Eden od njih je pravica do lastne izbire nacionalne oz. etnične opredelitve. Število Romov v Sloveniji po podatkih CSD so naslednji: Brežice 61, Črnomelj 707, Grosuplje 210, Kočevje 505, Krško 350, Lendava 449, za Ljubljano ni podatka, Maribor 3.000, Metlika 285, Murska Sobota 3.500, Novo mesto 1.250, Ribnica 126 in Trebnje 300. Skupaj to pomeni 10.743 Romov, kar je blizu neuradnim ocenam, ki jih navaja Zveza Romov Slovenije.

Največ Romov živi na območju Prekmurja, Dolenjske, Posavja in Bele krajine in predstavljajo približno 0,5% celotne populacije.

Romi v Sloveniji uporabljajo v medsebojnem komuniciranju romski jezik, v komuniciranju z večinskimi prebivalstvom pa uporabljajo slovenski jezik. Romi iz različnih krajev po Sloveniji se zelo težko sporazumevajo v romskem jeziku, kajti vsaka romska skupnost je svoj jezik prilagodila dialektu, ki se uporablja v regiji, v kateri živijo – v tem primeru med seboj komunicirajo v slovenskem jeziku. Nekateri romski otroci pa se tudi med seboj sporazumevajo v slovenskem jeziku

(<http://www.scribd.com/doc/2565916/Broura-Kulturne-znailnosti-Romov>).

Leta 1995 so Romi ustanovili Zvezo romskih društev. Ta se je leta 2000 preimenovala v Zvezo Romov Slovenije. Romi imajo tudi svojo zastavo in himno, ki jo je leta 1996 napisal Žarko Jovanović, poimenovali so jo Djelem, Djelem.

(<http://www.scribd.com/doc/2565916/Broua-Kulturne-znailnosti-Romov>).

Leta 2002 je ustavno sodišče v Sloveniji potrdilo amandma o udeležbi Romov na volitvah in o občinskem političnem predstavniku v občinskem svetu. Ta določa, da mora vsaka občina, v kateri živijo pripadniki romske etnične skupnosti, imeti enega romskega svetnika v občinskem svetu (določeno je 20 takih občin). Politična participacija na lokalni ravni je zagotovljena z zakonom, vendar pa ena od občin (Grosuplje) tega zakona ne upošteva. Trenutno je zagotovljeno zastopanje Romov le na občinski ravni, ne pa tudi na nacionalni, tj. parlamentarni ravni

(<http://www.scribd.com/doc/2565916/Broua-Kulturne-znailnosti-Romov>).

Državni zbor Republike Slovenije je leta 2007 sprejel Zakon o romski skupnosti v Republiki Sloveniji. Ta zakon ureja položaj in opredeljuje področja posebnih pravic romske skupnosti v Republiki Sloveniji, pristojnost državnih organov in organov samoupravnih lokalnih skupnosti za njihovo izvajanje ter sodelovanje predstavnikov. Upošteva poseben položaj romske skupnosti v Republiki Sloveniji ter uspešno vključevanje v slovensko družbo in za prevzemanje odgovornosti za svoj razvoj imajo pripadniki romske skupnosti poleg pravic in obveznosti, ki pripadajo vsem državljanom oziroma državljkam Republike Slovenije, še posebne pravice, določene z zakonom

(<http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200733&stevilka=1762>).

1.2 DRUŽBENI POLOŽAJ ROMOV V SLOVENIJI

Romi v Sloveniji so ena najbolj deprivilegiranih družbenih skupin. Javnost jim pripisuje izrazito negativne lastnosti in pogosto se pojavlja vprašanje, zakaj imajo prav oni poseben, privilegiran položaj v družbi (pozitivna diskriminacija je namreč pogosto napačno razumljena kot privilegij manjšine). Posebna pozornost do manjšine je nujna v situacijah, ko se je drži status manjvrednih, še zlasti v primerih, ko je manjšinska skupnost izključena (Urh, 2005: 59). Socialna izključenost se pri pripadnikih romske skupnosti kaže na različnih področjih vsakdanjega življenja. Zavratnik Zimic (2000 v Žnidarec Demšar, Urh, 2005a) razdeli socialno izključenost na dve komponenti – distribucijsko raven (dohodek, dostop do trga dela)

in relacijsko raven (družbeni status, participacija, politične pravice). Urh (2005: 59) razloži, da socialna izključenost pomeni otežen ali onemogočen dostop do možnosti, ki jih imajo drugi.

Zaviršek in Škerjanc (2000) ugotavljata, da je socialni status Romov izrazito nižji od socialnega statusa drugega prebivalstva in tudi drugih etičnih manjšin. So socialno ogrožena marginalna skupina z značilnostmi socialne izključenosti, saj ne razpolagajo z družbeno močjo, niso vključeni v ekonomske in politične institucije in nimajo pogajalske moči na trgu dela in v politiki. Soočajo se s krožnim tokom revščine, ki ga določajo: bivanje v romskem okolju, neizobraženost, slabo finančno stanje, nezaposlenost, negativni predsodki večinskega prebivalstva, družbena izključenost. Največja izključenost Romov je vidna na izobraževalni, ekonomski, družbeni in politični ravni. Stopnja brezposelnosti med romskim prebivalstvom je višja kot med neromskim prebivalstvom. Tveganje, da oseba postane ali ostane brezposelna, je pri romskem prebivalstvu dosti večje kot pri neromskem prebivalstvu. Eden od vzrokov za to je dejstvo, da so Romi pogosto naseljeni na območjih, ki so gospodarsko neugodna (obrobja majhnih mest), drugi razlog pa je v diskriminatornem odnosu delodajalcev do Romov, ki temelji na predsodkih in posploševanjih. Romski priimek je najpogostejša ovira pri zaposlovanju Romov (Urh, 2005).

Ustava Republike Slovenije (Ur. l. RS, 33I/1991-I) zagotavlja enake možnosti izobraževanja, dostopa do zaposlitve, primerne stanovanja itn. Antidiskriminacijski ukrepi bi s posebnimi pravicami zagotovili enak položaj in uredili področje zaščite pravice manjšin, da bi lahko posamezniki in skupnosti ohranili svoje posebnosti in se izognili prisilni asimilaciji v večinsko družbo (Urh, 2005: 59).

Žnidarec-Demšar in Urh navajata, da imata zaščitene manjšinske pravice le italijanska in madžarska manjšina, medtem ko imajo Romi status etnične skupnosti, posledično pa jih politični diskurz enači s položajem »vseh ostalih«. Tako Slovenija Romom ne prizna kulturno specifičnega in družbenega položaja. Izjema sta dva zakona, ki uveljavljata afirmativen pristop. Gre za Zakon o uresničevanju načela enakega obravnavanja iz leta 2004 (Ur. l. RS, 50/2004), ki omenja etnično pripadnost kot osebno okoliščino, zaradi katere oseba ali skupnost ne sme biti diskriminirana. Ta zakon določa skupne temelje in izhodišča za ugotavljanje enakega obravnavanja vsakogar pri uveljavljanju pravic, uresničevanju

svoboščin, še posebno na področju zaposlovanja, delovnih razmerij, vzgoje in izobraževanja, socialne varnosti, dostopa do dobrin in storitev. Drugi dopolnjeni zakon o lokalni samoupravi iz leta 2002 (Ur. l. RS, 51/2002) omenja, da mora imeti romska skupnost v občini, kjer je naseljena, najmanj enega predstavnika v občinskem svetu (Žnidarec Demšar, Urh, 2005a).

Urh ugotavlja, da se o Romih govori izključno samo kot o problemih: nastanitvene težave, kriminal, socialne težave, težave z integracijo. Rome se najpogosteje omenja v besednih zvezah, kot so: »romsko vprašanje«, »romski problem« in »romska problematika«. Romi že stoletja veljajo za »druge«, to pomeni, da ne spadajo v splošno sprejet in družbeno zaželen okvir norm in vrednot, ki veljajo za večino. Romi so izključno obravnavani v poglavjih o revščini, razrednem dnu, marginaliziranosti, kriminaliteti – slednje je še posebej zastopano v medijih. Navadno so predstavljeni kot ljudje, ki nimajo delovnih navad, ki niso pismeni, niso čisti, niso pošteni (Urh, 2003: 162-165).

1.2.1 PRAVNA PODLAGA ZA UREJANJE POLOŽAJA ROMOV V SLOVENIJI

Pravni položaj Romov v Republiki Sloveniji ureja 65. člen Ustave Republike Slovenije (št. 33I/1991-I). Tokrat so Romi prvič poudarjeni v slovenski ustavi, prej so bili skriti med etičnimi skupnostmi (Tancer, 1994: 66). Romska skupnost je navedena v *Ustavi Republike Slovenije*, in sicer v 65. členu (Ur. l. RS, št. 33I/1991-I), ki pravi: »Položaj in posebne pravice romske skupnosti, ki živi v Sloveniji, ureja zakon.«

Kar zadeva področje vzgoje in izobraževanja, *Okvirna konvencija za varstvo narodnih manjšin* (1998), ki jo je z zakonom ratificiral slovenski Državni zbor februarja 1998, države pogodbenice v 5. členu zavezuje k spodbujanju takih razmer, »... ki so potrebne, da pripadniki narodnih manjšin ohranjajo in razvijajo svojo kulturo ter ohranjajo bistvene sestavine svoje identitete, in sicer svojo vero, jezik, tradicijo in kulturno dediščino«. Države pogodbenice so se »... dolžne vzdržati politike in prakse, katerih namen je asimilacija pripadnikov narodnih manjšin proti njihovi volji, in morajo zaščititi te osebe pred kakršnimi koli dejanji, katerih namen je taka asimilacija« (http://coe.si/sl/dokumenti_in_publicacije/konvencije/157/).

V 12. členu konvencija zavezuje pogodbenice, da »... sprejmejo, kadar je to primerno, ukrepe na področju izobraževanja in raziskav, da s tem spodbujajo poznavanje kulture, zgodovine,

jezika in vere svojih narodnih manjšin in večinskega naroda. V zvezi s tem pogodbenice med drugim zagotavljajo ustrezne možnosti za usposabljanje učiteljev in dostop do učbenikov ter olajšujejo stike med učenci, študenti in učitelji različnih skupnosti. Pogodbenice se obvezujejo za pripadnike narodnih manjšin pospeševati enake možnosti za dostop do izobraževanja na vseh ravneh« (http://coe.si/sl/dokumenti_in_publikacije/konvencije/157/).

Nadalje 13. člen pravi: »V okviru svojih izobraževalnih sistemov pogodbenice priznavajo, da imajo pripadniki narodnih manjšin pravico do ustanavljanja in vodenja lastnih zasebnih ustanov za izobraževanje in usposabljanje. Uresničevanje te pravice nima za posledico nobenih finančnih obveznosti za pogodbenice« (http://coe.si/sl/dokumenti_in_publikacije/konvencije/157/).

S 14. členom se pogodbenice »... zavezujejo priznavati vsakemu pripadniku narodne manjšine pravico, da se uči jezika svoje manjšine. Na območjih, na katerih že tradicionalno ali v znatnem številu prebivajo pripadniki narodnih manjšin, in če je za to dovolj zahtev, si pogodbenice prizadevajo, da v okviru svojih izobraževalnih sistemov v kar največji možni meri zagotovijo, da imajo pripadniki narodnih manjšin enake možnosti za učenje jezika manjšine ali za izobraževanje v tem jeziku. Izvajanje drugega odstavka tega člena ne vpliva na učenje uradnega jezika ali poučevanje v uradnem jeziku« (http://coe.si/sl/dokumenti_in_publikacije/konvencije/157/).

1.3 VZGOJA IN IZOBRAŽEVAJE ROMOV NA SLOVENSKEM

Za čas pred drugo svetovno vojno ni o vzgoji in izobraževanju skorajda nikakršnih zanesljivih podatkov. Le iz posameznih poročil lahko sklepamo, da je le nekaj Romov obiskovalo osnovno šolo, po vsej verjetnosti neredno in ne vsa leta šolske obveznosti. Šole verjetno niso tem otrokom posvečale posebne pozornosti, niti niso vzgojno ukrepale, če niso redno obiskovali pouka (Tancer, 1994: 69). Tudi Šiftar (1970: 160) pravi, »... da so cigani začeli hoditi v šolo sorazmerno pozno, kar je bilo predvsem odvisno ne samo od njih in njihove volje, ampak od razpoloženja učiteljev, od odnosov bogatejših vaščanov do ciganov, kajti ti so imeli tudi v šoli glavno besedo in končno je o tem odločala tudi splošna politika na določenem območju in v določenem obdobju.« Tancer (1994: 69) meni, da je bilo še slabše med dolenjskimi Romi, ki so živeli v še hujših bivalnih razmerah.

Tancer (1994: 70) ugotavlja, da so bolj zanesljivi podatki o vzgoji in izobraževanju romskih otrok v Sloveniji po drugi svetovni vojni, še posebej podatki, ki veljajo za občino Murska Sobota. Po drugi svetovni vojni so se namreč pogoji na področju vzgoje in izobraževanja pričeli izboljševati. V reševanje vzgoje in izobraževanja se je vključil tudi Zavod za šolstvo SRS, ki je postopno začel dajati strokovne pobude.

Tancer v članku *Izobrazbeni manjko – velika ovira v družbenem uveljavljanju Romov* (2006) izpostavlja tri časovna obdobja – prelomnice (1945–1970, 1970–1990, od 1990 naprej), ki so bistveno zaznamovala kakovostne preskoke v šolanju in izobraževanju romskih otrok.

➤ Prvo obdobje: od 1945 do leta 1970

Do leta 1970 ni bilo nikakršnega spremljanja oz. evidence o tem, koliko romskih otrok je bilo vključeno v OŠ (osnovno šolo) in kako (ne)uspešni so bili.

➤ Drugo obdobje: od 1970 do 1990

Za to obdobje je značilno, da so takratne samoupravne skupnosti za vzgojo in izobraževanje sprotno spremljale vključevanje in napredovanje romskih otrok v OŠ in tudi skrbele za finančno pokrivanje posebnih namenskih sredstev, ki so jih v desetih občinah prejemale OŠ z romskimi učenci. Pri Zavodu za šolstvo je bila imenovana posebna komisija, ki je spremljala vključevanje romskih otrok v OŠ. Leta 1987 je nastala analitična študija o vzgojnih in učnih dosežkih učencev Romov v šolskem letu 1986/87. Študija je bila prvi celostni analitično-sintetični prikaz osnovnošolskega izobraževanja otrok Romov v Sloveniji.

➤ Tretje obdobje: od leta 1990 naprej

Za to obdobje je značilen bistveno drugačen in izpopolnjen pristop ter širša strokovna angažiranost. Zavod za šolstvo RS je leta 1991 predpisal Navodila za prilagajanje programa OŠ za romske učence in jih leta 2000 noveliral za devetletno OŠ. Leta 1992 je isti zavod sprejel razvojno – raziskovalni projekt *Vzgoja in izobraževanje romskih učencev v OŠ*. S projektom so v časovnem obdobju 1992–1994 v neposredni šolski praksi v šestih OŠ preverjali ustreznost in učinkovitost nekaterih organizacijskih oblik združevanja učencev in didaktičnih postopkov ter tako pridobili temeljne vsebinske, organizacijske, didaktične in metodične izkušnje za uspešno učno delo z romskimi učenci. Z novelirano šolsko zakonodajo in novimi izvršilnimi predpisi na področju osnovnega šolstva so bila leta 1993 uradno sprejeta

Navodila za prilagajanje programa OŠ za romske učence. S temi predpisi so bile odstranjene mnoge težave in nejasnosti, omogočen in legaliziran je bil pomemben kakovostni premik v reševanju specifičnosti v vzgoji in izobraževanju romskih učencev v slovenski OŠ. Normativ za oblikovanje romskega oddelka v OŠ je 16 učencev, normativ za oblikovanje oddelka, v katerem so najmanj trije romski učenci, pa je 21 učencev.

Po evidenci socialnoskrbstvenega organa je bilo npr. v občini Novo mesto leta 1961 108 romskih otrok, od tega 51 šoloobveznih; pouk jih je obiskovalo bolj neredno kot redno le 15. Šolo so obiskovali predvsem otroci s stalnim bivališčem, ki pa je bilo za domače učno delo neprimerno. V šoli so bili zapostavljeni s strani sošolcev in tudi učiteljev, navadno so sedeli v zadnji klopi, ločeno od ostalih otrok (Tancer, 1994).

Tudi o učni uspešnosti romskih učencev v tem času ni zanesljivih podatkov. Praviloma so imeli največ težav s slovenskim jezikom. Slaba jezikovna kultiviranost jim je preprečevala boljše učne uspehe tudi na drugih področjih. Pri tem jim niso mogli pomagati niti učitelji, saj niso poznali romskega jezika. Ravno zato se je že v poznih šestdesetih letih porodila ideja o priročnem slovarju, ki pa je bila realizirana šele leta 1987, saj zaradi jezikovnih razlik med tremi skupinami avtohtonih Romov v Sloveniji ni možno pripraviti enotnega skupnega romsko-slovenskega oz. slovensko-romskega slovarja, ki bi bil uporaben za vse Rome (ibid.).

Na spletnem portalu Romske novice (objavljeno, 28.01.2009) sva zasledili, da je Zveza Romov Slovenije izdala drugo knjigo v romskem jeziku z naslovom Romani Čhib-Romski jezik, katere avtor je Jožek Horvat Muc. V knjigi opisuje izvor, značilnosti in uporabo romskega jezika v Sloveniji pa tudi romsko-slovenski slovar in napotke za začetno učenje romskega jezika. Leta 2009 je izšel prvi romsko-slovenski slovar, ki zajema romski jezik, kakor ga govorijo belokranjski Romi, povečini pa tudi dolenjski. Publikacija obsega nekaj slovničnih napotkov, romsko-slovenski in slovensko-romski slovar. V njem najdemo okrog 8.000 romskih besed. Slovar sta pripravili sestri Marina in Madalina Brezar, belokranjski Romkinji, izšel pa je s pomočjo Ministrstva RS za kulturo. Slovar je izdalo Romsko kulturno društvo Vešoro iz Lokev pri Črnomlju (<http://www.ebelakrajina.si/on/793-romsko-slovenski-slovar-v-crnomlju>).

1.3.1 Pravna podlaga za vzgojo in izobraževanje Romov v Sloveniji

Pravno podlago za vzgojo in izobraževanje Romov v Sloveniji najdemo v naslednjih zakonih in predpisih:

Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja (Ur. l. RS, št. 98/2005) določa:

- V 2. členu so cilji sistema vzgoje in izobraževanja v Republiki Sloveniji med drugimi tudi: zagotavljanje optimalnega razvoja posameznika ne glede na spol, socialno in kulturno poreklo, veroizpoved, narodno pripadnost ter telesno in duševno konstitucijo, vzgajanje za medsebojno strpnost, razvijanje zavesti o enakopravnosti spolov, spoštovanje drugačnosti in sodelovanje z drugimi, spoštovanje otrokovih in človekovih pravic in temeljnih svoboščin, razvijanje enakih možnosti obeh spolov ter s tem razvijanje sposobnosti za življenje v demokratični družbi.
- V 25. členu je med pristojnostmi Strokovnega sveta RS za splošno izobraževanje navedeno, da ta strokovni svet »...določa program dopolnilnega izobraževanja za otroke Romov«.
- V 81. členu je zapisano, da se iz državnega proračuna zagotavljajo »... sredstva za pripravo in subvencioniranje cene učbenikov in učil za osnovne šole, za šolstvo narodne skupnosti in za izobraževanje pripadnikov slovenskega naroda v zamejstvu in zdomstvu ter Rome ...« in »... del sredstev za osnovnošolsko izobraževanje Romov«.
- 84. člen pravi, da za vzgojo in izobraževanje otrok Romov minister določi posebne normative in standarde.

Zakon o vrtcih (Ur. L. RS, št. 81/06) opredeli:

- 7. člen »Predšolska vzgoja otrok Romov se izvaja v skladu s tem zakonom in drugimi predpisi.«
- 14. člen, VI. odstavek: »Za vzgojo na območjih s posebnimi razvojnimi potrebami, narodno mešanih območij ter za vzgojo otrok Romov se sprejemajo posebni normativi in standardi.«
- 29. člen določa, da se iz državnega proračuna v skladu z normativi in standardi zagotavljajo sredstva tudi za plačilo višjih stroškov za oddelke otrok Romov.

- V poglavju o prehodnih in končnih določbah v 54. členu piše, da se za javno službo na področju predšolske vzgoje in priprave otrok na osnovno šolo med drugimi šteje tudi program za predšolske otroke Romov, dokler ne bodo sprejeti programi za predšolske otroke po tem zakonu (med tem je decembra 2002 Strokovni svet RS že sprejel Dodatek h Kurikulumu za vrtce za delo z otroki Romov). Sredstva za njegovo izvajanje se zagotavljajo iz državnega proračuna.

Pravilnik o normativih in kadrovskih pogojih za opravljanje dejavnosti predšolske vzgoje (Ur. l. RS, št. 75/2005) navaja, da je potrebno v oddelkih z romskimi otroki pri izvajanju programa za vsaj 3 ure dnevno zagotovi razmerje:

- 4 otroci na zaposlenega v oddelkih prvega starostnega obdobja,
- 7 otrok na zaposlenega v oddelkih drugega starostnega obdobja.

Strokovni delavec² v oddelku se zagotovi pod naslednjimi pogoji:

- v oddelkih prvega starostnega obdobja vključijo v izvajanje vzgojnega dela pomočnika vzgojitelja, ko je v oddelku najmanj 6 otrok, in naslednjega pomočnika vzgojitelja, ko je v oddelku najmanj 12 otrok,
- v oddelkih drugega starostnega obdobja vključijo v vzgojno delo pomočnika vzgojitelja, ko je v oddelku najmanj 11 otrok, in naslednjega pomočnika vzgojitelja, ko je v oddelku najmanj 21 otrok.

Dodatek h kurikulumu za vrtce za delo z otroki Romov (Strategija vzgoje in izobraževanja Romov v Republiki Sloveniji, 2004: 25-26) je bil sprejet aprila 2002. Vsebina dodatka h kurikulumu zajema utemeljitev in namen dodatka, ki je pomoč vodilnim strokovnim delavcem vrtca pri ustvarjanju pogojev za uresničevanje pravic romskih otrok do enakih možnosti ter uresničevanje načel in ciljev Kurikuluma za vrtce.

² V diplomski nalogi namesto učitelj, učitelji, vzgojitelj in vzgojitelji uporablja izraz strokovni delavec, strokovni delavci. Poimenovanje učitelj, učitelji vzgojitelj in vzgojitelji navajava takrat, ko ta izraz uporablja avtor besedila, katerega navajava.

V vrtcu uresničujejo naslednja načela:

- načelo odprtosti kurikula, avtonomnosti ter strokovne odgovornosti vrtca in strokovnih delavcev v vrtcu

Strokovne delavke se seznanjajo s prvinami romske kulture s sistematičnim opazovanjem otrok ter v aktivnem sodelovanju z romsko skupnostjo in romskimi pomočniki. Avtonomnost in strokovna odgovornost strokovnih delavk mora temeljiti na pojmovanju drugačnosti kot vrednote ter znanju o multikulturnem in dvojezičnem poučevanju in učenju. V ta namen so strokovne delavke vključene v različne oblike strokovnega izpopolnjevanja, ki omogočajo in spodbujajo njihov profesionalni razvoj v tej smeri.

- načelo enakih možnosti in upoštevanje različnosti med otroki ter načelo multikulturalizma

Delo z romskimi otroki je vsekakor oblika vzgojnega dela, ki zahteva specifične strategije, saj gre za poskus integracije dveh kultur, ki nimata veliko skupnih značilnosti in se že stoletja trudita sobivati. Gre za poseben primer medkulture vzgoje, ki zahteva sodelovanje obeh kultur, tako večinske kot romske, pri doseganju soglasja za oblikovanje minimalnega programa medkulturnega kurikula. To pomeni, da je potrebno najti tiste kulturne prvine, ki so skupne romski in slovenski kulturi in na njih graditi.

Treba je upoštevati pravico Romov do drugačnosti, do sporazumevanja v njihovem jeziku, do ohranjanja romske identitete. Ob očitnem ekonomskem, družbenem in kulturnem pomanjkanju slovenski Romi ne gojijo posebnega odnosa in spoštovanja do svoje tradicije in kulture. Zato je v vzgojno-izobraževalnih ustanovah potrebno romske otroke ne le integrirati v slovensko kulturo, pač pa jih učiti tudi lastne, romske kulture. V ta namen je potrebno k sodelovanju v vrtcu povabiti starše, starejše brate in sestre ter druge odrasle ljudi iz romske skupnosti.

Na Češkem npr. uvajajo v vrtcih z romskimi otroki romskega asistenta. Romski asistenti ne le da poznajo obe kulturi in lahko posredujejo med njima, ampak so lahko tudi pozitiven identifikacijski zgled romskim otrokom. Tudi starši radi sodelujejo z romskim asistentom, saj prinaša v vrtec romsko vzdušje in z njim se lahko pogovarjajo

v svojem jeziku. Uvajanje romskih asistentov v vrtce z romskimi otroki je praksa, ki se uveljavlja že tudi v nekaterih slovenskih vrtcih (Hrženjak, 2002).

➤ načelo sodelovanja s starši

Pri uvajanju romskih otrok v vrtce ima sodelovanje s starši poseben pomen. Družinam je potrebno vzbuditi zaupanje do vzgojno-izobraževalnih ustanov, razložiti jim je potrebno, da ni namen vključevanja njihovih otrok v vrtce ta, da jim ti otroke spremenijo in »ukradejo«. Potrebno jim je predstaviti pomembnost vzgoje in izobraževanja v nadaljnjem življenju njihovih otrok, prednosti dvojezičnosti in bikulturnosti ter pomen ohranjanja lastne kulturne identitete ob hkratnem vključevanju v večinsko kulturo. Da bi to dosegli, je dobro navezati osebne stike s starši oziroma z družino že pred vstopom otroka v vrtec. Kot kaže praksa, so primerni obiski strokovnih delavk na domu otroka, kakor tudi staršev z otrokom v vrtcu. Za seznanitev staršev s programom vrtca, do česar imajo zakonsko pravico, ni dovolj samo publikacija o vrtcu, ampak je zaradi slabe pismenosti večine staršev nujno, da se jim program predstavi in razloži tudi ustno. Enako velja tudi za vse ostale informacije, s katerimi se v vrtcu seznanja starše. V okviru sodelovanja s starši je potrebno vključiti vsebine s področja zdravja in varnosti, ki so v širšem smislu primerne za soočanje pogledov dveh različnih kultur. Odkrivanje skupnih in različnih prvin, izmenjavanje prepričanj, izkušenj, veščin in znanj so osnova za iskanje soglasij o tem, kar je skupno in sprejemljivo za vse otroke in starše v vrtcu.

➤ načelo aktivnega učenja in zagotavljanja možnosti verbalizacije in drugih načinov izražanja

Romskim otrokom je treba zagotoviti možnosti za vključevanje v vse dejavnosti iz Kurikula. Vzgojitelji morajo program uresničevati skozi tiste metode in oblike dela, ki upoštevajo kulturno in jezikovno različnost. Vrtec naj organizira dejavnosti tako, da imajo otroci potrebo in možnost rabe govora v medsebojni komunikaciji in v komunikaciji z odraslimi osebami. Otroke spodbuja k rabi jezika (romskega, slovenskega ali mešanice obeh) v različnih funkcijah in pri različnih dejavnostih. Pri uresničevanju teh možnosti ima posebno vlogo romski pomočnik v oddelku.

Strategija vzgoje in izobraževanja Romov v Republiki Sloveniji

Strokovni svet RS za splošno izobraževanje je dokument Strategija vzgoje in izobraževanja Romov v Sloveniji (2004) sprejel maja 2004. V njem so zapisana izhodišča, cilji in temeljne rešitve za uspešno vključevanje otrok Romov v vzgojo in izobraževanje na vseh ravneh. Na področju predšolske vzgoje dokument poudarja pomembnost integracije, ki je najustreznejši pristop za vključevanje romskih otrok v vzgojno izobraževalne institucije.

Temeljno načelo dokumenta je načelo enakih možnosti, vendar so upoštevana tudi naslednja načela in cilji:

- Zagotavljanje vzgoje in izobraževanja, ki omogočata doseganje ciljev oziroma standardov znanja, ki so opredeljeni v kurikulumu za vrtnice in v učnih načrtih.
- Uveljavljanje pravice do ohranjanja in spoštovanja romskega jezika in kulture v vzgoji in izobraževanju.
- Vključevanje v večinsko družbo tako, da vzgoja in izobraževanje zagotavljata prevzemanje funkcionalnih rekvizitov družbe in obenem spoštovanje različnosti (ter identitete).
- Vključevanje v večinsko družbo tako, da vzgoja in izobraževanje v kurikulumu zagotavljata načela in vrednote enakosti v povezavi s socialno pravičnostjo.

Strategija na področju predšolske vzgoje (*ibid.*) omenja tudi dve rešitvi: rešitev problemov z jezikom in rešitev za uspešnejše vključevanje romskih otrok v vzgojno-izobraževalni sistem:

- Zgodnje vključevanje v vzgojno-izobraževalni sistem
Pri tem poudarja cilj, da se čim več romskih otrok vključi v mešane vrtnice (integrira), vsaj dve leti pred pričetkom osnovne šole, tj. najpozneje s štirimi leti. Namen integracije v vrtnice je učenje jezika (tako slovenskega kot romskega) ter socializacija. V primerih, kjer je integracija romskih otrok v vrtnice izven romskega naselja v tem trenutku nemogoča, naj se omogoči izvajanje predšolskih programov v romskih naseljih, katerih cilj pa je načrtni prehod v vrtnice.

➤ Romski pomočnik

Z uvedbo romskega pomočnika lahko ublažimo neznanje slovenskega jezika in neuspešno integracijo. Hkrati pomaga otrokom prebroditi čustveno in jezikovno oviro. Naloga romskega pomočnika bo predvsem pomagati vzgojiteljici pri izvedbi programa, animirati starše k vključevanju v dejavnosti in pomagati pri odpravljanju strahu pred institucijo. Romski pomočnik tudi pripomore k temu, da starši romskih otrok sploh vključijo svoje otroke v vrtec.

Vsi strokovni delavci, ki delajo z romskimi otroki, pa morajo upoštevati 30. člen Konvencije o otrokovih pravicah (1990), ki pravi, da otroku, ki pripada manjšini ali otroku, ki je staroselec, ne sme biti vzeta pravica, da skupaj z drugimi člani svoje skupine uživa svojo lastno kulturo, izpoveduje in izraža svojo lastno vero in da uporablja svoj jezik.

Slovenija je ena izmed držav, ki jo pogosto kritizirajo v različnih analizah Evropskega centra za pravice Romov, na njene vidnejše predstavnike pa center pogosto naslavlja svoje peticije in pisma. Izpostavljeno je kršenje pravic na različnih področjih življenja (npr. kršenje pravic in neurejen status neavtohtonih Romov, neuspehi pri preprečevanju rasne diskriminacije Romov), tudi na področju izobraževanja. Slovenija je omenjena med državami, ki kršijo načelo vključevanja romskih otrok v redne šole, in sicer predvsem z visokim deležem romskih otrok v osnovnih šolah s prilagojenim programom in posebnimi razredi zanje (http://www.errc.org/Popup_index.php?type=nyomtat&id=385).

1.3.2 Predšolska vzgoja romskih otrok

Vključevanje romskih otrok v predšolsko vzgojo je temeljnega pomena in podlaga za njihovo vključitev v osnovno šolo. Leta 2004 je bila sprejeta *Strategija vzgoje in izobraževanja Romov v Republiki Sloveniji*. Dokument je podlaga za nadaljnje ukrepe na področju vzgoje in izobraževanja Romov in vsebuje analizo dosedanjega stanja in ukrepe ministrstva, pregled ključnih nerešenih problemov in predloge za njihovo reševanje, kot so vključevanje romskih otrok v vrtece, stalno strokovno izobraževanje učiteljev, izbirni predmet Romska kultura v osnovnih šolah. Pri pripravi tega dokumenta je sodelovala tudi romska skupnost preko svojih predstavnikov – Zveze Romov Slovenije (ZRS), aktivno pa je vključena tudi v njegovo implementacijo. Za spremljanje izvajanja ukrepov iz strategije in za pripravo letnih akcijskih načrtov je bila leta 2005 imenovana posebna skupina – njen predsednik skupine je Jožek

Horvat Muc. Ministrstvo za šolstvo in šport (MŠŠ) vsako leto sprejme akcijski načrt, v katerem so predvidene aktivnosti ministrstva, Zveze Romov Slovenije, javnih zavodov, šol itd. Na podlagi akcijskega načrta so bili v letu 2007 izvedene naslednje aktivnosti:

- pripravljen in sprejet je bil izbirni predmet Romska kultura,
- pripravljen in sprejet je bil poklicni standard romski pomočnik,
- pripravljeni in izvedeni programi medkulturnega sožitja (Zveza Romov Slovenije),
- izobraževanje učiteljev (Zavod za šolstvo, Center za poklicno izobraževanje).

Država posebej obravnava in šolam priznava ugodnosti za vzgojo in izobraževanje romskih učencev. Za individualno ali skupinsko delo z romskimi učenci MŠŠ v šolskem procesu namenja dodatna finančna sredstva, ima ugodnejše normative za oddelke z Romi, posebej financira prehrano, učbenike, ekskurzije ipd., financiralo je razvojno-raziskovalne naloge, povezane s problematiko uspešnejšega vključevanja učencev Romov ter standardizacijo romskega jezika kot podlago za poučevanje romskega jezika.

(http://www.rtv slo.si/files/Slovenija/zakonodaja__programi__ukrepi_1_.doc)

Vključevanje romskih otrok v institucionalno javno predšolsko vzgojo je prostovoljno, Strategija vzgoje in izobraževanja Romov v Republiki Sloveniji (2004) navaja, da je eden glavnih razlogov za neuspešnost romskih učencev v osnovni šoli v tem, da predšolski romski otrok ni vključen v proces socializacije v institucijah vzgoje in izobraževanja. Težavo vidijo tudi v tem, ko v šolo prihajajo leto do dve leti starejši otroci, ker zamudijo vpis s svojo generacijo.

Strategija vzgoje in izobraževanja Romov (2004) izpostavlja nekaj ključnih ugotovitev: Strokovni delavci v vrtcih ugotavljajo, da so najtežji problemi, s katerimi se srečujejo pri delu: nepoznavanje jezika, drugačne kulturne in socialne vrednote, slabe higienske navade, slabše razvita grafomotorika, kratkotrajna koncentracija, nizka motivacija za učenje, neredno obiskovanje vrtca in velika potreba po individualnem delu. Vse te značilnosti niso posledica kulturne različnosti, temveč najpogosteje slabih bivalnih razmer. Zelo velik problem predstavlja komuniciranje. Romski otroci ob vključitvi v vrtec praviloma ne znajo slovenskega jezika, vzgojitelji pa ne romskega. Otroku, ki pride v vrtec, pride v popolnoma novo okolje z drugačnimi vrednotami in navadami, hkrati pa se sreča z zanj tujim jezikom. Zato je ta prehod izredno težaven in le postopoma daje rezultate.

Že Tancer (1994) je menil, da je s pravočasnim vključevanjem romskih otrok v organizirano obliko predšolske vzgoje nadomeščen ali vsaj omiljen deficit, ki izhaja iz okolja, iz katerega prihajajo. V otroškem kolektivu se romski otrok postopno vključuje v nove odnose in v drugačne načine reševanja nalog in obveznosti. Vse to močno vpliva na zorenje otrokove osebnosti in mu kasneje olajša komuniciranje z vrstniki v razredu, šoli in v širšem okolju. Predšolski romski otroci govorijo v romskem jeziku, prihajajo iz drugačnega kulturnega in socialnega okolja, njihov način življenja se razlikuje od življenja neromskih otrok.

Veliko romskih staršev se zelo težko odloča za vključitev predšolskega otroka v družbeno organizirano predšolsko vzgojo. Romske družine živijo na obrobjih mest in mnogi romski starši ne morejo vsak dan voziti svojih otrok v predšolsko ustanovo. Pogosto se romske družine selijo ali gredo za zaslužkom, vse to prispeva k nerednemu vključevanju njihovih predšolskih otrok v institucionalno predšolsko vzgojo (Tancer, 1994).

V zadnjih letih posvečajo vodstva vrtcev in vzgojiteljice v oddelkih z romskimi otroki več pozornosti rednemu vključevanju predšolskih romskih otrok v institucionalno obliko predšolske vzgoje. Večja pozornost se kaže v individualnih stikih s starši romskih otrok, pripravljanih sestankih, na katerih seznanjajo romske starše z vlogo in pomenom vrta, vabljenju romskih staršev in bodočih varovancev v vrtec itd. Strokovnjaki iščejo nove inovativne oblike in načine, ki bi trdno povezali predšolsko ustanovo in vzgojiteljice z domovi romskih otrok, še posebej z njihovimi starši.

O dosedanji predšolski vzgoji romskih otrok v Sloveniji za zdaj ni celovite podobe in tudi ne zanesljivih podatkov o njihovi vključenosti v predšolske ustanove. Spletna stran Ministrstva za šolstvo in šport razpolaga samo s podatkom, da za število romskih otrok, ki so integrirani v redne oddelke vrta, ni podatkov, v oddelke, ki so v celoti romski, pa je bilo po podatkih Ministrstva za šolstvo in šport v letu 2006 vključenih nekaj manj kot 100 otrok. (http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?ID=1160).

1.3.3 Romski otroci v slovenskih vrtcih

V Sloveniji deluje 272 vrtcev (samostojni ali vrtci pri OŠ), od tega so v 40 vrtcih vključeni tudi otroci Romov, največ na Dolenjskem, v Posavju, v Beli krajini, na Štajerskem in v Prekmurju (Strategija vzgoje in izobraževanja Romov v Sloveniji, 2004: 10).

Strategija navaja, da je pri predšolski vzgoji na ravni države osnovni cilj, da se čim več romskih otrok vključi v integrirano obliko vrtca. Cilj procesa vključevanja je integracija romskih otrok v predšolsko vzgojo v vrtcih vsaj dve leti pred pričetkom osnovne šole, tj. najpozneje s štirimi leti. Namen integracije v vrtce je predvsem učenje jezika (tako slovenskega kot romskega) ter socializacija, ki posreduje izkušnje in vzorce, ki otroku omogočajo lažji vstop v osnovno šolo. Da bi bilo mogoče doseči integracijo vseh otrok, mora pobudo v smislu analize stanja, koordinacije in podpore občinam ter kontinuiranega dela, da bi v vseh občinah dosegli ta cilj, prevzeti država na nacionalni ravni. Država se je obvezala, da bo najkasneje po sprejetju Strategije vzgoje in izobraževanja Romov v Republiki Sloveniji ustanovila posebno delovno skupino, ki bo opravljala to nalogo, dokler ne bo dosežen temeljni cilj, tj. integracija romskih otrok v vrtce vsaj dve leti pred vstopom v osnovno šolo (Strategija vzgoje in izobraževanja Romov v Sloveniji, 2004: 30). V posameznih primerih, kjer je integracija romskih otrok v vrtec izven romskega naselja v tem trenutku nemogoča, pa naj bi se omogočilo izvajanje predšolskih programov v romskih naseljih, katerih cilj pa je načrtni prehod v vrtec (*ibid*).

Strategija (2004: 10) navaja, da so predšolski romski otroci v slovenske vrtce vključeni na tri načine. Največ jih je integriranih v običajne oddelke, manj je vključenih v čiste oddelke, kjer so vključeni samo romski otroci, tretji način pa je vključevanje v romske vrtce (to so vrtci, ki so v neposredni bližini njihovega naselja ali v naselju).

Tudi pri vključevanju romskih otrok v vrtce moramo upoštevati različne življenjske okoliščine in položaj pripadnikov romske skupnosti, ki vpliva na možnost za vključevanje otrok v vrtce. Na možnost vključevanja otrok v vrtce vpliva tudi izobraženost in osveščenost staršev. V nekaterih delih Pomurja so možnosti za vključevanje otrok veliko večje. V pomurske vrtce je leta 2004, ko je nastala Strategija, bilo vključenih 83 romskih otrok. Večji je tudi odstotek otrok, vključenih v integrirane oddelke, razen v KS Pušča, kjer vrtec deluje že 45 let. Na novomeškem področju deluje v romskem naselju enota vrtca Brezje. Strategija ugotavlja, da so na področju Dolenjske, Bele krajine in Posavja romski otroci redko vključeni v vrtce (Strategija vzgoje in izobraževanja Romov v Sloveniji, 2004:10).

V Sloveniji torej obstajajo tri oblike vključevanja romskih otrok v vrtec. Prva oblika so heterogeni oddelki, kjer so romski otroci vsakodnevno skupaj z neromskimi vrstniki. Druga

oblika so homogeni oddelki, ki je primerna za začetnike, ki prvič vstopajo v vrtec in tretja oblika je romski vrtec v naselju. V nadaljevanju opisujeva različne načine vključevanja romskih otrok v vrtec.

Heterogeni oddelki

Heterogeni oddelki so tisti oddelki, v katere so romski otroci vključeni s slovensko govorečimi otroki, razvijajo govorne vzorce vrstnikov, oboji pa imajo priložnost in izkušnjo življenja v večkulturni skupnosti. V to obliko vrtcev vključujejo romske predšolske otroke, ki so že bili v oddelkih, v katerih so samo romski otroci. Heterogeni oddelki pogosto nastajajo tudi v primerih, ko je romskih otrok premalo in ni možno oblikovati posebnega oddelka zanje. Delo v heterogenem oddelku od vzgojiteljice zahteva mnogo individualnega dela in subtilnega ravnanja s posameznimi otroki (Tancer, 1994:104–105).

Levičnik (1990:7) izpostavlja prednosti in pomanjkljivosti heterogenih oddelkov, kjer se izobražujejo romski otroci.

Pomanjkljivosti:

- v takih oddelkih je veliko težje prilagajati vzgojno delo otrokom;
- romski otrok je lahko prezgodaj izpostavljen nerazumevanju drugih otrok, do katerega lahko pride zaradi drugačnosti romskih otrok ali zaradi predsodkov, ki so jih drugi otroci dobili v širšem okolju.

Prednosti:

- romski otroci imajo v ostalih otrocih govorne vzorce;
- zgodaj se navajajo na skupno življenje z drugimi otroki.

Vključevanje romskih otrok v heterogene oddelke pripomore, da otroci izgubljajo občutek drugačnosti, občutek, da niso dobrodošli, hkrati pa doživljajo pripadnost skupini vrstnikov, v katero se postopno vraščajo. Primerna organizacija življenja v heterogenih oddelkih (pa tudi ustrezno usposobljen vzgojitelj), sama po sebi poskrbi (skriti kurikulum), da se otroci spontano učijo drug od drugega in da se začnejo spoštovati, kar potrebujejo romski in neromski otroci (Strategija vzgoje in izobraževanja Romov v Republiki Sloveniji, 2004).

Homogeni oddelki

Homogeni oddelek je oddelek, kjer se ločeno od neromskih otrok nahajajo samo romski otroci. Otrokom je dana možnost, da se počasi z vrstniki navajajo na življenje v oddelku, zato je taka oblika vključevanja primerna za začetnike, za otroke, ki se prvič vključijo v institucionalno vzgojo (Levičnik, 1990: 7). Otroci v takšnem oddelku niso hermetično izolirani, ker s fleksibilno organizacijo življenja in dejavnosti otrok dokaj hitro zaživijo s svojimi silnicami in potrebami po stiku z drugimi vrstniki neromskih otrok. Tudi Tancer (1994: 104) je mnenja, da ima homogen oddelek za romske otroke vlogo lažjega prehoda iz domačega okolja v svet novih odnosov z vrstniki. Vodstvo vrtca in država se odločita za oblikovanje ločenih romskih oddelkov zato, ker starši romskih otrok izražajo željo po ločenih oddelkih, ker ne želijo, da bi bili njihovi otroci tarče neznanja in predsodkov o Romih.

Pomanjkljivosti homogenih oddelkov so po Levičniku (1990: 7) naslednje:

- pride lahko do getoizacije oziroma izolacije tega oddelka od drugih in zaradi tega do medsebojnega nepoznavanja, razraščanja v širšem okolju pridobljenih predsodkov;
- romski otroci si ne pridobivajo izkušenj o tem, kako živeti, sodelovati z drugače govorečimi vrstniki;
- romski otroci nimajo ustreznega govornega vzora, ki ga predstavljajo slovensko govoreči vrstniki;
- v takem oddelku, če načrtno in organizirano ne sodeluje z drugimi oddelki, lahko vzgojitelj izgubi kriterij za presojo lastnega dela in aktivnosti otrok.

Prednosti:

- otroci in vzgojitelj lažje premagajo začetne stresne situacije;
- vzgojitelj lažje prilagaja vzgojno delo razvitosti otrok;
- vzgojno delo lažje individualizira.

Na spletni strani Ministrstva RS za šolstvo, znanost in šport sva zasledili tabelo, ki prikazuje število romskih otrok po slovenskih vrtcih, ki obiskujejo homogeni oddelek. Lahko razberemo tudi, v katerih krajih se nahajajo ti vrtci oz. kje so čisti romski oddelki.

Tabela 1.1: Podatki o Romih v oddelkih vrtecev, v katerih so zgolj romski otroci (homogeni oddelek), v letu 2005

Ime vrtca	Povprečno št. romskih otrok
Vrtec OŠ Črenšovci	10
Vrtec Lendava	14
Vrtec B. Pečeta Maribor	6
Vrtec Pedenjped, Novo mesto	28
Vrtec O. Župančiča Črnomelj	12
Vrtec Murska Sobota	28
Vrtec Ribnica	ni oddelka

Vir: Ministrstvo RS za šolstvo, znanost in šport
(http://www.mzz.gov.si/fileadmin/pageuploads/Zunanja_politika/CP/Zbornik/VI._CERD_-_sesto_in_sedmo_periodicno_porocilo.pdf).

Povečanje multikulturalnosti v vrtcih zahteva od vzgojiteljev, ki so usposobljeni za poučevanje v homogenih oddelkih, nove kompetence, kot sta predvsem: občutljivost za kulturne razlike in zavest o tem, da so njihove vrednosti in pogled na svet samo eni od mnogih. Ta vrsta decentralizacije in razumevanja tujih perspektiv pomeni del vsebine multikulturalnih kompetenc oz. eno izmed dimenzij multikulturalnega izobraževanja.

Romski vrtec

V Sloveniji obstajata dva romska vrtca, in sicer vrtec Pikapolonica v romskem naselju Brezje v okolici Novega mesta in romski vrtec Romano v romskem naselju Pušča pri Murski Soboti. Oba vrtca obiskujejo izključno romski otroci.

Pri vključevanju romskih otrok v vrtce moramo upoštevati različne življenjske okoliščine in položaj pripadnikov romske skupnosti, ki vpliva na možnost za vključevanje otrok v vrtce (Strategija vzgoje in izobraževanja Romov v Republiki Sloveniji, 2004: 11).

Vključitev predšolskega otroka v vrtec pomeni zanj veliko spremembo in le-ta je odvisna od tega:

- Kako starše in otroke pripravimo na odhod v vrtec?
- Kako so starši motivirani za sodelovanje z vrtcem?

Narava predšolske vzgoje je takšna, da le-ta ne more biti uspešna, če vsi, ki vplivajo na otroka, tesno ne sodelujejo. Vrtci poročajo tudi o sodelovanju s starši romskih otrok: marsikje se je že spremenilo na bolje, uspevajo pogovori s starši v njihovem naselju, mnogi starši prihajajo na prireditev v vrtec in podobno. Seveda pa še ne moremo govoriti o tem, da bi starši pomembneje vplivali na vzgojno delo v vrtcu, da bi se zaradi sodelovanja staršev z vrtcem kaj spremenilo v družinski vzgoji romskih otrok, zato bo potrebno razmišljati o organizaciji različnih programov za starše (Levičnik, 1990: 9).

1.3.4 Ključni problemi v vzgoji in izobraževanju romskih otrok

V načelu ni nujno, da vsaka oblika segregiranega izobraževanja prinaša slabše rezultate v primerjavi z integriranimi oblikami. Vprašanje asimilacije/integracije sicer ne velja vezati zgolj na organizacijsko obliko pouka kot tako, temveč tudi na njegovo vsebinsko zasnovanost, na vprašanje kulture in identitete (Šebart Kovač, Krek, 2003:37).

Na splošno obstajajo trdni razlogi, ki govorijo proti segregiranim oblikam že na samem začetku, pri vključevanju v vrtec in osnovno šolo. Če so segregirane oblike (zgolj romski otroci v skupini večino časa ali ves čas, ki ga prebijejo v vrtcu ali šoli) dopuščene, izvedbo lahko na »odkrit« način vodijo predsodki, ki jih ima večina v razmerju do Romov. V segregiranih oblikah ni mogoče storiti ničesar zares odločilnega proti predsodkom, celo nasprotno, takšne oblike postanejo trajne. S predsodki pri vseh se je najbolje spopasti od samega začetka, k temu pa najbolje vodijo integrirane oblike (Jazbec, Vonta, 2003 v Strategija vzgoje in izobraževanja Romov v Republiki Sloveniji, 2004:17).

Vsa prizadevanja, ki temeljijo na integraciji, socializaciji, izboljšanju socialno-ekonomskega položaja romske skupnosti, ostanejo bolj ali manj zatrti s predsodki in ne sprejemanjem le-te pri večinskem sosedskem prebivalstvu. Romi pa ostajajo tam, kjer so. Napetost, sovražnost in nestrpnost na obeh straneh se tako pogojuje in povečuje.

Segregacija

V izobraževalnih sistemih v vsej Evropi je več oblik segregacije romskih otrok. Le-te obsegajo pridobivanje izobrazbe v posebnih šolah ali posebnih oddelkih pri rednih osnovnih in srednjih šolah, pridobivanje izobrazbe v posebnih oddelkih v okviru rednih šol

(kompenzacijski, pomožni ali dopolnilni oddelki) in pridobivanje izobrazbe v »geto« šolah (Macura-Milovanovič, 2006). Najbolj razširjena oblika segregacije romskih otrok je njihovo pošiljanje v posebne šole in posebne oddelke. Na podlagi predhodnih nezadostnih izobrazbenih uspehov ali rezultatov testiranja umskih sposobnosti pred odhodom v šolo ocenjujejo strokovne komisije večino romskih otrok kot umsko povprečne. Nato se kategorizirajo in pošiljajo v šolo, v kateri je program »prilagojen« omejenim sposobnostim otroka (www.errc.org/Popup_index.php?type=nyomtat&id=385).

Druga oblika segregacije so posebni oddelki. Čeprav so ti oddelki v samih rednih šolah, se v njih romski otroci učijo po prilagojenih, manj kakovostnih programih. Posebni oddelki so uvedeni kot »tranzitna« oblika v redne oddelke. Romski otroci naj bi v teh oddelkih pridobivali dovolj znanja, ki bi jim omogočilo, da pozneje spremljajo program v rednih šolah. Toda takšni posebni oddelki so dejansko neredko uvedeni zaradi provizije, ki jo zanje dobijo šole, ali pa kot popuščanje pred diskriminacijskimi in rasističnimi pritiski neromskih staršev na šolske oblasti (www.errc.org/Popup_index.php?type=nyomtat&id=385).

K segregaciji romskih otrok v geto šolah prispeva tudi proces urbane koncentracije romskih skupnosti. Šole so poleg romskih naselij, zato predstavljajo romski otroci večino ali vse učence šole. Čeprav so to formalne šole, je kakovost pridobljene izobrazbe v teh šolah izrazito nizka (www.errc.org/Popup_index.php?type=nyomtat&id=385).

Za oblike vzgojnega dela, kjer so romski otroci ločeni (v celoti ali delno) od neromskih otrok, lahko argumentiramo, da ohranjajo in vzpostavljajo zid med romsko in ostalo populacijo ter da so v nasprotju z integracijo kot osnovnim ciljem.

Dosedanja praksa ohranja oblike šolanja romskih učencev, ki jih na sistemskem nivoju opredeljujejo kot segregacijske, od katerih so nekatere povsem nesprejemljive (npr. kategorizacija teh otrok kot otrok s posebnimi potrebami v primeru, kjer ni za to ustreznega razloga), medtem ko so nekatere potrebne, saj omogočajo bolj učinkovito prilagajanje pouka njihovi specifičnosti in zato njihovo boljše napredovanje tako v izobraževalnem kot tudi vzgojnem in socializacijskem smislu (Peček, Čuk, Lesar, 2006:141–142). Tudi Strategija vzgoje in izobraževanje Romov v Republiki Sloveniji (2004) navaja, da ostajajo različne oblike dela z romskimi učenci, ki jih na tak ali drugačen način segregirajo. Vključevanje v redne oddelke osnovne šole na vsak način je namreč izključevalno, če se otrok ne uspe

vključiti v šolsko in razredno okolje, na drugi strani pa tudi ni nujno, da segregirane oblike šolanja že same po sebi prinašajo slabše rezultate od integriranih. Ali nek organizacijski ukrep deluje vključevalno ali izključevalno, je namreč odvisno od cele vrste dejavnikov, med katerimi so najpomembnejši učitelji, katerih delo pelje bodisi v zagotavljanje vključenosti in napredovanja ali v njuno nasprotje. Osnovno vodilo takšne ali drugačne oblike dela bi torej moral biti premislek, ali konkretne rešitve vodijo v večjo stopnjo vključenosti romskega učenca ali ne (Peček, Čuk, Lesar, 2006:142).

Po drugi strani je segregacija posledica paradoksalnih intencij izobraževalne politike, ki je težila k integraciji in k blagostanju romskih in drugih otrok s posebnimi izobraževalnimi potrebami, njen končni rezultat pa je bila edinole izoliranost vseh »drugačnih« otrok (Macura-Milovanović, 2006).

Tretji dejavnik se nanaša na rasistična stališča posameznih šolskih oblasti in neromskih staršev, ki zagovarjajo etično čiste »dobre« šole. In končno, k izbiri segregiranega tipa izobraževanja težijo v posameznih primerih tudi sami starši romskih otrok, ki glede na to, da so revni, izberejo posebne šole, ki zagotavljajo otrokom brezplačno hrano in nastanitev (Macura-Milovanović, 2002:24).

Segregacijo Romov pri izobraževanju je obravnavalo tudi Evropsko sodišče za človekove pravice. 14. novembra 2007 je v zadevi D.H. in ostali proti Češki republiki sprejelo referenčno sodbo, ki opozarja na veliko število romskih otrok v posebnih šolah. Evropski Center za pravice Romov je v zadevi D.H. na sodišču dokazal, da ima romski otrok 27-krat več možnosti, da je vključen v posebno šolo kot neromski. Sodišče je ugotovilo, da gre za primer rasne segregacije, torej kršenje Evropske konvencije (člena št. 14 o prepovedi diskriminacije in 2. člena Protokola št. 1 o pravici do izobrazbe). Zanimivo je, da je sodišče tudi ugotovilo, da Češka republika ni edina država, v kateri prihaja do tovrstnih praks ter da so diskriminacijske pregrade za izobraževanje romskih otrok prisotne v številnih drugih evropskih državah (http://www.coe.si/res/dokument/download.php?id=/res/dokument/10977-_1.doc&title=mnenje_raquo_zgodnje_in_vkljucujoce_izob.doc&url=/res/dokument/10977-_1.doc).

1.3.4.1 Ovire za vključevanje in uspešno šolanje romskih otrok

V nadaljevanju predpostavlja ovire za vključevanje romskih otrok. Posebej izpostavlja revščino Romov, predsodke, rasizem, konstrukt o negativni romski identiteti in pomanjkljivosti v izobrazbi strokovnih delavcev, ki delajo z njimi. Vsi naštetih dejavniki vplivajo na vzgojo in izobraževanje romskih otrok, pogosto pa delujejo v medsebojni povezavi in vplivajo eden na drugega.

Revščina Romov

Nevključenost Romov v izobraževalni sistem je eden izmed ključnih problemov med slovenskimi Romi. »Romi so v začaranem krogu revščine – niso vključeni v družbeno delitev dela zato, ker niso šolani, šolani pa niso zato, ker nimajo nikakršnih pogojev za šolanje, poleg tega pa se tudi šolski sistem ne prilagaja romskim otrokom. Vodošek (2001) je v svoji raziskavi ugotovila, da v šoloobvezni literaturi, razen v treh virih, Romi oz. romska kultura ni omenjena. Berilo za 1. razred OŠ je vsebovalo pesem Nika Grafenauerja Pedenjped, kjer avtor cigana izpostavi v povezavi s krajo in s tem eksplicitno sporoča, da cigani kradejo. S tem je avtor potrdil kulturni stereotip o kriminalni »naravi« odraslih Romov, otroci pa so že v prvem razredu ponotranjili to sporočilo. Prav tako je Vodošek (*ibid.*) ugotovila, da so Romi zgolj bežno omenjeni še v zgodovinskem in geografskem učbeniku. Z nevidnostjo in negativnimi podobami o Romih je slovenski osnovnošolski sistem etnično neobčutljivo do Romov.

Po Mitrovič (1990) je eden od razlogov za nizko stopnjo izobrazbe Romov tudi nizka stopnja aspiracij staršev romskih otrok. »Da bi se elementarno socialno uveljavili, da bi torej imeli stalne prihodke iz stalnega delovnega razmerja, morajo Romi, tako kot ostali, končati vsaj osnovno šolo, osnovne šole pa ne končajo, ker nimajo pogojev za šolanje, k čemur je treba dodati tudi nezadostno željo staršev po šolanju otrok. In tako naprej v krogu.« (*ibid.*: 83).

Macura-Milovanović (2006) in mnogi drugi avtorji (npr. Zaščita manjšin 2001, 2002; Urh 2005, Urh, Žnidarec Demšar 2005) navaja, da je stopnja revščine Romov večja od stopnje revščine večinskega prebivalstva. Romi so zastopani v skoraj vseh kategorijah, ki jih prizadeva revščina: neizobraženi, nezaposleni, imajo podstandardna stanovanja, izključeni so

iz javnega življenja in medijev. Za številne romske družine je socialna pomoč edini vir rednih prejemkov, čeprav je nezadostna za zadovoljevanje osnovnih življenjskih potreb. Zaradi nizke izobrazbe Romi opravljajo težka, nespoštovana, sezonska in slabo plačana dela. Pogosto pa zaradi nizkih socialnih pomoči delajo tudi »na črno«. Prihodki nezaposlenih Romov izvirajo iz prodaje odpadnega materiala, beračenja, sive ekonomije.

Tudi različne razlage »socialne selektivnosti šolskega neuspeha«³ lahko pripomorejo k razumevanju, zakaj je nizek socialno-ekonomski položaj (SES) Romov pomemben, ko je govor o šolskem učenju. Po eni razlagi vplivajo nezadostne predšolske izkušnje revnejših otrok v šolskih aktivnostih na to, da učitelji od njih pričakujejo nižji uspeh, posledica česar sta premalo samozaupanja in objektivno slabši uspeh teh otrok. Po drugih razlagah pa so otroci iz nižjih SES slojev žrtve »naučene nemoči«, kar pomeni, da tudi sami verjamejo, da je nemogoče doseči uspeh v šoli in ostaja vprašanje, zakaj bi se potem tudi trudili. Poleg tega številni njihovi vrstniki ali sorodniki, ki pripadajo istemu sloju, niso bili uspešni v šoli, kar je opravičilo za osebne neuspehe in kar je povsem običajno. Tretja vrsta pojasnila se nanaša na pripadnost kulturi odpora otrok iz nižjih slojev. Zanje je uspeh v šoli izguba lastne identitete in izdaja lastne skupine. Zadnja razlaga se nanaša na to, da se otroci iz nižjih slojev težje prilagajajo šoli, ker šola od vseh pričakuje in vrednoti obnašanje otrok srednjega razreda (Woolfolk, 1998:167–169 v Macura-Milovanović, 2006).

Predsodki, diskriminacija in rasizem do romskih otrok

V diplomski nalogi Kodila (2001) obravnava problematiko dokumentacije o romskih otrocih na osnovni šoli s prilagojenim programom. Žnidarec Demšar in Urh (2005a) ugotovita, da je socialna dokumentacija romskih otrok polna kulturnih stereotipov in opisov zunanosti otrok, kot na primer:

- »Zanimajo jo kičaste materialne stvari.« (zunanji opis otroka).
- »Deklica je neurejena z zelo modrimi – nevarnimi čevlji.« (zunanji opis otroka).
- »Vedno ima neurejeno frizuro – lasje ji visijo na obraz, čeprav prihaja v šolo čista. Rada se kiti z uhani, prstani.« (zunanji opis otroka)

³ Otroci, ki pripadajo revnejšim družbenim slojem, imajo najpogosteje (ne vedno) slabši šolski uspeh, in narobe, tisti, ki prihajajo iz višjih slojev, imajo boljše uspehe.

- »Otrok je tipični predstavnik romskega porekla.« (kulturni stereotip).
- »V šolo prihaja urejen, obleka je čista, zanj morda včasih prevelika.« (zunanji opis otroka) (*ibid.*).

Tudi Alenka Janko Spreizer (2002) govori o »znanstvenem rasizmu«. Ugotovi, da so Romi opisani na osnovi stereotipov in predsodkov, gledani so skozi skupino, ki ji pripadajo, postavljeni so na nizko stopnjo razvoja in s tem nastaja povezava med rasističnimi teorijami in tipologizacijo »ras«. V opisih se poudarjajo fizični videz, lastnosti, ki na eni strani dokazujejo veljavnost predsodkov in na drugi strani le-to ovržejo. S tem ko nekoga predstavimo z vsemi možnimi značilnostmi in hočemo s tem pokazati na upravičenost določenega ravnanja, vsekakor lahko govorimo o znanstvenem rasizmu.

Claveria in Alonso (2003: 563–564 v Macura-Milovanović, 2006) razlagata, da se modeli rasizma iz preteklosti nadaljujejo tudi v sodobnih družbah, kar se kaže tudi na področju izobraževanja. Socialna predstava o romskih otrocih je izrazito negativna in vključuje negativne predstave, stereotipe in številne rasizme. Ko so romski otroci že enkrat v šoli, se modeli rasizma v družbi pod različnimi izgovori reproducirajo tudi v šoli. Njihova etična pripadnost in socialno-kulturne razmere, v katerih rastejo, se štejejo kot kulturni deficit.

Med šolanjem in na začetku šolanja se rasizem in diskriminacija pojavljata kot zahteve po segregaciji. Mirjana Ule (1994: 115) meni, da »oseba, ki je objekt diskriminacije, nosi težko psihološko breme«. Pogosto se pri žrtvah diskriminacije razvije občutek manjvrednosti in neadekvatnosti, še posebej v primerjavi z dominantno skupino (*ibid.*). Segregacijo opravičujejo tudi z različnimi »pedagoškimi« argumenti, kot so razlike v predhodnih izobrazbenih uspehih ali v potrebah po daljšem prilagajanju romskih otrok šolskemu okolju. Ideologija šole opogumlja mit o homogenosti učencev ali fiktivno enakost, ki jo pogosto mešajo z načelom enakih pravic. Ta mit uveljavlja zasnovo tekmovanja in socialne reprodukcije, konča pa se z izključitvijo in segregacijo učencev, ki se zaradi svoje kulturne in etnične pripadnosti ali izobrazbenega in socialnega položaja štejejo za različne. Otroke, ki se ne morejo prilagoditi temu modelu, izločijo v posebne učilnice ali v druge šole (Opre Roma, 2002 v Macura-Milovanović, 2006).

Primeri onemogočajo vpis romskih otrok v redne šole. Segregacija romskih otrok v posebne šole je tako postala oblika institucionalnega rasizma. Christine Bennett (2003 v Macura-Milovanović, 2006) pojasnjuje, da je institucionalni rasizem sestavljen iz obstoječih zakonov, običajev in praks, ki sistematično povzročajo rasno neenakost ne glede na to, ali imajo tisti, ki takšno prakso izvajajo, rasistične namene. Institucionalni rasizem je toliko ukoreninjen v politiki in praksi, da se sčasoma sprejme kot naraven in normalen. Jelka Zorn (2003: 305) ugotavlja, da se institucionalni rasizem vzdržuje tudi zaradi prepričanja, da rasizma v Sloveniji pravzaprav ni oziroma da obstaja kvečjemu v besedah ekstremističnih posameznikov in posameznic. Kadar se rasizmu ne uprejo zatirane skupine ali antirasistično naravnani predstavniki večine, se lahko posamezniki ne zavedajo vpliva diskriminacijske politike in načina, kako jim ta škoduje, medtem ko se drugi zavedajo, da bi sprememba politike pomenila zanje manj moči in veljave.

Institucionalni rasizem pri izobraževanju se nanaša na zakone in neformalno prakso segregacije otrok etničnih manjšin v manj kakovostne javne šole. Ta vrsta rasizma vodi v posredno institucionalno diskriminacijo, saj manj izobraženi pripadniki manjšinskih skupin ne morejo tekmovati z bolj izobraženimi člani večinske družbe in v dirki za boljšo izobrazbo ali zaposlitev izgubijo. Zaradi nezaposlenosti ali slabo plačanega dela pripadniki manjšin zase in za svoje družine ne morejo zagotoviti ustreznega stanovanja, hrane in ostalega (Bennett, 2003:80–83 v Macura-Milovanović, 2006).

Pomanjkljivost v izobrazbi učiteljev

»Navzočnost romskih otrok v oddelkih rednih šol je najpogosteje veliko breme za njihove učitelje. Po eni strani so razlogi za to nizki izobraževalni uspehi romskih otrok, neredno obiskovanje pouka ter pomanjkanje komunikacije med šolo in družino teh otrok. Toda učitelji se težko znajdejo v tem položaju tudi zato, ker med svojim rednim izobraževanjem niso pridobili potrebnega znanja, ki bi jim omogočilo, da uspešno delajo z vsemi učenci v oddelku« (Macura-Milovanović, 2006:30).

Evropske šole so ustvarjene za izobraževanje homogenih skupin učencev po izobraževalnih sistemih, temelječih na zahodni kulturi. Toda različnost učencev se pri izobraževanju povečuje, programi izobraževanja strokovnih delavcev pa niso prilagojeni tej spremembi.

Claveria in Alonso menita, da ti programi ne dajejo znanja, potrebnega za poučevanje heterogenih skupin učencev. Zaradi tega so etnične skupine, ki se razlikujejo od večinske družbe, pogosto prisiljene, da se asimilirajo ali odnehajo z nadaljnjim šolanjem (Claveria, Alonso, 2003:565 v Macura-Milovanović, 2006).

V šolah obstaja etnocentrizem – reproduciranje socialnih odnosov, kulture in vrednot večinske družbe (Bennett, 2003 v Macura-Milovanović, 2006). Posledica etnocentrizma je v tem, da se neuspeh romskih otrok v šoli razlaga kot posledica njihove kulturne identitete. Vsi ti procesi vplivajo na nastajanje ideološkega diskurza, pogosto nezavednega. Toda ta diskurz je pogosto zakoreninjen in v praksi vodi v rasistične akcije izključevanja najranljivejših skupin. »Učitelji, ki so pod vplivom teh negativnih socialnih reprezentacij, ne pričakujejo šolskega uspeha romskih otrok. Ker ni pozitivnih pričakovanj, se ustvarja dinamika neuspeha, ki jo učitelji opažajo kot nesprejemljivo realnost« (Opre roma, 2002:87 v Macura-Milovanović, 2006).

Lesarjeva govori o nezadostni odgovornosti in občutljivosti strokovnih delavcev, ki poučujejo romske otroke. Po mnenju slovenskih strokovnih delavcev je uspeh romskih otrok najbolj odvisen od samih otrok oziroma od njihove aktivnosti in sposobnosti. Na drugem mestu je uspeh odvisen od družine, šele na tretjem mestu pa od vzdušja v učilnici in načina poučevanja. Iz tega Lesar sklepa, »... da učitelji ne čutijo velike odgovornosti za rezultate romskih otrok in da so neobčutljivi za njihove težave, pri tem pa poudarja, da je vloga učitelja ključna pri implementaciji dobrih sistemskih rešitev in uresničevanju ciljev izobraževanja romskih otrok« (Lesar, 2005).

Iz razlage študije Opre roma (2002: 89 v Macura-Milovanović, 2006) »... pomanjkljiva izobrazba učiteljev še ne pomeni, da bi bilo potrebno organizirati in oblikovati pouk učiteljev »specialistov« za poučevanje romskih otrok«. Zaradi takšnega pouka bi nastala vrsta škodljivih posledic. Ena izmed njih je, da ostane predstava o romskem otroku kot intelektualno, socialno ali kulturno hendikepiranem. Druga se nanaša na stigmatizacijo samih učiteljev »specialistov« v šolskem sistemu kot »romskih«.

Negativna identiteta romskih otrok

Poleg pridobljene manj kakovostne izobrazbe in nezmožnosti za nadaljnje šolanje na višjih ravneh izobraževanja se posledice segregacije na širšem socialno-psihološkem področju kažejo tudi v razširjanju negativne identitete romskih otrok, na individualno-psihološki ravni pa v razvijanju negativnega poimenovanja sebe. Mehanizem ustvarjanja negativne identitete zaznamovanih otrok, kot to pojasnjuje Armstrong (2003: 72 v Macura-Milovanović, 2006), sloni na procesu kategorizacije. Z zaznamovanjem (labelling) oziroma uvrščanjem otrok v homogene skupine z različnimi oznakami (»socialno-kulturno hendikepirani«, »s posebnimi izobraževalnimi potrebami«, »z motnjami«) se kategorizirani spremenijo v »druge« in postanejo člani družbe, ki so na podlagi določenega merila uvrščeni med deviantne osebe.

Romski otroci se pogosto zavedajo negativne identitete, ki jim jo pripisuje družba. Odkritje razlik med romskim in neromskim svetom je v šolskem okolju za romskega otroka pogosto travmatično, spremljajo ga čustvene krize in želje, da ne bi bil Rom. V šoli nastaja specifični pojav, imenovan etnični pritisk, ki pojasnjuje otrokove odnose do šole. »Etnični pritisk je opredeljen kot psiho-socialna reakcija, vzpostavljena med večino in romsko manjšino, oblikovana z negativno socialno kontrolo, ki vključuje stališča zavračanja, izključevanja, strahu in konfrontacije z orientacijo k segregaciji« (Opre roma, 2002:55 v Macura-Milovanović, 2006). Ena izmed posledic etničnega pritiska je razvrednotenje romskega otroka. Pri tem nas Eriksen (2002: 25 v Žnidarec Demšar in Urh, 2005a) opozori na stereotipe, kjer dominantna skupina manjšini preprečuje intelektualni razvoj s sistematičnimi sporočili, da je inferiorna. Gre za primer stereotipnih predstav, da so romski otroci že po naravi (biološko) manj inteligentni, manj sposobni (Žnidarec Demšar in Urh, 2005a). Ko se romski otrok sooči s socialnim zavračanjem, se v njemu razvije občutek intelektualne inferiornosti, kar negativno vpliva na proces učenja in socialne odnose v šoli (Macura-Milovanović, 2006:25). Tudi izločanje romskih otrok v rednih šolah v posebne oddelke je za njih travmatična izkušnja. »Izobraževalna segregacija je prava katastrofa za romske otroke, njihovo samospoštovanje in dostojanstvo sta vsak dan vse slabša v kontekstu, ki zanje pomeni agresijo« (Garcia, 2002:60 v Macura-Milovanović, 2006).

Klara S. Ermenc pojasnjuje, da človek svojo identiteto gradi na informacijah, ki jih o sebi dobi iz okolja. Otrok, ki verjame vase in v svoje sposobnosti in ki je v svoji okolici sprejet,

ima precej več možnosti, da bo postal tudi uspešen učenec, medtem ko ima tisti, ki ga drugi zavračajo in mu sporočajo, da je slab, neumen, precej možnosti, da postane tudi šolsko neuspešen. In romski otroci, poudarja, nikakor niso otroci s posebnimi potrebami (<http://www.delo.si/tiskano/html/zadnji/sobotna+priloga>).

Otroci s posebnimi potrebami

Pogosto se zgodi, da so romski otroci kategorizirani kot otroci s posebnimi potrebami le zaradi njihove kulturne drugačnosti in srečanja z njim tujim jezikom v vrtcih. Dostikrat se jih v oddelku kot take tudi obravnava kljub temu, da niso kategorizirani. Usmerjanje otrok s posebnimi potrebami v ustrezne programe vzgoje in izobraževanja določa Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami (Ur.l. RS, 54/2000). Ta postopek vodijo organizacijske enote Zavoda RS za šolstvo.

»Ko govorimo o posebnih potrebah, govorimo o posebnih ali specialnih pedagoških ukrepih, s katerimi se ukvarja specialna pedagogika. Njeni ukrepi so smiselni in utemeljeni takrat, ko običajni pedagoški ukrepi ne zadoščajo: v primerih posameznikov z različnimi nevrološkimi motnjami, okvarami ali boleznimi, torej takrat, ko je treba pedagoško obravnavo dopolniti z medicinsko, negovalno in varovalno«

(<http://www.delo.si/tiskano/html/zadnji/sobotna+priloga>).

Lerner definira otroke z učnimi težavami kot heterogeno skupino otrok z različnimi kognitivnimi, socialnimi, emocionalnimi in drugimi značilnostmi, ki imajo pri učenju pomembno večje težave kot večina otrok njihove starosti

(http://www.eumap.org/topics/inteldis/reports/national/slovenia/id_si2.pdf).

Zakon o vrtcu (Ur. L. RS, št. 81/06) v 8. členu pravi, da so otroci s posebnimi potrebami otroci z motnjami v duševnem razvoju, slepi in slabovidni, gluhi in naglušni, otroci z govornimi motnjami, gibalno ovirani otroci ter otroci z motnjami vedenja in osebnosti, ki potrebujejo prilagojeno izvajanje programov za predšolske otroke z dodatno strokovno pomočjo ali prilagojene programe.

Nacionalno slovensko poročilo o položaju intelektualno oviranih (2005) navaja podatke, da učenci s posebnimi izobraževalnimi potrebami:

- imajo take posebne vzgojno-izobraževalne potrebe, ki zahtevajo posebno obravnavo;
- so deležni vzgojno-izobraževalne obravnave, ki se po kakovosti in pomembnosti razlikujejo od povprečne učne pomoči, ki so jo deležni vrstniki v šoli in
- imajo take posebne vzgojno-izobraževalne potrebe, ki jim onemogočajo rabo učnih gradiv in učnih ter tehničnih pripomočkov, ki jih uporabljajo vrstniki.

Romski učenci so lahko učenci s posebnimi potrebami, kadar sodijo v eno od opredelitev učencev s posebnimi potrebami, ki jo narekuje Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami (Ur.l. RS, 54/2000).

Tudi izobraževanje Romov, ki so vključeni v šolski sistem, ne poteka brez problemov. Dosedanja praksa pri nas kaže, da je njihov učni uspeh bistveno slabši od ostalih otrok, da je med njimi velik osip in da so romski učenci nenavadno pogosto preusmerjeni v osnovne šole s prilagojenim programom (OŠPP). V šolskem letu 2002/2003 je bilo po Sloveniji 1.223 romskih učencev v rednih osnovnih šolah, 126 pa jih je bilo vključenih v OŠPP (Strategija vzgoje in izobraževanje Romov v Republiki Sloveniji, 2004: 11, 19). To pomeni, da je v primerjavi z deležem vseh otrok v OŠPP, ki je 1,48 %, delež romskih otrok sedemkrat višji, 9,3 %. »Zdi se /.../, da ko se logika »prilagajanja« programov združi s predsodki, v skrajni posledici prihaja do pojava stopnjevanja segregacije. Šolska neuspešnost in vedenjska problematika je vplivala na »prehitro« razvrščanje otrok v OŠPP, ne da bi razkrivali ali priznavali prave vzroke neuspešnosti (neznanje jezika, specifična kultura)« (*ibid*).

Glede na Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami (Ur. l. RS, št. 54/2000) so za diagnosticiranje intelektualne oviranosti zadolžene komisije za usmerjanje. Odkar velja omenjeni zakon, je bilo uvedenih že kar nekaj sprememb v postopku usmerjanja. Kljub temu nanj še vedno letijo kritike: da je preveč medicinski, da starši in strokovnjaki, ki otroka osebno poznajo, niso dovolj vključeni v postopek usmerjanja in da je postopek preveč dolgotrajen. Romski otroci so še vedno v veliki meri označeni z oznako intelektualne oviranosti. Odsotnost enotnih standardov in navodil pomeni, da lahko različne komisije za istega otroka izdelajo zelo različna poročila. Vse močnejši je pritisk staršev, da bi komisije označevale otroke z lažjimi intelektualnimi ovirami kot mejne, zato da bi bili ti otroci lahko

vključeni v redne osnovne šole. Storitve zgodnjega posredovanja za predšolske otroke se zagotavljajo v t. i. mentalno-higienskih oddelkih in razvojnih ambulantah, ki delujejo v zdravstvenih domovih. Zaradi pomanjkanja sredstev in usposobljenega osebja so opisane storitve dostopnejše predvsem tistim, ki živijo v večjih mestih (http://www.eumap.org/topics/inteldis/reports/national/slovenia/id_si2.pdf).

1.3.5 Integracija, inkluzija romskih otrok

Sodobne mednarodne norme glede pravic manjšin, ki jih mora država spoštovati, asimilacije ne podpirajo. Ker imajo Romi kot etnična skupina pravice v razmerju do širše družbe, ki jih mora zagotavljati država (glede jezika, identitete, kulture itn.), se zdi logično, da je edino možno in sprejemljivo načelo integracije. Šebart Kovač in Krek (2003:37) poudarjata, da bi bilo potrebno opraviti z razmišljanjem, da otroci Romov sodijo med otroke s posebnimi potrebami. Zato je problematika integracije romskih otrok, kjer se ukvarjajo z razlikami v jeziku, identiteti in kulturi, drugačna kot v primeru vprašanj integracije otrok s posebnimi potrebami.

Integracija pomeni vključevanje posameznika v redne izobraževalne sisteme (Vršnik, 2003: 144). Integriran je tisti, ki se je prilagodil normam, ki so v določenem okolju (šoli) dominantne. Od učencev, ki so integrirani, se pričakuje, da so pripravljeni in sposobni delati tisto, kar se pričakuje tudi od drugih učencev/otrok. Metafora za integracijo bi bila: Vstopi samo, če se lahko prilagodiš! (Corbett, 1999: 128 v Resman, 2001).

Koncept integracije je bil v času nastajanja popolnoma nov pristop in je predvideval aktivnejše vključevanje romskih otrok v življenje družbe, zato je v tistem trenutku v vseh pogledih predstavljal korak naprej na poti k enakopravnemu medsebojnemu sprejemanju vseh subjektov družbenega življenja.

Zakaj je bilo treba uvesti novo terminologijo, narediti razliko od že obstoječega pojma »integracije« na področju posebnega izobraževanja? Razlogi za novo izobraževalno politiko in novo terminologijo so bili premeščanje težišča s posebnega izobraževanja in desegregacije na različnost v rednih šolah za vse učence; na razmejitvev izobraževalne politike zahodne družbe v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja ter na izobraževalne politike

globalne družbe. Pomemben je tudi poudarek na učenju in poučevanju oziroma na kakovosti izobraževalnega procesa.

Avtorji (Šučur, Galeša idr.), ki prepoznajo razliko med integracijo in inkluzijo, vidijo v integraciji pomanjkljivost v tem, da ta zahteva prilagajanje manjšinske skupine v večinsko družbo v smislu zapostavljanja zadovoljevanja lastnih potreb. Integracija zagovarja univerzalizem, enotne standarde. Popolna integracija zahteva sodelovanje posameznikov v družbenih procesih in institucijah na povprečen način in ustvarjanje povprečnih rezultatov (Šučur, 1997: 10 v Vršnik, 2003).

V primerjavi z integracijo je inkluzija širši pojem, ker pokriva več tem. Uveden je kot natančnejši način opisovanja kakovosti izobraževanja za otroke s posebnimi potrebami. Inkluzija je korak naprej pri opisovanju načina, kako se morajo vrteci obnašati do vseh otrok brez posebnega poudarka na otrocih s posebnimi izobraževalnimi potrebami. Inkluzija je popolnejši, kakovostno drugačen proces vključevanja otrok s posebnimi potrebami v običajne socialne (šolske) pogoje. Pri inkluziji ne gre samo za prilagajanje. Inkluzija je oblikovanje kulture, v kateri je vsak dobrodošel, v kateri se podpirajo, spoštujejo in tu si lahko tak, kot si, in ne silimo te, da sprejmeš drugačno (Corbett, 1999: 128 v Resman, 2001). Šebart Kovač in Krek (2003:37) opozarjata, da gre za prevzemanje ideološkega govora pred znanstvenim, saj mora vključevanje predstavljati proces prilagajanja ter sprejemanja drugačnosti prevladujoče kulture, vendar ob ohranjanju določene stopnje lastne identitete.

Inkluzija se uresničuje preko korakov integracije in ni nadomestek integracije. Realno je, da se dela lotimo pri integraciji in postopno uvajamo elemente, značilne za inkluzijo. Integracija bi morala biti pot (sredstvo, korak) k cilju – šolski inkluziji otrok. Resman poudari, da se mora integracija/inkluzija uresničevati na ravni kulture šole in oddelka, na ravni odnosov, življenja ter da je potrebno oblikovati tako kulturo, da bodo sošolci na sošolca /.../ gledali kot na sebe ali na vse druge, čeprav je lahko zelo različen od njih. To še posebno velja pri integraciji romskih otrok. Če tega ne dosežemo, potem ostaja bolj ali manj prikrita segregacija. Resman pravi, da tolerantnost ni dovolj. Pomembnejše je sodelovanje, sožitje, skupno življenje, medsebojna pomoč, se pravi razvijanje prijateljstva (Resman, 2001: 84–85).

Pri predšolski vzgoji je na ravni države osnovni cilj, da se čim več romskih otrok integrira v heterogene oddelke. Namen integracije v vrtcu je predvsem učenje jezika (slovenskega in romskega) ter socializacija, ki posreduje izkušnje in vzorce, ki otroku omogočajo lažji vstop v osnovno šolo. V primerih, kjer integracija romskih otrok izven romskega naselja ni možna, naj se omogoči izvajanje predšolskih programov v naselju, katere cilj je načrtni prehod v vrtec (Strategija vzgoje in izobraževanja Romov v Republiki Sloveniji, 2004: 30). Neznanje slovenskega jezika ter neuspešno integracijo lahko odpravimo oziroma ublažimo z uvedbo romskega pomočnika, ki bo otrokom pomagal prebroditi čustveno in jezikovno oviro.

Uresničevanje integracije/inkluzije pomeni, da se ta ne dogaja samo v oddelku, ampak mora funkcionirati tudi zunaj njega, na igrišču, znotraj prijateljskih skupin.

1.3.5.1 Teoretična izhodišča za oblikovanje inkluzivne šole za romske otroke

1.3.5.1.1 Odstranitev ovir pri učenju in socialni participaciji

Običajno mnenje je, da se inkluzivno izobraževanje nanaša predvsem na vključevanje razvojno motenih otrok v redne osnovne šole. Toda inkluzivno izobraževanje je širša zamisel, ki teži k temu, da pravica do izobraževanja postane vsem dostopna. Na vprašanje, kako ustvariti izobraževalni sistem, ki bo ustrezal vsem učencem, navaja Ainscow (2000 v Macura-Milovanović, 2006) šest sestavin, ki pomagajo pri opredeljevanju strategije za izboljšanje izobraževalne prakse: 1. začetek z obstoječim znanjem in prakso; 2. opažanje razlik kot možnosti za učenje; 3. obravnavanje ovir participacije; 4. uporaba dostopnih virov kot podpore učenju; 5. razvijanje jezika prakse; 6. ustvarjanje pogojev, ki spodbujajo prevzemanje tveganja. Ta strategija je okvir za »inkluzivno pedagogiko« in sredstvo za povečanje standarda v šolah.

Inkluzivno izobraževanje se ne nanaša na izobraževanje otrok, ki so bili tradicionalno izključeni, ampak na spremembe izobraževalnega sistema, ki mora biti prilagojen različnosti otrok ter jim omogočiti enake priložnosti za učenje in popolno participacijo. »Inkluzivno izobraževanje vključuje drugačno vizijo rednega izobraževanja: Vizijo, ki temelji na heterogenosti namesto na homogenosti.« (Guijarro, 2000:41 v Macura-Milovanović, 2006). »Da bi se ta vizija uresničila, je treba spremeniti sedanji šolski sistem, in sicer »fizične dejavnike, programe, pričakovanja učiteljev in stile poučevanja, vloge« (Barton, 1998:84–85 v Macura-Milovanović, 2006).

Po Boothu (2000: 19 v Macura-Milovanović, 2006) se »pojem inkluzije pri izobraževanju nanaša na proces povečanja participacije in učenja učencev ter zmanjšanja njihove izključenosti iz kulture, kurikulumu in skupnosti lokalnih šol. S tem misli na učenje in na sodelovanje z drugimi preko skupnih izkušenj. Participacija omogoča vključenost v učenje in socialne aktivnosti, kjer se spodbuja občutek pripadanja skupini«.

Inkluzija zahteva prestrukturiranje kulture, politike in prakse po šolah, da bi lahko ustrezala različnostim učencev iz lokalnega okolja. Različnost ni problem, ki ga je mogoče premagati z ločitvijo učencev v posebne skupine, homogene po poreklu in uspehih. Različnost se ne dojema kot problem, temveč kot možnost za izboljšanje učenja.

1.3.5.1.2 Upoštevanje različnosti skupin

V šolah se povečuje multikulturalnost, kar se kaže v naraščajočem številu romskih učencev (in tudi npr. priseljenih učencev več različnih porekel). Realizacija učnega procesa v multikulturalnih oddelkih zahteva od učiteljev, da čutijo razlike, ki izvirajo iz drugačne kulture in načina življenja (Macura-Milovanović, 2006).

»V številnih študijah o kulturnem pluralizmu se pojavljata tudi pojma večkulturnosti (multikulturnosti) in medkulturnost (interkulturnost). Definicije in uporabe so mnoge in se močno razlikujejo od avtorja do avtorja⁴. Zdi se, da so pri Svetu Evrope sprejeli že dogovorjeno razlago o razliki med večkulturnostjo in medkulturnostjo, ki se uporablja v sociolingvistiki. Sociolingvistična definicija postavi termina polimonizem in pluralizem v neposredno zvezo z večkulturnostjo in medkulturnostjo« (Katunarić, 1993: 14).

»Polimonizem je definicija, ki označuje obstoj več jezikov v neki skupnosti, kjer je jezikovna interakcija med jezikovnimi skupnostmi slaba ali nikakršna. Jezikovno – kulturni kapital v smislu različnosti sicer obstaja, a se ne uporablja, je mrtev. Pluralizem pa označuje stanje v

⁴ Npr. Amy Gutmann, profesorica v Centru za vrednote človeka na univerzi Pinceton in vodilna politična filozofinja, ki se ukvarja z vprašanji etike in politike, multikulturalnosti, demokracije in socialne države, definira multikulturalnost kot stanje družbe in sveta s številnimi kulturami in celo subkulturami, ki se prek interakcije posameznikov z njimi identificirajo (Gutmann, A. *Demokratska vzgoja*. Ljubljana: i2, 2001). Avtorica poleg drugega navaja tudi dve problematični potezi javnega šolanja, ki multikulturalnosti ne prepozna ustrezno: javno nepripoznavanje izkušenj zatiranih skupin in vzajemno nespoštovanje med državljani – nestrpnost.

nekaterih družbah, kjer prebivalci uporabljajo različne jezike (kot »druge«, »tretje«). Ti jeziki pa vendarle služijo komuniciranju. V teh primerih je jezikovno kulturni kapital aktiven in se lahko uporablja kot vir, ki odpira perspektivo sporazumevanja med pripadniki različnih kultur. Glede na takšno razlago je izraz večkulturnost/multikulturnost semantično bližje polimonizmu kot pluralizmu. Čeprav izraža možnost raznovrstne komunikacije in interakcije v multikulturni družbi, je multikulturnost vendarle samo oznaka, ki pove, da v nekem sosedstvu živi več kultur. Interkulturalizem pa ima več pomenov. Sugerira tako možnost kot tudi nujnost navzkrižnih medsebojnih zvez med kulturnimi oz. njihovimi pripadniki. Ta večpomenskost je še večja, kot se zdi na prvi pogled. Sugestija interkulturalizma je intencionalna: kot da prišepetava, da se mora ob srečanju oz. stiku med govorce ali akterji dveh kultur roditi še nekaj »tretjega««. (Katunarić, 1993: 14–15).

Multikulturalno izobraževanje je pristop k učenju in poučevanju, ki temelji na demokratičnih vrednotah in sprejemanju kulturnega pluralizma. Bennettova (2003: 26 v Macura-Milovanović, 2006) opisuje to zasnovo izobraževanja kot pretirano idealistično in se zavzema za učenje in razmišljanje preko »jezika upanja in možnosti«, pri čemer trdi, da učitelji lahko naredijo precejšno razliko v načinu, kako otroci doživljajo sebe in druge.

»Kulturni pluralizem je idealno stanje družbenih razmer, za katerega sta značilna enakost in medsebojno spoštovanje kulturnih skupin. Ta pojem je neposredno nasproten pojmu kulturne asimilacije – pričakovanju, da se etnična manjšine odrečejo svoji tradiciji in vključijo v prevladujočo kulturo« (Bennett, 2003:14 v Macura-Milovanović, 2006). »Kulturni pluralizem je v šoli izvedljiv, če so izpolnjeni trije pogoji: pozitivna pričakovanja učiteljev, učno okolje, ki spodbuja pozitivne interskupinske stike, in multikulturalni kurikulum« (Bennet, 2003: 26 v Macura-Milovanović, 2006).

Banks (2002:1 v Macura-Milovanović, 2006) opredeli »multikulturalno izobraževanje kot ideal, ki teži k temu, da s spreminjanjem šolskega okolja ustvari enake izobraževalne možnosti za vse učence tako, da je upoštevana različnost kulturnih skupin. Glavni cilj multikulturalnega izobraževanja je, da s prevzemom perspektive drugih kultur pripomore k večjemu razumevanju samega sebe. Pri tem izhajamo iz domneve, da za večjim spoznavanjem in razumevanjem drugih lahko sledi tudi njihovo spoštovanje«.

Multikulturno in interkulturno izobraževanje predstavljata filozofske konstrukcije eksplicitno nasičene z vrednotami. Njihovo bistvo je morda najbolje opisala Rasanen, ki pravi, da takrat, ko so v oddelkih otroci iz revnih, marginaliziranih skupin, izpostavljenih etničnemu pritisku, učitelji ne bi smeli biti podobni uslužbencem, ki mehanično opravljajo enolične naloge, ki jim jih vsiljujejo učbeniki in programi. Morali bi biti samostojne in pogumne osebnosti, pripravljene za delo v prid svojim učencem, in se boriti proti krivici, neenakosti in diskriminaciji. Vrednote in etična razmišljanja so pomemben kompas na potovanju k učinkovitemu poučevanju otrok, učinki pa so odvisni od tega, ali so navigatorji skrbi in pravičnosti ali tekmovanje, sebičnost in indiferentnost (Rasanen, 2000).

Globoke spremembe izobraževalnega sistema, na katere nakazuje inkluzivno izobraževanje na eni strani oz. odkrito obravnavanje družbenih krivic, neenakosti in diskriminacije, na katere opozarja interkulturni pristop na drugi, vodijo k anticipaciji šole kot prostora za potencialne konflikte med predstavniki različnih šolskih vlog (učencev in učiteljev, učiteljev in staršev, učencev med seboj); predstavnikov različnih funkcij v hierarhiji izobraževalnega sistema (učiteljev, direktorjev, nadzornikov, ministrov) ali predstavnikov manjšinskih skupin in večinske družbe. Teorija nastanka in reševanja socialnih konfliktov Mortona Deutscha ponuja znanje o smereh za konstruktiven izhod iz konfliktne situacije. Glavna Deutscheva tema je analitična primerjava kompetitivne in kooperativne orientacije oz. destruktiven in konstruktiven potek konfliktov. Za konstruktivne procese reševanja konfliktov je značilno razumevanje konflikta kot problema, ki je skupen obema stranema. Konflikt se rešuje s sodelovanjem in pelje k zadovoljitvi potreb obeh strani oz. je njegov izid obojestranska zmaga. Destruktivni procesi reševanja konfliktov so enaki kompetitivnim procesom, med katerimi sprti strani sodelujeta v boju, katerega izid je en zmagovalec in en poraženec ali še pogosteje: dva poraženca (Deutsch, 2000 v Macura- Milovanović, 2006).

1.3.5.1.3 Možni model inkluzije romskih otrok

Načela graditve inkluzije romskih otrok

Macura-Milovanović (2006: 178-179) navaja sedem pglavitnih načel inkluzije romskih otrok:

1. Načelo enakosti. Vsak otrok se mora učiti. To načelo izvira iz tega, da smo sprejeli vrednoto enakosti med ljudmi, spoštovanja človekovih in otrokovih pravic.

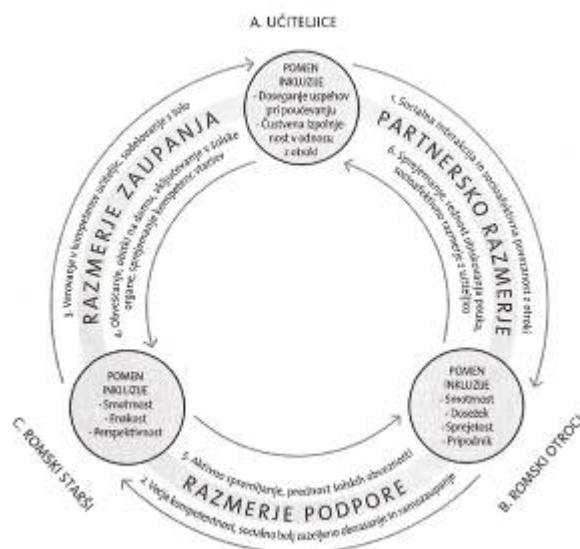
2. Načelo sprejemanja različnosti/individualizacije. Vsak otrok se lahko uči. To načelo izvira iz sprejemanja različnosti med otroki glede razvojne ravni, prejšnjih znanj, izvenšolskih izkušenj, življenjskih razmer, kulture. Vsak učitelj deluje v dobro svojih učencev, ko zavedno in voljno vlaga več časa in energije v premišljevanje o tem, kako bo prilagodil svoje poučevanje, domače naloge in ocenjevanje specifičnim izobraževalnim potrebam otroka, pri čemer bo imel pred očmi predvsem otrokove potrebe.
3. Načelo etičnosti in poklicnosti. Vsak učitelj mora poučevati vse učence v svojem oddelku in sprejeti odgovornost za njihove šolske uspehe. To načelo temelji na etičnosti učiteljskega poklica; učitelj uporablja svojo vlogo in moč, da omogoči popoln razvoj otrokove osebnosti in da jih pripravi za nadaljnje pridobivanje izobrazbe neodvisno od podpore in možnosti družine otroka, da se angažira v zvezi s tem.
4. Načelo protektivnosti. Vsak učitelj mora zavarovati svoje učence pred nasiljem in diskriminacijo v šolskem okolju. To načelo temelji na spoštovanju šolskih zakonov in na sprejemanju vrednosti antirasizma. Učitelj dejavno reagira na pojav diskriminacije in rasizma do romskih otrok, omogoča jim telesno in psihološko varnost, tako da se upira vsakršnemu obnašanju, ki ogroža telesno varnost ali žali učenca.
5. Načelo sodelovanja. Vsak učitelj deluje v dobro svojih učencev s tem, ko po potrebi prilagaja kraj in čas stikov potrebam in specifičnim življenjskim razmeram njihovih staršev/skrbnikov (v šoli ali v otrokovem domu, med formalnimi in neformalnimi srečanji). Razmerja sodelovanja temeljijo na medsebojnem zaupanju, to pa se rojeva tudi iz doživljanja varnosti in podpore v stikih.
6. Načelo povezanosti. Vsak učitelj deluje v dobro svojih učencev, ko dejavno sodelujejo pri povezovanju in razvoju sodelovanja med vsemi udeleženci inkluzije: otroci, romskimi in neromskimi starši, člani šolskega kolektiva, člani lokalne romske skupnosti, predstavniki lokalnih občinskih oblasti, družbenih institucij, nevladnih organizacij, romskih društev itd.
7. Načelo reflektivnosti. Vsak učitelj premišlja svojo učno prakso in naravo razmerja z glavnimi akterji procesa inkluzije, razvija njene učinke, se sooča z neuspehi, je odprt za spremembe, dejavno išče podporo za izboljšanje svoje prakse: pri drugih učiteljih, šolskih in izvenšolskih strokovnih službah.

Holistični model inkluzije romskih otrok

Pri delu z romskimi otroki je pomemben holistični pristop vključevanja, ki izpostavlja pomembnost dela ne samo z romskimi otroki, temveč tudi z njihovimi družinami, šolo, lokalno romsko skupnostjo, vladnimi in nevladnimi organizacijami. Težnja holističnega pristopa je povezovanje vladnega in nevladnega sektorja, vladnega sektorja in potencialnih donatorjev, lokalne romske skupnosti. Problem izključenosti se ne rešuje ločeno od drugih, temveč je potrebna usklajena akcija vseh relevantnih dejavnikov družbe (Macura-Milovanović, 2006).

Slika 1.1 je grafični prikaz holističnega modela inkluzije romskih otrok. Analogno prikazu začaranega kroga šolskega neuspeha osenčena polja na sliki (označena s črkami A, B in C) simbolično predstavljajo pozitivne konotacije inkluzije za učiteljice, romske otroke in romske starše. Puščice (označene z zaporednimi števkami od 1 do 6) simbolično predstavljajo obnašanje in stališča enih glede na druge glavne akterje. Prostor med puščicami simbolično predstavlja medsebojno razmerje med pari glavnih akterjev (Macura-Milovanović, 2006: 182).

Slika 1.1: Holistični model inkluzije romskih otrok

(Vir: Macura-Milovanović, 2006:180)

Macura-Milovanović (2006: 180 189) teoretično prikaže holistični model inkluzije romskih otrok:

V tej varianti izvira pozitiven pomen inkluzije za učiteljice iz doživetja osebnega uspeha pri vzgojnem delu z romskimi otroki (A). Doživetje uspeha raste iz znanih pozitivnih sprememb v intelektualnem, socialnem in afektivnem razvoju otrok; iz občutka izpolnjenosti zaradi uresničenih dobrih odnosov z otroki. Smisel vzgojnega dela ima svoj temelj v ljubezni in skrbi, ki jo učiteljice čutijo do otrok, posvečenosti svojemu poklicu, izzivu, ki ga prinaša delo v heterogenih oddelkih, potencialih, ki jih nosi različnost. Učiteljice v razmerju do romskih otrok izkazujejo vero v njihove zmožnosti, pričakujejo njihove dobre uspehe, upoštevajo in razumejo njihove potrebe in čutenja, uporabljajo jezik sprejemanja, sočutja z otroki ter jih podpirajo, da bi vztrajali pri prizadevanjih in ovirah, ki jih nosi šolanje. Splošni socialni kontekst učenja/poučevanja temelji na obstoju socialne interakcije in socioafektivne povezanosti (puščica 1). Pozitivni pomen šolanja za romske otroke inzialno temelji na zaznani smiselnosti šolanja, nato pa na doživljanju uspeha, sprejetosti v šolskem okolju in splošnem doživljanju pripadanju šoli (B). Partnersko razmerje z učiteljicami in dobri uspehi v šoli omogočajo, da otroci v obnašanju do staršev izkazujejo svojo večjo kompetentnost (obvladovanje spretnosti in znanja), socialno bolj zaželeno obnašanje in zaupanje vase (puščica 2). Dobri izobrazbeni dosežki, otroški občutki pripadnosti in sprejetosti ter zavarovanost v šolskem okolju vplivajo, da starši doživljajo, da je vključevanje v šolo smiselna in perspektivna pot, ki pelje k enakosti z drugimi pripadniki družbe (C).

V stikih s šolo starši izražajo zaupanje v kompetence in dobre namene učiteljic, hodijo na roditeljske sestanke in individualne pogovore (puščica 3). Povratno pa takšno obnašanje staršev utrjuje doživetje uspeha pri delu in smiselnost vloženih prizadevanj pri učiteljicah, ki čutijo, da jih starši upoštevajo in spoštujejo. Učiteljice v stikih s starši neposredno pomagajo pri reševanju konkretnih problemov v zvezi s šolanjem, obveščajo starše o posameznih pomembnih vidikih izobraževanja, sprejemajo specifičnost njihovega načina življenja in kulture, realizirajo obiske na domu, vključujejo starše v šolsko v šolsko življenje in organe šole ter sprejemajo njihove kompetence v vlogah prevajalca in mediatorja kulture, ki ji pripadajo (puščica 4).

Opisano obnašanje učiteljic krepi prepričanje staršev, da je šolanje otrok pomembno oziroma smiselno, da pelje k enakosti in k boljši življenjski perspektivi otrok. Razmerje med starši in učiteljicami temelji na medsebojnem **zaupanju**.

Otrokovo obnašanje in uspehi ter partnersko razmerje z učiteljicami pri starših vzpodbuja okrepljeno podpiranje otrok pri šolanju (puščica 5). Podpora ima lahko različne vidike – od odločitve, da se odvržejo posamezni tradicionalni obrazci (zgodnje ustvarjanje družine), prek posvetovanja z učiteljico do bolj rednega obiskovanja pouka, aktivne pomoči otrokom. V aspektu šolanja je za razmerje med otroki in starši značilna medsebojna **podpora**: starši spodbujajo otroke k učenju in rednemu obiskovanju pouka, uspehi otrok in sprejetost v šoli pa podpirajo prizadevanja staršev.

V obnašanju otrok do učiteljic otroci izkazujejo sprejemanje in emocionalno povezanost, učiteljice doživljajo kot bližnje, skrbne in ljubljene osebe (puščica 6). Razmerje med učiteljico in njenim učencem je **partnersko razmerje**.

Razvoj sodelovanja s starši kot partnerji, in ne nasprotniki med šolanjem otrok omogoča, da učiteljice globlje spoznavajo učence, da sprejemajo njihove posebnosti, da lažje odkrivajo njihovo močnejšo stran kot oporo v procesu učenja/poučevanja. Podpiranje močne strani v šolskem kontekstu najprej razvija spoštovanje samega sebe in sprejetost otrok v šolskem okolju, pelje k boljšim uspehom.

1.3.5.2 Osebne lastnosti strokovne delavke, ki delajo z romskimi otroki

Strokovni delavec odločilno vpliva na osebnostni razvoj predšolskih otrok (otrok se z njim istoveti, ga posnema), zato mora imeti dobro strokovno in splošno izobrazbo, ustrezne sposobnosti (posluš, gibalne spretnosti, ročne spretnosti, ...) in določene pozitivne osebnostne lastnosti. Te so predvsem: ustvarjalnost, komunikativnost, občutljivost, emaptija (sposobnost vživljanja v svet otrok, staršev) ter sposobnost vodenja skupine. Pri svojem delu mora biti tudi seznanjen s kulturnimi značilnostmi okolja, iz katerega prihaja posamezen otrok. Poleg tega mora oseba, ki dela z Romi, »... nujno sprejemati in upoštevati drugačnost, biti mora potrpežljiva, strpna in se veseliti majhnih napredkov pri svojem delu. Delo z Romi je drugačno, saj imajo svojo kulturo, navade, izkušnje, poglede na življenje, medsebojne odnose in odnose do svojih otrok (Kraševc, 2006).

Za uspešno opravljanje poklica je potrebno veselje do dela z otroki, znanje s področja komunikacije in obvladovanje socialnih veščin. Pomembne so pozitivne povezave z otroki (nasmeh, dotik, prijem, govorjenje v višini otrokovih oči), odzivanje na otrokova vprašanja in prošnje, pozorno in spoštljivo poslušanje, uporaba pozitivnih navodil. Pri otroku strokovni

delavec spodbuja zeleno vedenje, mu daje jasna navodila in poišče primeren način za sporočanje svojih spoznanj in pričakovanj

(<http://www.ess.gov.si/slo/Ncips/OpisiPoklicev/VzgojiteljPredsolskihOtrok.pdf>).

Pomembno je, da je strokovni delavec občutljiv za potrebe predšolskega otroka, da zna prisluhniti otrokovim nagnjenjem, ki so odraz njegovih trenutnih potreb, da ima metodično-didaktično znanje in da je zrela osebnost. Strokovni delavec v vrtcu deluje tudi s svojim vedenjem. Zavedati se mora, da vzgaja tudi s svojim vzgledom. Vljudnost in spoštovanje v njegovi komunikaciji in vedenju pomenita zgled za otroke.

»Vzgojiteljica, ki dela v romskem vrtcu le leto ali dve, ne opazi sprememb, ker se le-te pokažejo po nekaj letih trdega in požrtvovalnega dela. Za to je tudi pomembno, da bi kader v večji meri ostajal stalen, saj le tako lahko nadgrajuješ uspehe pri delu. Vsaka vzgojiteljica, ki je prišla na novo v romski vrtec, se je srečevala z enakimi oz. podobnimi težavami in preden je vse to doжела, je minilo leto ali dve. Pri vsakršni menjavi vzgojnega kadra pa so to z nezaupanjem in s strahom spremljali tudi starši, saj le-ti do nepoznanih nimajo zaupanja in s še večjim strahom in odporom oddajo svoje otroke osebi, katere ne poznajo.« (Kraševac, 2006).

Strokovni delavec je na eni strani odvisen od družinskega okolja – pričakovanj staršev, kako ravna z njihovim otrokom, po drugi strani pa na njegovo delo vpliva tudi kultura, tradicija, utečena, razvidna in manj razvidna pravila vrtca, ki izhajajo iz predpisov in dokumentov.

1.3.5.3 Kompetence za vzpostavitev zaupanja z romskimi starši

Nezaupanje romskih staršev do šolske institucije je lahko posledica neprijetnih izkušenj s predstavniki drugih institucij; ponižanja in strahu pred diskriminacijo, ki so jo kdaj prej doživeli. Macura-Milovanovič (2006) navaja, da je predhodno potrebno romske starše prepričati, da bo komunikacija za obe strani prijetna izkušnja. Prvi korak h graditvi zaupanja morajo odpirati komunikacijo. »K temu bo pripomoglo: če si vzgojitelji zapomnijo imena staršev in se jih kliče po imenu; kraj, kjer nihče ne bo zmotil zaupnosti pogovora; dovolj časa, ki ga vzgojiteljica nameni za pogovor s staršem« (Macura-Milovanovič, 2006: 181). Starši bodo občutili, da so sprejeti in spoštovani. Drugi korak se nanaša na poznavanja otroka samega: učiteljica mora pohvaliti močne otrokove strani, spretnosti, izraziti prepričanje v

njegove zmožnosti in pričakovanja, da bo otrok še naprej obiskoval pouk. V tretjem koraku učiteljica pri starših poišče informacije o družinskem in življenjskem okolju, o možnostih družine, da zagotovijo pogoje za šolanje in da otroku dajo vzgojno podporo v šoli. (Macura-Milovanović, 2006).

Prvo srečanje z romskimi starši poteka pri njih doma. Pobudo dajo učiteljice, spoznajo družino in vzpostavijo zaupno razmerje. Obiski na domu so neprecenljivi za spoznavanje načina življenja družine. Zato je pomembno, da se obisk v naprej dogovorijo, ob dnevu in uri, ki družini ustreza, hkrati se mora napovedati tudi razlog obiska. V različne oblike sodelovanja sodijo roditeljski sestanki, skupne aktivnosti z otroki in starši, individualne pogovore in številne druge dejavnosti. Pri organizaciji roditeljskih sestankov in govorilnih ur je pomembno, da pridejo vsi in da termin odgovarja romskim staršem. Organiziranje aktivnosti za otroke in starše se lahko povezuje z njihovo kulturo: običaji, tradicija, jezik, glasba. Na teh področjih lahko starši podajo svoj prispevek in pokažejo svoje kompetence (Macura-Milovanović, 2006).

Pri uresničevanju stikov s starši je pomembna uporaba posameznih spretnosti pri vodenju komunikacije. »Aktivno (pozorno) poslušanje, parafraziranje stališč in občutkov, izkazovanje sočutja glede življenjskih problemov in pomanjkanj, decentriranje v položaj staršev kot trud, da se dojame situacija z njihove perspektive, redefiniranje morebitnih problemov kot skupnih in poudarjanje skupnega cilja sodelovanja bo staršem omogočilo, da začutijo razumevanje, podporo in skrb učiteljice zanje in za njihove otroke« (Macura-Milovanović, 2006: 183).

1.3.5.4 Kompetence za vzpostavljanje partnerskega odnosa z romskimi otroki

Zadovoljene otroške potrebe se pojavljajo kot posledica doživetja uspeha v vzgojno-izobraževalnih dejavnostih. Vsak otrok se rad doživlja kot pametnega, sposobnega, da napreduje, da dobi občutek, da obstaja nekaj, je in zna narediti. Učiteljice romskemu otroku omogočijo, da doživi uspeh, mu pokažejo, da prepoznajo njegov napredek. »Sestavljajo naloge in postavljajo vprašanja, na katera lahko vsak otrok na podlagi svojih izkušenj in predznanja zadovoljivo odgovori, dajo specifične sugestije za napredek, ko do nagrade pride, nagradijo otroka s pohvalo ali na kak drug način, za katerega vedo, da za otroka pomeni nagrado« (Macura-Milovanović, 2006: 183).

Zadovoljevanje otroške **potrebo po avtonomiji**, da opogumljajo otroka, da se sam odloča. Romski otroci bodo manj zainteresirani za vzgojno-izobraževalne dejavnosti, če doživijo, da jih odrasli nenehno nadzorujejo, usmerjajo in jim vsiljujejo svojo voljo« (Macura-Milovanović, 2006).

Za romskih otrok vključevanje v šole pomeni novo življenjsko situacijo. Od njih se zahteva, da razvijajo vztrajnost in naučijo premagovati naloge, s katerimi nimajo izkušenj. Uspešnost prispeva k razvoju samospoštovanja. Medtem ko neuspeh prinaša občutek manjvrednosti. Zaradi občutka negotovosti romski otroci pogosto prenehajo z učenjem, zato je pomembno, da se jih ob tem podpre. Pomembno je, da romski otrok zazna napredek, da se mu pokažejo primeri njegovih uspešnih nalog, da prepozna vzhičenje, ko uspe pri kakšni nalogi, da zna izražati veselje in ponos ob zahtevni nalogi (Macura-Milovanović, 2006).

V situaciji, ko otroci prekršijo pravila, jim mora biti jasno, da obstajajo meje, ki se jih ne sme preseči. Macura-Milovanović opisuje reakcije učiteljic, ko pride do takšne situacije, da znajo izraziti zahteve in pričakovanja od otroka; nenapadanje osebnosti otroka; opozoriti otroka, kako lahko popravi napako; namesto kazni ali grožnje sprejmejo ukrepe, za katere mora biti otroku jasno, da so posledice kršitve dogovora. »Odnosi med otroki v skupini bodo usklajeni, če bodo učiteljice pogosto kooperativno delovale in uporabljale igro, bolj redko delovale tekmovalno« (Macura-Milovanović, 2006: 184).

Postopnost in sistematičnost sta pomembni načeli pri poučevanju otrok, zlasti tistih, pri katerih pouk ne poteka v materinem jeziku. Ob spregledanju tega načela lahko pride zaostajanja otroka pri učenju in izgube samospoštovanja. Ob tem je potrebno spoštovati nekaj enostavnih pravil: »ne preiti na novo snov, če nismo prepričani, ali so otroci razumeli prejšnjo; preverjati, ali so otroci razumeli, kaj se jim govori; kontinuirano razlagati nove pojme; dajati naloge, ki po zahtevnosti ustrezajo otroškemu predznanju in sposobnostim; pustiti otrokom dovolj časa za razmišljanje, biti potrpežljiv in jih ne priganjati« (Macura-Milovanović, 2006).

Upoštevanje kulturnih razlik se začne s spoznavanjem druge kulture. »**Spoštovanje kulturne identitete** je pomembno, ker kultura »obarva« vsebino izvenšolskega znanja in otroško vsakdanjo življenjsko izkušnjo, na katero naj bi se opirale vzgojno-izobraževalne

dejavnosti« (Macura-Milovanovič, 2006:186). Ob upoštevanju kulturne identitete, doživljajo otroci posebnost in imajo več možnosti za razvoj samospoštovanja. Romski otroci začitijo, da učiteljice spoštujejo njihovo kulturo, če bo pokazala zanimanje za njihove igre, da med izvajanjem učne vsebine opisujejo svoje običaje, da si zapomni imena otrok, nauči nekaj besed romskega jezika in jih občasno uporabi; da zapojejo svoje tradicionalne pesmi in igre drugim otrokom. (Macura-Milovanovič, 2006).

1.3.5.5 Kako olajšati integracijo romskih otrok v slovenske vrtce?

Delo z romskimi otroki je oblika vzgojnega dela, kjer gre za poseben primer medkulturne vzgoje, ki zahteva sodelovanje obeh kultur. Pri tem je potrebno upoštevati pravice Romov do drugačnosti, do sporazumevanja v njihovem jeziku in do ohranjanja romske identitete. Romskim otrokom je potrebno omogočiti, da razvijajo sposobnosti na tistih področjih, za katera imajo zmožnosti. Z drugačno pripravo programov in fleksibilnimi oblikami vzgojno-izobraževalnega dela se lahko približamo njihovem načinu življenja (Hrženjak, 2002: 90).

Zato ni prvo vprašanje, kako Rome in njihove otroke integrirati, ampak je vprašanje naslednje: »Kaj je vrtec pripravljen spremeniti, da bi bil zanimivejši in privlačnejši tudi za romske otroke?«

- Poiskati tiste kulturne prvine, ki so skupne romski in slovenski kulturi in na njih graditi. Katere so skupne prvine romske in slovenske kulture, bodo morale vzgojiteljice odkrivati same v sodelovanju s starši in z opazovanjem otrok. Priporočali bi lahko: različne socialne igre, ki olajšujejo vključevanje romskih otrok med slovenske in jih učijo socialnih veščin; glasbeno-ritmično izražanje, ki temelji na njihovi kulturni tradiciji; gibanje na prostem; interesne dejavnosti, kot so drama, igranje vlog, risanje in podobne »univerzalne aktivnosti«.
- V vzgojnih ustanovah je treba romske otroke ne le integrirati v slovensko kulturo, pač pa jih naučiti tudi lastne, romske kulture. Zato bi z izobraževanjem strokovnih delavcev poskušali približati romsko kulturo ter odpraviti predsodke in stereotipe. Priporočljivo je k sodelovanju pritegniti sodelavce iz vrst romske skupnosti.
- Problem romskih otrok je učenje slovenskega jezika. Zato je smiselno spodbujati Rome, da dajo svoje otroke čim prej v vrtec, ki naj bi se izpeljal najpozneje do otrokovega četrtega leta oziroma vsaj dve leti pred otrokovim vstopom v osnovno

šolo. Namen tega je, da bo otrok tako imel manj težav z integracijo v skupino in lažje se bo naučil slovenskega jezika. Vsekakor je zaželeno, da tudi vzgojiteljica zna nekaj romskih besed in fraz, da lažje vzpostavi čustveni stik z otrokom.

- Pri uvajanju romskih otrok v slovenske vzgojne in izobraževalne institucije je posebnega pomena sodelovanje s starši. Družinam je potrebno vzbuditi zaupanje do teh ustanov, razložiti jim je potrebno, da ni namen vključevanja njihovih otrok v vrtec ta, da jim otroke spremenimo in »ukrademo«. Potrebno jim je predstaviti pomembnost vzgoje in izobraževanja v nadaljnjem življenju njihovih otrok, prednosti dvojezičnosti in bikulturalnosti ter pomena ohranjanja lastne kulturne identitete ob hkratnem vključevanju v večinsko kulturo.
- Romski pomočnik, ki bo premostil ovire pri vključevanju romskih otrok v vrtec in postavil vez med vzgojitelji in romskimi otroki, hkrati pa povezal romske otroke z drugimi otroki, jim pomagal pri komunikaciji. Tudi starši romskih otrok radi sodelujejo z romskim pomočnikom, saj prinaša v vrtčevsko okolje romsko vzdušje in se z njim lahko ogovarjajo v svojem jeziku (Hrženjak, 2002: 90–92 in Novak, 2006: 278–279).

1.4 SOCIALNO DELO Z ROMI - ANTIRASISTIČNA PRAKSA

V sodobnih družbah se nadaljuje rasizem iz preteklosti in opazi se ga tudi v vzgoji in izobraževanju. Predstava o romskih otrocih je izrazito negativna, vključuje stereotipne, rasistične in negativne predstave. Prav na tem področju dela z Romi ni zaslediti veliko literature v vzgoji in izobraževanju. Meniva, da nam lahko pri tem pomaga stroka socialnega dela. Kajti s poznavanjem socialnega dela z Romi nas le-ta usmerja, da k vsaki situaciji pristopimo s spoštovanjem različnosti in kompleksnosti, da smo pozorni na predsodke in stereotipe ter ne predpostavljamo, kaj posameznik potrebuje, ampak smo občutljivi in strpni za različnost in delujemo v korist uporabnikov, se pravi antidiskriminatorno.

Lena Dominelli (1995: 190) pravi: »Antirasistično socialno delo je oblika socialnodelavske prakse, ki se neposredno loteva strukturnih neenakosti, ki jih vzdržuje rasizem. Njegov cilj je priskrbeti depriviligiranim državljanom potrebne storitve, in sicer tako, da se ukvarja z njihovimi potrebami, kot jih sami definirajo, v profesionalnem razmerju, ki je usmerjeno k temu, da jim omogoča prevzeti nadzor nad odločitvami, ki zadevajo njihovo življenje.«

Pri socialnem delu z Romi je potrebno zaradi njihove strukturne izključenosti in kulturne različnosti upoštevati partikularistično perspektivo. Univerzalizem sicer predvideva enakost vseh ljudi, vendar prakse, ki temeljijo na univerzalistični perspektivi, hkrati izključujejo določene ljudi. Vodilo »vsi ljudje smo enaki« je prepogosto prisotno v strokovnem delu, ki ljudi enači ne glede na razlike oziroma specifične izkušnje. Tako ravnanje je posledica stereotipnega prepričanja, da so Romi homogena skupina. Tak način delovanja škoduje Romom, ki imajo partikularne izkušnje prikrajšanosti zaradi pripadnosti drugi kulturi (Urh, 2005: 60–61).

Žnidarec Demšar in Urh (2005b: 327–329) izpostavita najbolj prepoznavne tehnike zanikanje rasizma:

- *V strokovnih službah ni pripadnikov kulturno različnih skupin*
To kaže, da je rasizem v kulturni in institucionalni obliki izjemoma prisoten. So izjeme (romska pomočnica v vrtcu Pušča in osnovni šoli v Prekmurju, v vrtcu Pikapolonica v Novem mestu), tudi tam imajo le pomožne vloge.
- *Obtoževanje žrtev oziroma prelaganje odgovornosti na žrtve*
Prepoznamo ga v jeziku in izjavah socialnih delavcev, ki pričakujejo, da bodo Romi sami prevzeli odgovornost za odpravljanje »lastnih« problemov.
- *Pokroviteljski odnos*
Pokroviteljski odnos izraža toleranco in predstavlja, da je drugi manjvreden.
- *Rasizem zaznamo, vendar se problemu izognemo*
Gre za pogosto prakso socialnih delavcev, ki delajo z Romi. Socialni delavec, ki zazna rasizem in nestrpnost, je odgovoren, da nanj reagira, tudi če ni to del njegove delovne obveznosti ali ne.
- *Poveličevanje pomena in učinkov minimalnega odpravljanja rasizma*
Gre za nevaren mehanizem zanikanja. Socialni delavci lahko vidijo preseganje rasizma v tem, da hodijo v romska naselja in prisluhnejo Romom, jim organizirajo izlete in skupna druženja ipd. Ne osredotočijo se na vprašanja, kako jim olajšati

dostop do resursov v skupnosti in zvečati socialni kapital, kako jih podpreti v procesih soodločanja na občinski lokalni ravni, kako jih podpreti pri prevzemanju cenjenih vlog v lokalni skupnosti, kako jim pomagati pri izboljšanju bivanjskih, infrastrukturnih razmer, kako omogočiti učinkovitejši dostop do izobraževanja ipd.

➤ *Primer odkritega rasizma*

Je odnos socialnega delavca, ko je vsakič, ko je Rom zapustil prostor uporabil osvežilec zraka. Pogostejši primer v socialnem delu z Romi je primer prikritega rasizma, kar je posledica nereflektiranih stereotipnih predstav o Romih.

➤ *Državni paternalizem*

Se kaže v pasivni skrbi za Rome. Pogosto jim dodelijo socialne pomoči, kar poveča njihovo odvisnost od institucionalne skrbi, namesto da bi jim ponudili priložnosti in pogoje za učenje spretnosti, ki bi jim koristile za samostojnejše, kvalitetnejše življenje in povečevale socialno vključenost.

➤ *Ozko razumevanje polja socialnega dela*

Romom ne omogoči kvalitetnih storitev oziroma minimalizira njihove potrebe. Ker zakon o socialnem varstvu ne zajema področja stanovanjskih pogojev, zaradi česar se pogosto Romi znajdejo v stiskah, socialni delavci delegirajo odgovornost na druge službe. Pri tem gre za strategijo pošiljanja od vrat do vrat, ki omeji socialno delo na birokratska opravila v okviru javnih pooblastil.

➤ *Socialna kontrola*

Se kaže v nadzoru nad porabljenimi sredstvi za Rome. Čeprav so te storitve in dajatve po Zakonu o socialnem varstvu pravica tako Romov kakor drugih državljanov, so ravno pri Romih pogosto nadzorovane, češ da ne znajo upravljati z denarjem. Načini nadzovanja pri mesečni socialni denarni pomoči in enkratni denarni pomoči so razvidni iz tega, da jim raje dodelijo bone za nakup hrane in oblačil, plačajo gradbeni material ipd. Ta praksa se zastruje tudi z minimaliziranjem potreb Romov kot skupine ljudi, ki nima in ne sme imeti enakih potreb kot večina.

➤ *Vzpodbujanje k nizkim pričakovanjem*

Razvidno v promoviranju posebnih oddelkov za šolanje Romov v t. i. šolah za odrasle Rome (kamor vključujejo tudi otroke, ki so neuspešni v nižjih razredih osnovnega šolanja), kjer učni program temelji na minimalnih doseženih znanjih, kar ne omogoča enakovrednega izhodišča za nadaljnje šolanje. Že število predvidenih ur pouka kaže na protislovje in družbeno neenakost.

Ti zgledi ponazarjajo, da socialno delo še vedno temelji na nekaterih varovanjih in izhodiščih tradicionalnega socialnega dela.

Kritika tradicionalnega dela z Romi je usmerjena na način, ki temelji na asimilacijskem in kontrolnem pristopu z namenom spreminjanja skupine s predpostavko o njihovi motenosti in problematičnosti. Če izhajamo iz osnovnih izhodišč socialnega dela, ki spodbuja socialne spremembe, krepi moč ljudem, prispeva k blaginji ljudi, potem socialno delo ne sme biti omejeno zgolj na izvajanje birokratskih funkcij, ampak se mora soočiti z družbeno enakostjo in izključenostjo (Žnidarec Demšar, Urh, 2005b: 329). Avtorici navajata, da je izziv tradicionalnemu socialnemu delu vzpostavljanje in ohranjanje delovnega odnosa, ki v soustvarjanju sprememb temelji na spoštovanju kompleksnosti življenjskih situacij vsakega posameznika z idejo raznolikosti in zmogljivosti, kot tudi na antirasističnem pristopu, ki se neposredno loteva strukturnih sprememb. Zato je antirasistični pristop izziv za socialno delo, saj njegova perspektiva temelji na socialnem vključevanju in socialni pravičnosti, zavzema se za družbene spremembe in zavira idejo, da socialno delo le vzdržuje obstoječe zatiralne družbene skupine (*ibid.*: 325).

Sodobni koncepti socialnega dela z zatiranimi skupinami zagovarjajo popolno udeležbo uporabnika v procesih načrtovanja in izvajanja storitev. Postmodernistična teorija socialnega dela prispeva k bolj poglobljenemu razumevanju uporabnikovih izkušenj. Pri tem socialne delavce usmerjajo, da pristopijo k vsaki situaciji s spoštovanjem različnosti, kompleksnosti, razumevanjem zgodb uporabnikov in njihovih izraženih potreb. Ko bodo socialne službe sprejele omenjena stališča in razvile načine delovanja, bodo prispevale k preseganju zatiralnih praks in s tem omogočile večjo socialno vključenost zatiranih skupin v vsakdanjem življenju. S tem bodo presegle zbirokratizirano prakso, ki je oddaljena od priorit, sodelovanja, avtonomije in državljskih pravic Romov (Žnidarec Demšar, Urh 2005b: 330).

V Sloveniji bi moralo socialno delo na področju dela z Romi bolj slediti samorefleksiji lastnih vrednot in norm v okviru globalnih polemik. Tako tudi ne bi prihajalo do povečanja reproduciranja kulturnih, socialnih in drugih specifičnih hierarhij (Žnidarec Demšar, Urh 2005b: 330). Na tak način se pokaže potreba po specifičnih metodah dela, kot so terensko delo, zagovorništvo, trening asertivnosti ipd. (Urh 2005: 61).

Urh (2006: 63–65) predstavlja predlog za boljšo prakso dela s pripadniki romske skupnosti:

1. Socialno delo z Romi zahteva, da smo bolj pozorni na uporabo specifičnega jezika, pri čemer skupni jezik pri delu z Romi pomeni dvoje. Po eni strani znanje romščine ne olajša vsebinskega razumevanja, temveč tudi krepi občutek zaupanja v delovnem odnosu. Uporaba preprostejšega izrazja in manj strokovnih besed pa mnogim omogoča konkretno razumevanje in jasne predstave. Načela dobrega pogovora temeljijo tudi na sprotnem preverjanju in reflektiranju.
2. Ustno obveščanje je med pripadniki romske skupnosti, ki so nepismeni, učinkovitejši način obveščanja ali dajanja informacij kot pisemska pošta. Pri takem pristopu je nujno terensko delo, ki socialnemu delavcu omogoči več specifičnih izkušenj, pomembnih pri delu s socialno izključenimi skupinami.
3. Transparentnost vloge socialnega delavca in ponudbe socialnovarstvenih storitev, ki zadevajo potrebo, zaradi katere se Romi obrnejo po pomoč v stiski. Socialno delo ne sme temeljiti na predpostavki, da je denarna socialna pomoč Romom zadostna socialna ponudba. Kot vsem ostalim uporabnikom storitev jim mora biti omogočena izbira storitve, ki jo sami prepoznajo kot najbolj potrebno in možno.
4. Sprejemanje posebnosti človeka je tretje načelo kodeksa etičnih načel v socialnem varstvu. Socialni delavci sprejemajo vse osebe v stiski take, kot so, ne glede na njihovo pripadnost ali katero koli osebno okoliščino, pri delu pa se opirajo na pozitivne dejavnike njihove življenjske situacije. Transparentnost vloge socialnega delavca (informiranje o vlogi socialnega dela, pravicah in dolžnostih, možnosti in meje podpore) je nujna pri zagotavljanju spoštljivega odnosa.
5. Terensko delo je pomembno pri socialnem delu z ljudmi, ki so družbeno izključeni in ki so prikrajšani za participacijo v vsakodnevnih dejavnostih. S terenskim socialnim delom v prostor, kjer živi romska skupnost (kakor vsak obisk na domu uporabnika mora biti tudi ta napovedan in vedno z dovoljenjem), socialni delavec med drugim

sporoča, da je dostopen in da pred Romi nima strahu, ki je pogosto ovira za sodelovanje. Spodbuja sodelovanje z drugimi institucijami, ki lahko kompleksno prispevajo k rešitvi problema ali k izboljšanju kvalitete življenja ljudi v stiski; stiska se pri pripadnikih romske skupnosti pogosto kaže na več področjih življenja. Ena od metod je delo z mrežami, pri katerih socialno delo išče pomočnike oziroma sodelavce v neformalnem (sorodniki, prijatelji, znanci) in formalnem okolju (državne nevladne službe). Druga je socialna akcija (zagovorništvo, podpora, oskrba ipd.); ta metoda skupnostnega socialnega dela ima prednost pri delu s socialno izključenimi. S povezovanjem se širijo informacije, informacije pa omogočajo dostop do resursov. Premiki od birokratskega socialnega dela k skupnostnemu socialnemu delu, ki temelji na sodelovanju z uporabniki, sicer zahteva večjo osebno angažiranost socialnega delavca, vendar daje tudi boljše rezultate.

6. Socialno delo ne sme prevzemati nadzorstvenih nalog inšpekcijske službe, saj s tem ne krepí zaupanja uporabnikov, temveč ima nasproten učinek. Na tem mestu lahko ponovimo že omenjene smernice pri delu s pripadniki romske skupnosti. Bolj kot omejevanje svojega dela na zakonodajo se socialno delo z Romi osredotoča na aktivno sodelovanje, da bi odpravilo vzroke in posledice njihove izključenosti. Konkretno to pomeni, da socialni delavec podpira Rome pri iskanju zaposlitve (pomoč pri pisanju prošenj, informiranje o možnostih šolanja, zaposlitve ali samozaposlitve), jim priskrbi osebne pomočnika za otroke v redni osnovni šoli, vzpostavi sodelovanje z romskim občinskim svetnikom ipd. Pomembno je aktivno vključiti Rome kot enakovredne sogovornike pri sprejemanju odločitev, oblikovanju programov itn., saj njihovega sodelovanja ne odtehta noben strokovnjak.
7. Perspektiva pomoči pri socialnem delu z Romi upošteva njihove kulturne posebnosti in hkrati položaj družbene izključenosti. Terensko delo, jezik, ki ga razumejo, socialno delo z mrežami, transparentnost vlog so elementi dobrega in spoštljivega delovnega odnosa, ki temelji na zaupanju. Ljudje imamo izkušnje, ki jih zaznamujejo številni dejavniki (družina izobrazba, okolica v kateri živimo ipd.). Socialno delo mora prispevati k vključevanju ljudi in prepoznavanju vlog, ki jih skupnost ceni. V nasprotnem primeru tvega oziroma vzdržuje zatiranje in izključenost (Urh, 2005: 63–65).

Poleg teh dejavnikov etnično občutljive prakse Urh (2009: 254) ugotavlja, da so za širše kulturne in institucionalne spremembe potrebne tudi spremembe v socialnem delu, v teoriji in praksi ter v izobraževalnem sistemu. Kar pa ne pomeni, da starim, obstoječim konceptom le dodamo »etničnost« in »rasizem«. Poglavitna nova vprašanja povezana z etnično občutljivostjo, s katerimi se bodo morali socialne delavke in socialni delavci v prihodnje ukvarjati, so:

- poznavanje in spoštovanje etničnih kultur;
- učinkovito podajanje informacij in zagotovljeno prevajanje;
- zaposlovanje pripadnikov etničnih skupin;
- prepoznavanje in razumevanje procesov etnične diskriminacije;
- spodbujanje družbenopolitičnih sprememb;
- delo, ki temelji na načelih socialnega vključevanja in socialne pravičnosti.

V preteklosti je bila praksa socialnega dela z Romi pogosto etnično neobčutljiva. Našteta načela predstavljajo za socialne delavce posebna znanja za preseganje neenakosti pri delu z različnimi etničnimi in kulturnimi skupinami.

Specifična načela dela narekujejo vzpostavljanje in vzdrževanje delovnega odnosa, ki soustvarjajo spremembe in temeljijo na spoštovanju vsakega posameznika, z upoštevanjem posebnosti in zmogljivosti. S tem odpravimo pomanjkljivi univerzalistični pristop in udejanjamo parikularistično perspektivo in omogočimo posamezniku napredovanje po družbeni lestvici navzgor.

2 OPREDELITEV PROBLEMA

Slovenija zagotavlja brezplačno predšolsko in osnovnošolsko izobraževanje za vse otroke. Vendar so romski otroci na področju vključevanja v sistem vzgoje in izobraževanja ena najbolj ranljivih družbenih skupin v Sloveniji, pa tudi drugod po Evropi (Zaščita manjšin 2001, 2002).

Vzgoja in izobraževanje sta ključni stopnji socializacije vsakega človeka in imata velik vpliv in posledice za njegovo nadaljnje življenje. Reševanja morebitnih problemov v izobraževanju se je treba lotevati načrtno in skrajno previdno. Toliko bolj to velja za vprašanje vzgoje in izobraževanja Romov, ki se kljub stalni naselitvi v slovenskem prostoru ponekod še zmeraj težko integrirajo v slovensko družbo. Največ težav, predvsem na Dolenjskem, je povezanih s potisnjenostjo na rob družbe (marginalizacija, socialna izključenost) ter slabimi bivanjskimi in socialnim razmerami. To vsekakor najbolj čutijo šoloobvezni otroci, ki se v vrtcu in šoli soočajo še z eno veliko težavo, tj. s slovenskim jezikom, ki ga pred vstopom v šolo mnogi ne govorijo dovolj dobro ali pa sploh ne. Posledično v takih okoljih zelo malo romskih otrok uspešno zaključi osnovno šolo, veliko otrok pa je obravnavanih kot »otroci s posebnimi potrebami«.

Vzgoja in izobraževanje Romov sta v zadnjih petnajstih letih deležni vse večje pozornosti v strokovnih krogih in tudi v širši javnosti. Opazen je premik od obtoževanja Romov za lasten položaj (nočejo se šolati, so manj sposobni, manj inteligentni) k poudarjanju socialnih, kulturnih in strukturnih ovir, ki vplivajo na proces učenja in vključevanja otrok v šolanje. To se kaže predvsem v implementaciji drugačnih, prilagojenih pristopov pri delu z romskimi učenci. Vendar pa se pri tem še vedno premalo pozornosti posveča izobraževanju in izbiri učiteljev, ki imajo največ stika z učenci in s tem najbolj odgovorno vlogo (Lambergar Khatib, 2006: 219).

Predpostavljava, da je zgodnje vključevanje romskih otrok v predšolsko vzgojo nujen pogoj za uspešno integracijo v osnovno šolo. Organiziranje predšolske vzgoje v romski skupnosti pomeni popolno, odkrito segregacijo. V takih okoliščinah otroci ne morejo napredovati v znanju slovenskega jezika, hkrati pa take oblike šolanja ne prispevajo k medkulturnim

izkušnjam vključevanja in sobivanja v širšo družbeno skupnost. Občasno sodelovanje pri skupnih proslavah in prireditvah teh težav ne more odpraviti. Usposobljeni učitelji v heterogenih oddelkih omogočajo, da se otroci spontano učijo drug od drugega in da se v zgodnjem obdobju razvijajo občutki medsebojnega spoštovanja med romskimi in neromskimi otroki. Meniva, da ena strategija na področju vzgoje in izobraževanja romskih otrok ne omogoča odprave širših družbenih predsodkov, lahko le delno prispeva k njihovemu preseganju. Ko bo na več ravneh obstajalo več različnih strategij z istim ciljem, bodo možne spremembe. Predsodki so namreč močno vtakani v širše družbene strukture (kulturna in strukturna raven, ne le osebna) in so prisotni povsod (mediji, institucije, ...). Četudi bodo otroci v vrtcu dobili prijetno izkušnjo, bodo sporočila zunaj vrtca popolnoma v nasprotju s tem. Poudarjava, da se človek ne rodi kulturen, ampak se kulture šele nauči v družini, vrtcu, šoli, med vrstniki. Zato ni pomembno samo, kako Rome in njihove otroke prepričati, da bi se integrirali, ampak se tukaj sprašujeva, kaj smo Neromi pripravljeni spremeniti, da bo prišlo do sožitja z romsko skupnostjo. Kajti Romi niso nikakršni »prišleki«, pač pa so državljani Slovenije, ki že več stoletij živijo na slovenskem ozemlju in jim pripadajo vse z ustavo določene pravice.

V najini diplomski nalogi sva se osredotočili na opis različnih modelov šolanja romskih otrok (homogeni, heterogeni oddelki) in opredelili prednosti in slabosti posameznega modela. Prikazali sva primerjavo med različnimi oblikami vključevanja s strani različnih vpletenih akterjev. Zanimala so naju stališča do posameznega modela vzgoje in izobraževanja romskih otrok s strani romskih staršev, strokovnih delavcev v vrtcih in ravnateljcev vrtcev, v različnih okoljih Slovenije.

Z raziskavo želiva ugotoviti:

- Kaj pomenita pojma integracija in segregacija za vse vpletene akterje ter kje so prednosti in slabosti obeh oblik vzgoje in izobraževanja romskih otrok?
- Kako poteka vključevanje romskih otrok v predšolsko vzgojo?
- Katere metode in načine dela se uporabljajo pri vključevanju romskih otrok v vrtec?

3 METODOLOGIJA

3.1 VRSTA RAZISKAVE

Raziskava je kvalitativna in poizvedovalna, ker je bil najin namen ugotoviti mnenja, stališča o segregaciji in integraciji ter izkušnje oziroma načine vključevanja romskih otrok v predšolsko vzgojo. Osnovno izkustveno gradivo je podano z besednimi opisi različnih vpletenih akterjev v raziskavi. Zbrano gradivo je analizirano na beseden način brez uporabe merskih postopkov, ki dajo števila in brez operacij nad števili.

3.2 MERSKI INSTRUMENT

Kot osnova za pridobitev podatkov nama je služilo vodilo za intervju, v katerem sva v naprej pripravili delno strukturirana vprašanja in opredelili, kaj želiva izvedeti od vprašanih. Delno strukturirana vprašanja intervjujev so priložena v prilogi diplomske naloge.

Z metodo delno strukturiranega intervjuja sva prišli do podatkov pri romskih starših, ki imajo vključene otroke v vrtec, pri ravnateljih vrtcev ter strokovnih delavcih, ki delajo z romskimi otroki v predšolski vzgoji.

3.3 POPULACIJA IN VZORČENJE

Populacija so vsi vrtci, ki vključujejo romske otroke, vsi starši teh otrok, ravnatelji in strokovni delavci. V raziskovalni vzorec, ki je bil neslučajnostni, sva vključili šest vrtcev; od tega sta dva vrtca v Murski Soboti in Semiču, kjer romske otroke integrirajo v redne oddelke; dva vrtca: Trebnje in Metlika, ki imata segregiran oddelek ter dva romska vrtca v naselju: Enota Romano v Pušči in Vrtec Pikapolonica v Novem mestu. Intervjuvali sva vse tiste, ki imajo izkušnje z vključevanjem romskih otrok v predšolsko vzgojo. To so:

- 5 ravnateljev, s katerimi sva izvedli delno strukturiran intervju (vodijo izbrani vrtec v našem vzorcu),
- 6 strokovnih delavcev, s katerimi sva izvedli delno strukturiran intervju (pomeni vzgojitelji, ki delajo v oddelku),
- 25 romskih staršev, s katerimi sva izvedli delno strukturiran intervju:

- Ksenja je obiskala 13 romskih staršev (v Vrtcu Trebnje sem do romskih staršev prišla preko telefonskega pogovora z njimi, poklicala sem prvih pet staršev po abecednem redu v Dnevniku za š.l. 2007/08 in vsi so privolili v intervju. V Vrtcu Pikapolonica, Novo mesto, mi je stik z romskimi starši omogočila vzgojiteljica Lučka S. Gačnik, predhodno je naju najavila, obiskali sva vse starše romskih otrok, ki so vključeni v njen oddelek, v intervju so privolili samo trije. V Vrtcu Romano v Pušči mi je pri vzpostavitvi stika z romskimi starši pomagala vzgojiteljica Nuša Razdejšek v vrtcu, popoldne ko so starši prišli po svoje otroke in v tem času sem opravila pet intervjujev.)
- Andreja je obiskala 12 romskih staršev (V naselju Boriha pri Metliki se z romskimi starši poznam še iz prakse v vseh štirih letnikih in smo prijatelji, tako da sem jim en teden prej naznanila, da jih pridem obiskat v naselje, ter da bi izvedla intervju. V Vrtcu pri Osnovni šoli Semič pa sem v stik z romskimi starši prišla preko svetovalne delavke, ki me je najavila v naselje in šla z mano.).

Z ravnateljji in strokovnimi delavci sva se dobili v vrtcih. Z romskimi starši pa sva naredili vzorec, ki je bil neslučajnostni, priložnostni.

3.4 ZBIRANJE PODATKOV

Raziskavo za diplomsko nalogo sva izvajali med februarjem in marcem 2009. Vsaka je opravila delno strukturiran intervju v treh vrtcih (z ravnateljem, s strokovnima delavkama in s starši).

Februarja je bil opravljen intervju z ravnateljema in strokovnima delavkama iz Vrtca Trebnje in Novo mesto. Intervjuja z ravnateljema sta bila izvedena v njunih pisarnah. S strokovno delavko iz Vrtca Trebnje je bil intervju izveden v njenem oddelku, medtem ko s strokovno delavko iz Novega mesta v Vrtcu Pikapolonica. Februarja je bil tudi opravljen intervju v metliškem vrtcu in Vrtcu Semič, kjer sta ravnateljici odgovarjali v njuni pisarni. Strokovna delavca, se pravi vzgojitelja, pa sta odgovarjala v oddelku, v času, ko so otroci počivali. V mesecu marcu sva skupaj odšli v Vrtec Murska Sobota in opravili intervju z ravnateljico in strokovnima delavkama. Vsi intervjuji so bili posneti z diktafonom. Izvedeti sva želeli, kaj jim predstavljajo pojmi segregacija in integracija, ter kje so prednosti in slabosti; glede na

izkušnje pa, katera oblika vključevanja se jim zdi najbolj primerna, kako vrtec sodeluje z romski starši ter na kakšen način vključujejo romske otroke v vrtec.

Intervju z romskimi starši iz Vrtca Trebnje je bil opravljen v mesecu februarju. Z romskimi starši se avtorica, ki je opravila intervjuje, pozna iz vrtca, tako da se je predhodno najavila po telefonu in jih prosila, če bi sodelovali pri raziskavi za njeno diplomsko nalogo in z njihovo privolitvijo jih je obiskala na domu v naselju Hudeje. V mesecu marcu je skupaj z vzgojiteljico Luško S. Gačnik odšla v naselje Žabjak. Vzgojiteljica Lučka S. Gačnik je pomagala pri vzpostavitvi stika z romskimi starši na njihovem domu, nato je sama izvedla intervju. Prav tako meseca marca je bil opravljen intervju z romskimi starši iz enote Romano v Pušči in enota Ringa raja v Murski Soboti. Intervju je potekal popoldne v enotah vrtca, ko so starši prišli po svoje otroke. Pri vzpostavitvi stika so pomagale strokovne delavke, intervju pa sva izvedli sami. Dogovor z vsemi intervjuvanimi starši je bil, da jih seznaniva z rezultati diplomske naloge. V marcu je bil izveden tudi intervju z romskimi starši iz naselja Boriha pri Metliki in iz naselja Sovinek pri Semiču. Avtorica, ki je opravljala intervjuje, je osebna znanka romskih staršev iz Metlike, s katerimi je izvedla intervjuje. Teden pred obiskom je naznanila svoj prihod. V Semiču pa je v stik z romskimi starši prišla preko svetovalne delavke, ki je prav tako napovedala obisk.

Vse intervjuje sva posneli na diktafon, razen v enem primeru, ko starši niso dovolili snemanja, sva intervju zapisali. Pogovori so potekali individualno. Pri intervjuvanju sva opazili težave v razumevanju zastavljenih vprašanj. Vprašanja sva morali večkrat ponoviti in tudi prevesti v bolj preprost jezik.

Od staršev sva želeli izvedeti, kako vrtec sodeluje z njimi, kako poteka vključevanje v vrtec ter katera oblika vključevanja se jim zdi najbolj primerna. Starši so naju zelo lepo sprejeli in bili veseli, da sva prišli k njim in jih povprašali za mnenje.

3.5 OBDELAVA IN ANALIZA PODATKOV

Zbrane podatke sva obdelali in analizirali kvalitativno. Podatke, ki sva dobili z raziskavo, sva prenesli v elektronsko obliko v programu Microsoft Office Word 2003, dopisali kategorije in podkategorije. Skupaj sva prišli do ugotovitev in spoznanj, ki jih navajava v nadaljevanju najine diplomske naloge.

3.5.1 ANALIZA PODATKOV

V nadaljevanju predstavljava primer analize podatkov. Celotna analiza je prikazana v prilogi.

Odgovori iz intervjuja A:

»Posebni oddelek.«

»V narekovajih posebni.«

»Hodi k njim v naselje.«

»Zadnje leto pred vstopom v osnovno šolo, v obdobju 5-6 let, so integrirali v redne oddelke.«

»Pridobili in znali našega jezika, samostojnosti in se seznanili z načinom in delom v vrtcu.«

»Sodelovanje: CSD-jem, dogovorili za smernice in pravila, z občino – ustanoviteljem.«

»Želeli več povezav z državo in z ostalimi, ki pripravljajo določene programe, da se vključi tudi nas in mi povemo svoje mnenje in stališča.«

»CIK, da bi izvedli različne aktivnosti.«

»Sklicevali sestanke, začeli z različnimi delavnicami, na katere so bili povabljeni otroci in starši.«

»Pred vpisom je potrebno navezati osebni stik.«

»Seznamimo ustno in pisno.«

»Samo v slovenskem jeziku, romščine ne obvladamo.«

»Delavko bi usposobili za romski jezik.«

»Da se gre od hiše do hiše – terenski način dela.«

»Pogovarjamo z njimi.«

»V naselju pripravimo določene aktivnosti.«

»Pridejo v vrtec in jim predstavimo prostore, igralnice.«

»Oddelek je del vrtca in je znotraj vrtca.«

»Se med seboj poznajo, ni strogo ločen.«

»Je v svojem oddelku, kot je za ostale Nerome.«

Kdor koli deli z njimi, jih mora imeti rad, sprejeti njih, starše, njihovo kulturo.«

»Na tak način se jim želimo približati, npr. ko imamo nastope, jih povabimo, spodbujamo, da sodelujejo s svojo točko, čeprav jim je zelo nerodno in da nastopaj v svojem jeziku.«

»Vključujemo v vse dejavnosti.«

- »OPP ima določen primanjkljaj na določenem področju.«
- »OPP točno vemo, kaj so OPP, če je kakšen je potrebno pridobiti mnenje in nato gre v postopek usmerjanja.«
- »Noben romski otrok ni.«
- »Romski oddelek v naselju.«
- »Blizu, starši imajo možnost, da pogledajo, pridobijo zaupanje v osebo, ki prihaja k njim, kot da imajo oči v ta oddelek, če otroka nekam pripeljejo.«
- »Starši zraven ves čas prisotni, hodijo tam okrog, je zelo moteče.«
- »Mlajši oddelek 1-3 v naselju, da starš dobi občutek, da se z otrokom ne počne nekaj izven njegovih trendov vzgoje, je v naselju vsekakor bolje.«
- »Do 5. leta je v svojem oddelku, navadi se jezika, spozna z novim okoljem, načinom življenja in dela v vrtcu, vzgojiteljico, ostalimi otroki.«
- »V zadnjem letu pred šolo sem za integracijo, da se navadijo na sobivanje eden z drugim. Poleg pisnega obveščanja obvestimo tudi ustno.«
- »Spoznamo.«
- »Navadimo eden na drugega.«

Kodiranje izjav

Tabela 3.1: Primer kodiranja izjav iz intervjuja (prvi intervju: oseba A)

Za. št. izjave	Izjava	Kode
A1	<i>Posebni oddelek</i>	poimenovanje, segregirani oddelek – SEGREGACIJA
A2	<i>V narekovajih posebni</i>	poimenovanje, segregirani oddelek – SEGREGACIJA
A3	<i>Hodi k njim v naselje</i>	OBISKI NA DOMU
A4	<i>zadnje leto pred vstopom v osnovno šolo, v obdobju 5-6 let, se integrirali v redne oddelke</i>	pred osnovno šolo, priprava na integracijo, segregirani oddelek – SEGRAGCIJA
A5	<i>pridobili in znala našega jezika, samostojnosti in se seznanili z načinom in delom v vrtcu</i>	spozna, prednost, segrgeirani oddelek – SEGREGACIJA
A6	<i>sodelovanje: CSD-jem, dogovorili za smernice in pravila, z občino – ustanoviteljem</i>	MEDINSTITUCIONALNO SODELOVANJE

A7	<i>želeli več povezav z državo in z ostalimi, ki pripravljajo določene programe, da se vključi tudi nas in mi povemo svoje mnenje in stališča</i>	PREDLOG
A8	<i>CIK, da bi izvedli različne aktivnosti</i>	MEDINSTITUCIONALNO SODELOVANJE
A9	<i>sklicevali sestanke, začeli z različnimi delavnicami, na katere so bili povabljeni otroci in starši</i>	organizacija sestankov, delavnic in aktivnosti, pozitivni vidik, prvi stik, pred vpisom – VKLJUČEVANJE V VRTEC
A10	<i>pred vpisom je potrebno navezati osebni stik</i>	osebni stik, pred vpisom – VKLJUČEVANJE V VRTEC
A11	<i>seznanimo ustno in pisno</i>	ustno in pisno, obveščanje – VKLJUČEVANJE V VRTEC
A12	<i>samo v slovenskem jeziku, romščine ne obvladamo</i>	slovenski, uporaba jezika – VKLJUČEVANJE V VRTEC
A13	<i>delavko bi usposobili za romski jezik</i>	PREDLOG
A14	<i>da se gre od hiše do hiše-terenski način dela</i>	OBISKI NA DOMU
A15	<i>pogovarjamo z njimi</i>	METODA POGOVORA
A16	<i>v naselju pripravimo določene aktivnosti</i>	organizacija sestankov, delavnic in aktivnosti, pozitivni vidik, prvi stik, pred vpisom – VKLJUČEVANJE V VRTEC
A17	<i>pridejo v vrtec in jim predstavimo prostore, igralnice</i>	Predhodni obisk vrtca – VKLJUČEVANJE V VRTEC
A18	<i>oddelek je del vrtca in je znotraj vrtca</i>	v rednem vrtcu, poimenovanje, segregirani oddelek – SEGREGACIJA
A19	<i>se med seboj poznajo, ni strogo ločen</i>	medsebojno poznavanje, poimenovanje, segregirani oddelek – SEGREGACIJA
A20	<i>je v svojem oddelku, kot je za ostale nerome</i>	medesebojno poznavanje, poimenovanje, segregirani oddelek – SEGREGACIJA
A21	<i>kdor koli dela z njimi, jih mora imeti rad, sprejeti njih, starše, njihovo kulturo</i>	rad, osebnost str. delavcev – VKLJUČEVANJE V VRTEC
A22	<i>na tak način se jim želimo približati, npr. ko imamo nastope, jih povabimo, spodbujamo, da sodelujejo s svojo točko, čeprav jim je zelo nerodno in da nastopaj v svojem jeziku</i>	sprejetost romskih otrok, segregirani oddelek – SEGRGACIJA
A23	<i>vključujemo v vse dejavnosti</i>	vse dejavnosti, sodelovanje z vrtcem – VKLJUČEVANJE V VRTEC
A24	<i>OPP ima določen primanjkljaj na določenem</i>	poimenovanje, ločevanje v posebne šole,

	<i>področju</i>	segrgeirani oddelek – SEGREGACIJA
A25	<i>OPP točno vemo kaj so OPP, če je, kakšen je potrebno pridobiti mnenje in nato gre v postopek usmerjanja</i>	poimenovanje, ločevanje v posebne šole, segrgeirani oddelek – SEGREGACIJA
A26	<i>noben romski otrok ni</i>	ni OPP romskih otrok, SEGREGIRANI ODDELEK – segregacija
A27	<i>romski oddelek v naselju</i>	oddelek v naselju – SEGREGACIJA
A28	<i>blizu, starši imajo možnost, da pogledajo, pridobijo zaupanje v osebo, ki prihaja k njim, kot da imajo oči v ta oddelek, če otroka nekam pripeljejo</i>	bližina doma, zaupanje, oddelek v naselju – SEGREGACIJA
A29	<i>starši zraven ves čas prisotni, hodijo tam okrog, je zelo moteče</i>	posledica, moteče, vrtec v naselju – SEGREGACIJA
A30	<i>mlajši oddelek 1-3 v naselju, da starš dobi občutek, da se z otrokom ne počne nekaj izven njegovih trendov vzgoje, je v naselju vsekakor bolje</i>	prvo starostno obdobje, prednost, vrtec v naselju – SEGREGACIJA
A31	<i>do 5. leta je v svojem oddelku, navadi se jezika, spozna z novim okoljem, načinom življenja in dela v vrtcu, vzgojiteljico, ostalimi otroki</i>	ob vstopu v vrtec, spozna z jezikom, okoljem, vrtcem, vzgojiteljico, neromskimi otroki, prednosti, segregirani oddelek – SEGREGACIJA – SEGREGIRANI ODDELEK
A32	<i>v zadnjem letu pred šolo sem za integracijo, da se navadijo na sobivanje eden z drugim</i>	pred osnovno šolo, priprava na integracijo, segregirani oddelek – SEGRAGCIJA
A33	<i>Poleg pisnega obveščanja obvestimo tudi ustno</i>	ustno, pisno, obveščanje – VKLJUČEVANJE V VRTEC
A34	<i>spoznamo</i>	zaupanje – VKLJUČEVANJE V VRTEC
A35	<i>navadimo eden na drugega</i>	obojestransko navajanje, zaupanje – VKLJUČEVANJE V VRTEC

3.5.2 HIERARHIČNO UREJANJE POJMOV

SEGREGACIJA:

a SEGREGIRANI ODDELEK

- Poimenovanje oddelka (A1, A2, C7, D7, G10, Š1, U7, V6)
 - Oddelek v rednem vrtcu (A18, Š2)

- Medsebojno poznavanje (A19, A20)
- Ločevanje v posebne šole
 - poimenovanje OPP (A24, A25, A26, Š12)
 - v postopku usmerjanja (A22, H26)
- Sprejetost romskih otrok
 - sprejemanje romskih otrok (A24, B10, B11, C18, D24, F12, H21, J9, K5, M4, T2, T3)
 - zagotovitev (M4)
- Prednost (Z7)
 - Ob vstopu v vrtec (A31, B50)
 - Spozna
 - s slovenskim jezikom (A5, A31, H38)
 - z okoljem (A5, A31, B51)
 - z vrtcem (A5, A31, B52, H29)
 - vzgojiteljico (A31, B53)
 - neromskimi otroki (A31, B54, Š3, Š8)
 - Integracija v redne oddelke
 - Priprava romskih staršev, otrok in strokovnih delavcev (B50)
 - Pred osnovno šolo (A4, A32)
 - ◆ Prednost (D20, D21, D22, F9, F10)
- Slabost (AG39, AH17)
 - Stik z neromskimi otroki (B30, C12, C15, D23, E13, F8, T12, AF7)
 - Govorni vzorec z neromskimi otroki (C17, D19, F13)
 - Menjavanje strokovnega delavca (Š7)
 - Neupoštevanje pravil (Š15)
 - Družinski spori (AA21, AC7)
- Govorilne ure (U16)

b VRTEC V NASELJU

- Poimenovanje oddelka oddelek v naselju (A27, A32, H1, T10, AG1, AG12,)
 - prvo starostno obdobje (A30, AG38)
- Integracija romskih otrok v heterogene oddelke

- pred osnovno šolo (H30,H41, I19)
- priprava romskih staršev, otrok (H31, I20)
- strokovnih delavcev (I20)
- uporaba preprostih besed (H32)
- predhodno poznavanje strokovne delavke, igralnice (H33)
- Prednosti:
 - zaupanje staršev (A28, G13, H40, J7, K2, K4, L3, L5, M22, M19, O8, P6, AG3, AG16, AG17)
 - bližina doma (A28, G13, J7, L5, M22, M19, N7, R9, S7, Š16)
 - posledica (A29)
 - pripadnost vrtca naselju (H25, H43, I18)
 - priprava na bivanja v vrtcu (H29, H39, I14)
 - prehod iz domačega okolja v vrtec (I17)
 - brez prevoza (K4, L5, M19, P5)
 - multikulturalnost (AG25, AG26)
- Slabosti
 - stik z neromskimi otroki (H42)
 - izolacija (H34, I15, V9, Ž17, AG10, AG11)
 - govorni vzorec z neromskimi otroki (H42, AG19)
 - izkušnje z neromskim otrokom (I7, H42, I16, K6, AG9)
 - spori (AG21, AG22, AI14)
 - izguba vzgojiteljeve presoje za vrednotenje znanja (I16)
 - integracija (B46, AG5, AG6)
 - bolj delat (AH12)
 - vključitev v dopoldanske dejavnosti (B47)
 - posledica (B48, B49)
- Obiskovanje govornih ur
 - obiskujem (O10, R8, S6)
 - ne obiskujem (C10, D8, E11, G12, J4, K3, L4)
 - posledica ne obiskovanja
 - organiziranje govornih ur (M18)

- pogovor z vzgojiteljico (C9, C13, D7, E11, G12, J3, K3, L4, N6, O6, P4, R7, S5, AG32)
 - v naselju (C10, D9, J6, K3, L4)
 - pred obratovalnem času oddelka (C11, J5, K3, L4)
 - po obratovalnem času oddelka (J5, K3)
- Občasno sodelovanje
 - na skupnih aktivnostih (B60)
 - obisk neromskih oddelkov (C15, D6, G11, H20)
- Želja (F13, M23, AG4)
 - predhodno
 - izobraževanje romskih in neromskih staršev (M24)

INTEGRACIJA:

- Poimenovanje oddelka (Ž1, Ž16, AA1, AB6, AE4, AF5, AG2, AI2, AK5, AL2)
- Delo v oddelku (Ž5, Ž20, Ž21, AA2, AH1)
 - Osebnost strokovnega delavca (AH2, AH3)
- Romski pomočnik (AA13)
- Sprejetost (Ž10)
- OPP (AA18, AA19, AG35)
- Multikulturnost (H35, H36, AA15)
- Prednosti (B57, B58, E15, F11, F12, Š18, T11, U12, V8, V10, Ž13, Ž14, Ž15, Ž19, AA9, AA14, AG37, AG40, AH11, AI13, AK7)
 - Z ostalimi Neromi (D21, D22, AB9, AC4, AE8, AF5, AG34, AG35, AH6)
 - Počutje, sprejetost (AB10, AH5, AI16)
 - Pozornost (AB12, AG28, AI18)
 - Vsega nauči (AC1, AH19, AI3, AL3)
 - Zaupanje (AE6, AI12, AI17, AJ3, AK3, AL7)
 - Za šolo (F10, AA22, AH16, AI4, AJ5, AL3)
 - SLO jezik (AI15, AJ5, AK5)
- Slabosti (M21, Ž4, Ž8)
 - Sprejetost (Ž7, H38, AB4)
 - Počutje (AB11)

- Zanikanje kulture (AG27, AH4)
- Prilagajanje (Ž5, Ž6)
- Socializacija (Š17, Ž18, AA20, AG42, AH15)
- Želje staršev (Z5, AB3, AB7)
- Govorilne ure
 - ne obiskovanje (AD2, AE5, AF6, AJ4)
 - Obisk (AI11, AI21, AJ4, AK4, AL9)

VKLJUČEVANJE V VRTEC

- Pred vpisom (Z4, Ž11, AE7, AF2, AG24)
 - Osebni stik (A10, B8, B12, I4, Z8)
 - Prvi stik (U6, Z9, Ž2, AG7)
 - Pozitivni vidik
 - organizacija sestankov in različnih delavnic ter aktivnosti (A9, A16, B40)
 - uporaba preprostih besed (B18, B19, B20)
 - obiski na domu (B32, B33, B34, B35, B36, B37, B38, G5, H3, I4, M7, M8, Ž6, AA6)
 - obojestransko spoznavanje (D12, D13, D14, D15, E7, F6, F7, G5)
 - predhodni obisk vzgojiteljice v naselje (E5, F5, G3, Z13)
 - Telesni stik (C23, D11, E7, G8)
 - prednost (G9)
 - Informirati o vpisu (H4, H5, H6, AA6, AJ2)
 - ustno (B14, B15, B16, H8, H9, I5, M12)
 - pisno (H10, M10)
 - oglasna deska (H14, M11)
 - mediji (H13)
 - Ogljed vrtca
 - pred vpisom (A18, B24, E10, H15, I6)
- Seznanitev o možnosti vključitve (U4, V5, AB5, AC2, AF2, AK2)
 - vzgojiteljica (C3, D4, E9, G6, J2, K1, L2, N3, O2, P3, R5, S5)
 - oglasna deska (K1, L2)
 - starši (N2, O3, R4, S2, AG8)

- vrtec ne (Š5)
- Možnost izbire oddelka (AG18)
 - izbirali (M20, N5, O5, R6)
 - ne izbirali (C8, D5, G10, U9, U10, V7, Z10)
- Osebnost strokovnih delavcev in znanja (Ž3)
 - imeti rad (A21)
 - drugačnost (B1, M1)
 - komunikativen, potrpežljiv, strpen (B2, M2)
 - brez predsodkov (M2)
 - sovražni govor (B3, B4, I3)
 - sprejemanje (B11, I3)
 - sobivanje dveh kultur (B59, H21, I3)
 - vztrajen (T1)
- Obveščanje romskih staršev (AH13)
 - ustno (B22, Š6, U17, AF2, AF4)
 - pisno (B21, B41, E16, F14, G15, M9, Ž12, AC10, AD4, AI7, AI19)
 - ustno in pisno (A11, A33, B42, D17, C22, H7, J10, M14, O9, P7, R10, S8)
 - oglasne deske (K1, L2, N9, O9, S8)
 - telefonsko (B42, P7, R10, S8)
 - neobveščanje (AB14)
- Uporaba jezika
 - slovenski jezik (A12, B43, C6, F15, J10, M9, N9, O9, P7, S8)
 - romski jezik (H9, J10)
 - slovenski in romski jezik (D18)
- Obiskovanje vrta
 - obiskuje (C1, D1, G1, J1, K1, L1, N1, O1, P1, R1, S1, AB1, AC1, AD1, AE1, AF1, AI1, AJ1, AK5, AL1)
 - ne obiskuje (E1, F1, Z1)
 - posledice ne obiskovanja (V3)
 - brez posledic (E2, F2, G2)
 - odvzem DSP ali otroškega dodatka (J1, L1, U3, V2)
 - predlog staršev

- ◆ izvajanje represivnega ukrepa (N4, O4, P2, S3)
- Ovire pri vključevanju
 - način življenja (B45, Ž9, AA11, AG15)
 - govorni in jezikovni vzorec (H17, I12)
 - neurejene bivalne razmere (H17, I12)
 - nezaupanje (I10, I13, Š19, T5)
 - starš (T8, AG33, AH9)
 - predlog (Š9, Š10, Š11, Š13, Š14, Š20, T9, U8, V13, Z12, AG13, AG14, AH10)
- Prednosti obiskovanja vrtca
 - Pozitivni vidik (U1, U13, U14, U15, V1, V11, AD1, AI5, AI22, AK1, AL4)
 - splošno znanje (H37, S1, AC6, AD6, AE3, AI6)
 - znanje slovenskega jezika (C2, C14, D2, E4, F4, N1, O1, AJ1)
 - razvoj govora (P1, R1)
 - miren (D25, S1)
 - spozna neromske otroke (C13, D2, E16, AA16)
 - spozna sošolce/prijatelje (C16, D2, D24, E15, F10, O1, AC3)
 - priprava na osnovno šolo (D3, U2, U5, V4, AC3, AE2)
 - pridobitev samozavesti (G14)
 - Negativni vidiki (AB2, AC5)
- Sodelovanje z vrtcem (V12, AA12, AB8, AB13, AD3, AD7, AD8, AG29, AG30, AL8)
 - sodelujejo
 - vseh dejavnostih (A22, B9, H22, H23, H24, I2, J8, J11, K7, M17, N8, R11, S9, T4, AG31, AG41, AH7, AH8, AH14, AI20, AJ6, AK6, AL6)
 - predstavnika v svetu staršev (H11, I11)
 - obisk igralnice (M15, Š3)
 - ne sodelujejo (C19, C20, C21, D26, E15, G15, Š9, T7, U11, Z11, AA17, AB15, AC8, AC10)
 - želja (posledica) (C21, D27)
 - občasno (O10, P8)
 - zaupanje (AA8, AA10, AC9, AD5, AI10)
 - spoznamo (A34, B26, E8, G9, AA7)

- obojestransko navajanje (A35, D12)
- Nezaupanje (B27, I10, Z2, Z3)
 - nepoznavanje strokovnih delavcev (B28, E8, T6, Z6)
 - nesreče (B29, E3, F3, H18, I13)
 - posledica (B30)

METODE DELA

- Obiski na domu (A3, A14, B6, B13, B31, C4, D17, I4, I8, M8, M14, Š6, U6, AA5, AC2, AE7, AK2)
- Medinstitucionalno sodelovanje (A6, A8, H2, Š4, AA3, AA4, AG20, AG23)
- Pogovor (A15, B7, B25, B32, E6, F6, G4, G7, I9, M5, M16, AE9, AF3, AI8, AI9, AL5)
- Pogajanje (B17)
- Obvestila (B21, B22, Š6)
- Humorja (B39)
- Vabila (B41, B43, B44, AL6)
- Vzpostavitev delovnega odnosa (B13, Z13)
- Refleksivnost (B19, B20, B21)

3.5.3 DEFINIRANJE POJMOV

- SEGREGACIJA – zajema ločevanje romskih otrok od večinske populacije v homogenih oddelkih
- INTEGRACIJA – zajema vključevanja posameznika, romskega otroka v večinsko populacijo heterogenih oddelkih, z upoštevanjem elementov inkluzije
- VKLJUČEVANJE ROMSKIH OTROK V VRTEC – zajema pozitivne vidike in prednosti vključevanja v vrtec in sodelovanja z vrtcem
- METODE DELA PRI VKLJUČEVANJU V VRTEC – zajema najpogostejše metode dela pri vključevanju romskih otrok

4 REZULTATI IN RAZPRAVA

4.1 SEGREGACIJA

V okviru modela segregacije lahko vzgoja in izobraževanje romskih otrok poteka v dveh različnih oblikah, in sicer v segregiranih oddelkih in v vrtcih v naselju.

4.1.1 SEGREGIRAN ODDELEK

Ravnatelj, strokovni delavci in romski starši segregirane oddelke **poimenujejo** romski, ločeni ali posebni oddelek, »... v narekovajih poseben« (osebni pogovor z ravnateljem, 16. 02. 2009). Romski otroci so ločeni od Neromov, saj se oddelek nahaja v rednem vrtcu in ni v ločenem poslopju. Zaradi ločevanja romskih otrok od neromskih otrok lahko pride do medsebojnega nepoznavanja med otroki, a po mnenju ene od ravnateljic naj bi se »...otroci med seboj poznali, samo da je v svojem oddelku, kot je za Nerome« (osebni pogovor z ravnateljem, 16. 02. 2009). Meniva, da se v segregiranem oddelku, kjer so romski otroci ločeni od ostale populacije, ohranja in vzpostavlja zid med romsko in ostalo populacijo in da je v nasprotju z integracijo kot osnovnim ciljem.

V vrtcih, ki so bili vključeni v raziskavo, po podatkih, ki so jih posredovali, ni razširjena oblika kategoriziranja in **ločevanja** romskih otrok v **posebne šole**. Ravnatelj vrtcev vedo, kdo so otroci s posebnimi potrebami in pri romskih otrocih ne izvajajo testiranja umske sposobnosti. »Ti otroci sploh niso otroci s posebnimi potrebami. Otroci s posebnimi potrebami so otroci z motnjo in mora imeti odločbo o usmerjanju ...« (osebni pogovor z ravnateljem, 24. 02. 2009). Romski otroci so lahko otroci s posebnimi potrebami, če sodijo v kategorijo opredelitev s posebnimi potrebami, ki jih narekuje Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami. V kategorijo otrok s posebnimi potrebami so uvrščeni otroci s telesnimi, senzornimi in intelektualnimi ovirami. Od vseh vključenih romskih otrok v vrtce je v postopku kategoriziranja samo en otrok, ker so iz zdravstvene organizacije dobili mnenje, da je potreben za usmerjanje. »Eni so izredno bistri in gre samo za vzgojno zanemarjenost in to potem takoj otroka vidiš, če je sposoben, kaj kuži in kolk ne, ... Romi so normalno inteligentni, normalno sprejemajo informacije, samo prihajajo iz okolja, ki je nevzpodbudno

za njih in oni tega ne rabijo, ne vidijo smisla, ker točno vejo, da ne bo zaposlitve niti nič» (osebni pogovor z ravnateljem, 25. 02. 2009).

Ravnatelji in strokovni delavci zatrjujejo, da so romski otroci v vrtcih sprejeti, da jim to **sprejetost** zagotavljajo s Kurikulom za romske otroke, integracijo, nastopi, ter da jih vključujejo v vse dejavnosti, ki potekajo na ravni oddelka in vrtca. *»So sprejeti, zagotavljamo od kurikuluma, ki se ga moraš držati, z integracijo.«* (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 4. 3. 2009). Ob tem pa upoštevajo njihovo kulturo, tradicijo, navade, ... *»Na tak način se jim želimo približati, npr. ko imamo nastope, jih povabimo, da sodelujejo s svojo točko, programom, najraje se pokažejo s plesom. Vsekakor jih tudi spodbujamo, čeprav jim je zelo nerodno in spodbujamo jih tudi, da nastopajo v svojem jeziku«* (osebni pogovor z ravnateljem, 16. 02. 2009). Ob tem pa so pozorni na to, kako romske otroke sprejemajo neromski otroci. Namesto, da poudarjajo razlike, jih navajajo na razmišljanje, zakaj je dobro, da vsi ljudje nismo enaki in da smo zadovoljni, da se družimo z ljudmi različnih kultur. *»... navajamo na razmišljanje, zakaj je dobro, da nismo vsi enaki in da smo zadovoljni, da se družimo z ljudmi različnih ras«* (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 16. 02. 2009). *»Na tem delamo že tri leta, več druženja, tudi drugi otroci prihajajo k nam in mi k njim. Tu je potrebno veliko pogovora, pogovora z otroki, starši, starimi starši, z našimi. Tudi z druge strani, tudi oni imajo pogovore z otroki, z njihovimi starši. Lani smo imeli pri Zlatem sončku druženje, ena skupina iz druge enote in mi. Udeležba je bila ogromna, skupaj smo odšli po Pušči, po naselju, romski in civilni starši. Tukaj se mi zdi, da napreduje počasi, zelo počasi. Eni so odprti, tako kot naši, odprti za medsebojne odnose, sožitja, se pa še vedno najdejo, ko imajo predsodke.«* (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 4. 3. 2009). Romski starši povedo, da je vrtec dovolj pozoren, da so otroci sprejeti in da veliko prispeva k razvoju otrok. *»Lepo je poskrbljeno v vrtcu, civilni se lepo obnašajo do nje, se ne pritožuje«* (osebni pogovor z romskim staršem, 27. 02. 2009). *»Pripoveduje, da vzgojiteljica bere pravljico, da se igrajo, da se imajo lepo. To so lepe izkušnje. Tudi ostali otroci so v redu do njega«* (osebni pogovor z romskim staršem, 27. 02. 2009). Romski otroci v vrtcu si pridobijo prijetno izkušnjo, vprašanje pa je, kakšna sporočila bodo dobili zunaj vrtca. Zato meniva, da ni pomembno samo, kako Rome in njihove otroke prepričati, da se bodo integrirali, pomembno je tudi, kaj so Neromi pripravljene spremeniti, da bo prišlo do sožitja dveh kultur.

Ravnatelj in strokovni delavki menijo, da bi segregirana oblika bila sprejemljiva v prvih letih od vstopa v vrtec in da je **prednost** te oblike, da se romski otroci v vrtcu seznanijo z novim okoljem, načinom življenja in dela v oddelku, z vzgojiteljico in neromskimi otroki, »Do 5. leta je v svojem oddelku, navadi se jezika, spozna z novim okoljem, načinom življenja in dela v vrtcu, vzgojiteljico, ostalimi otroki« (osebni pogovor z ravnateljem, 16. 02. 2009), nato pa bi jih **integrirali v redne oddelke**. Zavedajo se, da bo predhodno potrebno veliko narediti. Potrebno bi bilo seznaniti in pripraviti romske starše ter jih informirati o tem, kaj integracija prinaša njim in njihovim otrokom. Tudi intervjuvani romski starši se zavedajo prednosti vključevanja svojih otrok v heterogene oddelke »... lažje bo šel v 1. razred ...« (romski starš), »... spozna otroke« (romski starš). Po mnenju strokovne delavke bi bilo potrebno pripraviti tudi strokovne delavce, ki bi imeli v oddelku romsko govorečega otroka: »Potrebno je dobiti vpogled v romsko skupnost, zgodovino, njihovo kulturo, ... ker bo tako tudi lažje delati v oddelku« (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 16. 02. 2009). Udeležba strokovnih delavcev na vzgojno-izobraževalnih seminarjih bi bila priložnost za pridobitev novih znanj, ker bi prišlo do boljšega poznavanja in globljega razumevanja načina življenja in kulture romskih otrok in njihovih staršev.

Strokovni delavci in romski starši menijo, da je **slabost** segregiranega oddelka, da romski otroci nimajo stika z neromskimi otroki »... otrok ne dobi možnosti, da razvije odnos do drugih in okolja« (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 16. 02. 2009), »... v ločenem oddelku mi ni všeč, da so tam notri v razredu, ne vem če imajo stik z ostalimi« (osebni pogovor z romskim staršem, 27. 02. 2009). Romski starši opozarjajo, da v primeru vključitve v segregiran oddelek romski otroci med seboj govorijo v romskem jeziku: »... med sabo govorili romsko, ...« (osebni pogovor z romskim staršem, 27. 02. 2009) in da pogosto romski otroci med sabo obračunavajo zaradi slabih med sosedskih odnosov, ki jih prinašajo iz domačega okolja: »... ne pustim ga s samimi Romi, oni se kot družine med sabo kregajo in potem vse to prenašajo na otroke.« (osebni pogovor z romskim staršem, 16. 02. 2009). V segregiranem oddelku ne pridobijo ustreznega govornega vzorca, kot bi ga z neromskimi otroki, kar potrdi izjava romskega starša »... jezika se ne naučita toliko, kot bi bila pri civilih, bi se pogovarjala med seboj in bi se več naučili kot do sedaj« (romski starš). Meniva, da je potrebno romske vključiti v heterogene oddelke. V Strategiji vzgoje in izobraževanja Romov v Republiki Sloveniji (2004:17) zasledimo, da primerna organizacija življenja v heterogenih oddelkih sama po sebi poskrbi, da se otroci spontano učijo drug od drugega, da se začno

spoštovati, kar potrebujejo tako neromski kot romski otroci in česar se zavedajo tudi romski starši.

4.1.2 ROMSKI VRTEC V NASELJU

Segregirana oblika vzgoje in izobraževanja romskih otrok v predšolskem obdobju lahko poteka tudi v obliki **romskega vrtca**, ki se nahaja v samem naselju ali pa na obrobju naselja, v katerega so vključeni samo romski otroci. Ravnatelj, ki ni zaposlen v vrtcu v naselju, pravi, da je smiselno, da je vrtec v naselju samo za prvo starostno obdobje, se pravi do treh let »... mlajši oddelek od 1-3 je v naselju, da dobi starš občutek, da se z njegovim otrokom ne počne nekaj izven njegovih trendov vzgoje, je v naselju vsekakor bolje« (osebni pogovor z ravnateljem, 16. 02. 2009), mnenju se pridružuje ravnatelj in strokovna delavka, ki je zaposlena v vrtcu v naselju. Pred vstopom v osnovno šolo bi bilo potrebno romske otroke **integrirati v heterogene oddelke** »...1 leto pred vstopom v šolo naj bi otroke integrirali v redne oddelke« (osebni pogovor z ravnateljem, 24. 02. 2009). Zavedajo se, da je to zelo zahtevna naloga, da je nujno z uporabo preprostih besed: »... potrebno je po domače razložiti, povedati, da si ustvarijo zaupanje« (osebni pogovor z ravnateljem, 24. 02. 2009) seznaniti in pripraviti romske starše in njihove otroke: »... ob vpisu bi bilo potrebno starše seznaniti, zaradi lažjega prehoda in vključitve v redni oddelek« (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 24. 02. 2009), da spoznajo strokovno delavko in igralnico »... starši svojega otroka, če ne poznajo strokovne delavke, prostorov, ne bodo kar nekam peljali in ga tam pustili« (osebni pogovor z ravnateljem, 24. 02. 2009). Prav tako bi bilo potrebno pripraviti neromske starše in strokovne delavce, ki bi delali z njimi.

Ravnatelji in strokovni delavci menijo, da je **prednost** vrtca v naselju ta, da imajo romski otroci možnost, da se počasi skupaj s svojimi vrstniki navajajo na življenje v vrtcu »... otrok se lažje prilagodi načinu in življenju v vrtcu« (osebni pogovor z ravnateljem, 24. 02. 2009), lažje premagajo začetni stres v krogu svojih vrstnikov. »Vemo tudi, da ga ne moremo kar poriniti v oddelek – to je šok za otroka, ne pozna jezika, ne more sodelovati, če ne razume. Zato se mi zdi, da ga v romskem vrtcu lepo navadijo, postopno, po korakih, otrok tudi lažje premaga začetni stres« (osebni pogovor z ravnateljem, 24. 02. 2009), hitreje si pridobijo zaupanje staršev »... lažje pridobiš zaupanje, je v njihovem okolju« (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 04. 03. 2009), poleg tega pa vrtec »pripada« naselju »... vrtec živi s tem naseljem« (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 24. 02. 2009). Romski starši želijo, da

vrtec v naselju ostane, ker je v bližini njihovega doma »... vrtec mora ostati, bližje je« (romski starš), so do vrtca bolj zaupljivi »... bolje, da je vrtec tukaj, bolj zaupam, lahko grem tudi pogledat« (romski starš) in če so brez prevoznega sredstva, lahko otroka v vrtec pripeljejo peš »Če ne bi imela prevoza, ga ne bi mogla peljati, tukaj greva lahko peš« (osebni pogovor z romskim staršem, 06. 03. 2009). Strokovni delavci menijo, da je zelo moteče, če so starši ves čas prisotni ali: »... hodijo tam okrog«. Strokovna delavka se je predolgi prisotnosti staršev izognila tako, da so se dogovorili, da bodo imeli »dneve« odprtih vrat, »... da lahko pridejo kadar koli, a en dan prej se morajo najaviti. Zato da ne pridejo vsi naenkrat notri, sem pristaš, da je eden notri, drugič drugi« (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 04. 03. 2009).

Ravnatelj in strokovna delavka, ki sta zaposlena v vrtcu v naselju, izpostavita, da je **slabost** vrtca v naselju, da lahko pride do izolacije oddelka v naselju do ostalih oddelkov »... izolacija« (strokovni delavec), romski otroci nimajo stika in si ne pridobijo izkušenj ter ustreznega govornega vzorca s slovensko govorečimi vrstniki: »... niso skupaj s slovensko govorečimi otroci in ne pridobijo izkušenj« (osebni pogovor z ravnateljem, 24. 02. 2009). Romske otroke je težje vključiti v dejavnosti, ki potekajo na ravni centralnega vrtca v dopoldanskem času, kar potrjuje izjava strokovne delavke: »... da bi šli peš, je predaleč in kombija nimamo ves čas na razpolago, da bi nas peljal v centralni vrtec« (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 16. 02. 2009). Slabost te oblike je tudi, da vzgojitelj lahko izgubi kritično presojo za vrednotenje otrokovega znanja.

Z raziskavo je bilo pri romskih starših, ki so imajo otroke vključene v obeh oblikah segregacije, ugotovljeno, da je odziv na **govorilne ure** in roditeljske sestanke zelo slab. »Ne hodimo na govorilne ure« (osebni pogovor z romskim staršem, 27. 02. 2009). Če imajo težave, se obrnejo na vzgojiteljico in se z njo pogovorijo, ko pride v naselje »... pride v naselje in se pogovoriva« (romski starš), ali zjutraj, ko pripeljejo otroka v vrtec »... pogovarjamo zjutraj, ko pripeljemo otroka« (romski starš) ali popoldne »... popoldne, ko ga pridem iskat« (romski starš). Pri organizaciji govorilnih ur ali roditeljskih sestankov je pomembno, da pridejo vsi in da termin odgovarja romskim staršem. Zato je potrebno na vabilo napisati, o čem se bodo pogovarjali, ga poslati in nato še ustno obvestiti o času sestanka. Strokovna delavka naj si organizira govorilne ure med delovnim časom skupinsko npr. ob kavi ali individualno, razgovori naj bodo spontani in neformalni. »Govorilne ure

potekajo med delovnim časom, imam posamezno ali pa skupinsko. Zadnjič so predlagali, da bi prinesli recept in bi kuhali. Ni problema, pridite, jaz naročim in bomo kuhali. Tu v vrtcu. Ko kuhajo, istočasno poteka pogovor. Mislim, da se zaprejo, ko jim rečem, jutri pa pridite na govorilno uro, ker bi se rada z vami nekaj pomenila. Zgodi se, da otroka drugi dan ni v vrtec. Temu se izogibam, zato izkoristim zjutraj, ko jih pripeljejo in rečem – nekaj bi vam rada povedala. To je spontano, preprosto, kakšni tudi rečem, da se naj ne boji, da ne bo nič groznega. Zaradi tega sem se odločila, da bomo poizkusili ob kuhanju, kavi, spontano, ker se veliko bolj odprejo. Niso obremenjeni in jih tudi ne moti, ko govorimo o njihovem otroku pred drugimi starši, to se naj ne bi. To je splet okoliščin, ki ga moraš upoštevati pri svojem delu» (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 04. 03. 2009).

Občasno romske otroke **združujejo** z neromskimi otroki pri določenih aktivnostih, kot so skupno praznovanje rojstnih dni, pustovanje, ... »Vključuje se jih občasno v oddelke z Neromi, kadar se vršijo večji dogodki: pustovanje, pravljičice« (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 25. 02. 2009) in občasno obiščejo neromske oddelke: »Civilni skupaj, včasih« (osebni pogovor z romskim staršem, 27. 02. 2009). Meniva, da občasno sodelovanje pri določenih aktivnostih, kot so skupno praznovanje rojstnih dni, ... skupaj z neromskimi otroki in občasni obisk neromskih oddelkov, še ne pomeni, da si pridobijo izkušnje, kako sodelovati z drugače govorečimi vrstniki.

Ob segregiranih oddelkih za romske otroke se pojavlja vprašanje, s kakšnimi ovirami se bo srečeval ta otrok, ko bo postavljen v novo okolje, ko zaključi s predšolskim obdobjem. Zato je po eni strani smiselno spodbujati heterogene oddelke, kjer se romski otroci srečujejo z neromskimi, ker bodo imeli manj težav z integracijo v skupino in lažje se bodo naučili slovenskega jezika. Vendar na drugi strani ne smemo zanemariti sporočila romskih staršev, ki si želijo romski vrtec v naselju in je potrebno prisluhni tudi njim. Ena od strokovnih delavk meni podobno, da naj vrtec v naselju ostane: »Sem zato, da sem vpisujejo tudi civilne otroke, da nastane multikulturni vrtec« (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 04. 03. 2009). Ob tem se zavedajo, da bo potrebno veliko narediti. »Spremeniti miselnost staršev, obeh, delati na starših, romskih in civilnih, da jih pripravijo, da ga vpišejo sem, ker je to multikulturni vrtec« (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 04. 03. 2009).

4.2 INTEGRACIJA V REDNE ODDELKE

Integracija v redne oddelke **pomeni**, da so romski otroci pomešani z neromskimi, tj. slovensko govorečimi otroki. Takih oddelkov je največ, saj se pogosto zgodi, da ni vpisanih toliko romskih otrok, da bi jih bilo dovolj za čisti romski oddelek in jih integrirajo v skupino po starosti, kakor vse ostale otroke. **Delo strokovnih delavcev v heterogenem oddelku** je oteženo, še zlasti če nimajo dodeljenega **romskega pomočnika**, ki bi prevajal jezik in pomagal strokovnim delavcem vrtca pri ustvarjanju pogojev za uresničevanje pravic romskih otrok do enakih možnosti. Po mnenju strokovnih delavcev mora biti vzgojitelj v heterogenem oddelku pri delu z romskimi otroki strokoven, strpen, poznati mora njihovo kulturo, družinske razmere, mora biti prilagodljiv in opravljati mora veliko individualnega dela, mora biti strog, natančen, prijazen, upoštevati mora romske otroke in jim pokazati, da so sprejeti. Večkrat jih je potrebno pohvaliti, jih vzpodbujati pri ustvarjanju, pa tudi povedati, kar ni v redu. Izobraževanje za delo z Romi in poznavanje njihove kulture sta pomembna za preseganje naše meje tolerantnosti. *»Romski pomočnik v oddelku je zaposlen samo za par ur, kar je premalo za opravljanje nemotenega vzgojno-izobraževalnega programa po Kurikulumu, še zlasti če je otrok vključen v vrtec samo eno leto pred obiskom OŠ«* (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 25. 02. 2009). Romski pomočniki so na voljo v oddelku samo za nekaj ur v tistih vrtcih, kjer je v neposredni bližini OŠ. To pomeni, da ostale ure delajo v šoli. Z romskim pomočnikom se zmanjšajo ovire pri vključevanju romskih otrok v vrtec, vzpostavi se vez med vzgojitelji in otroki, pomaga pri komunikaciji in prilagodljivosti zaradi nerazumevanja slovenskega jezika. Razvila bi se komunikacija in sodelovanje vrtca in romske skupnosti. Romski pomočnik je neke vrste mediator med otroki, starši, strokovnimi delavci in romsko skupnostjo. Tako se bi lažje izvajal Dodatek h kurikulumu za vrtce za delo z otroki Romi, ki je zapisan v Strategiji vzgoje in izobraževanja Romov v RS iz leta 2004. S tem bi bil vrtec bolj privlačen in zanimiv tudi za romske otroke.

Ob intervjujih s starši na domu sva izvedeli, da je še vedno prisotna revščina, sramežljivost, neiznajdljivost staršev v komunikaciji z vrtcem ter strah za telesno in duševno varnost otrok v vrtcu. Vsi romski starši so povedali, da bi najraje videli, da je njihov otrok vsaj eno leto pred vstopom v šolo, če ne že prej, **integriran v redni oddelek**, saj bi tako lažje prebrodil prehod v OŠ. *»Otroci bi se spoznali med sabo in se navadili tako naši na civile, kot civili na naše otroke«* (osebni pogovor z romskim staršem, 09. 03. 2009). Manj bi bilo predsodkov in

nestrpnosti. Zanje je vključitev v heterogene oddelke vrtca pomembna, saj se tam otroci veliko več naučijo. Med drugim osvojijo znanje slovenskega jezika, družijo se z neromi, ki jih sprejemajo in pripravijo se za šolo. Znanje včasih tudi prenesejo v domače okolje, zlasti se to pokaže pri risanju, barvanju in petju pesmi. Razvoj otroka starši pripišejo **pozornosti** vrtca do njihovega otroka in spodbujanju različnih spretnosti, o katerih pripovedujejo otroci sami (npr. ples, glasba, pesmi, narava, gibanje).

Da se otrok v vrtcu med neromskimi otroci počuti dobro, pove podatek intervjuvanih staršev, da otroci doma nič ne »*jambrado*« (romski starš), da jih kdo »*tepe*« (romski starš) in to, da zjutraj komaj čakajo, da odidejo v vrtec, popoldne pa bi še kar ostali. Starši opažajo, da se neromski otroci do njihovih otrok ne obnašajo nič drugače, vsi so med seboj prijatelji. Rezultati raziskave so pokazali, da je želja romskih otrok, da se družijo z neromi in obiskujejo vrtec, a njihova želja je v veliki meri odvisna od staršev ali jih bodo pripeljali v vrtec ali ne. Iz tega je razvidno, da so prisotne ovire na strani romskih staršev, ki nimajo zaupanja v strokovne delavce, se pravi vzgojitelje, ki preživijo z njihovimi otroki večino dneva. Torej nespodbudno domače okolje, ki otrok ne motivira, menjavanje strokovnih delavcev in nezaupanje romskih staršev pripeljejo do tega, da vsi romski otroci niso vključeni v sistem vzgoje in izobraževanja.

Vrtec ne razvršča romskih otrok kot **otrok s posebnimi potrebami** in jih ne obravnava kot otroke s posebnimi potrebami. »*Ker so eni izredno bistri. In gre samo za učno in vzgojno zanemarjenost in to potem takoj otroka vidiš, ne, če je sposoben, kaj kuži in kulk ne*« (osebni pogovor z ravnateljem, 27. 02. 2009).

Starši, katerih otroci obiskujejo vrtec, so zadovoljni z vzgojitelji in se nanje lahko **zanesejo** oz. če pride do kakšnega problema, se najprej pogovorijo z njim, nato pa še z ravnateljem. Zadovoljni so tudi z jutranjim sprejemom v varstvo. **Za govorilne ure** še vedno velja, da se vršijo v naselju. Strokovna delavka pride v naselje k družini in ima govorilne ure. Seveda je to bolj pogovor in pridobivanje zaupanja, da bi vendarle starši prišli v vrtec. Tisti starši, ki sami vozijo otroka v vrtec, prihajajo tudi na govorilne ure. Iz intervjujev sva razbrali, da romski starši v Prekmurju in na Dolenjskem bolje sodelujejo s strokovnimi delavci in ravnatelji, medtem ko se v Beli krajini dogaja, da vzgojitelji praktično nimajo stika s starši otrok, ker tega enostavno ne razumejo kot dela svojega strokovnega dela: »*Seveda bi rad šel v naselje in spoznal njihove starše, razmere doma in njihovo kulturo, ampak ali je to moje delo?*«

(osebni pogovor s strokovnim delavcem, 25. 02. 2009). Starši menijo, da je za njihovega otroka integracija v redne oddelke boljša tudi iz vidika medsosedskih odnosov. V segregiranih oddelkih namreč otroci prinašajo družinske razprtije v oddelek in obračunavajo med sabo. V heterogenem oddelku so bolj razpršeni in manjša verjetnost je, da bi obračunavali med sabo. *»Naše so bile do zdaj v Pušči, pa so jih drugi otroci topli, ki smo sosedi, te se nimamo, te smo jih premestili v Mursko Soboto«* (osebni pogovor z romskim staršem, 04. 03. 2009).

V največ primerih so anketirani romski starši za možnost vključitve otrok v vrtec izvedeli od svetovalne službe v vrtcu oz. socialnega delavca iz CSD, ki prideta v naselje in jim povesta, kateri otrok je za v vrtec oz. da potekajo vpisi v vrtec in da lahko otroka vpišejo.

V nekaterih vrtcih se odraža zaupanje, ki ga imajo romski starši do vzgojiteljev. Nekaj primerov v vrtcih v Murski Soboti govori o tem, da so mamice na govorilnih urah spregovorile o nasilju v družini in posledično zapustile partnerja. To nam govori o tem, da je bilo doseženo zaupanje med mamico in vzgojiteljem. Za zaupanje pa je potrebo, da preteče nekaj delovnih let in veliko truda in razumevanja. To ni uspeh, ki se žanje čez noč, ampak je potrebnih veliko opravljenih prostovoljnih nador v romskem naselju in individualnega dela z otrokom.

V vrtcih, kjer še ni vzpostavljen stik romski starš – vzgojitelj, si vzgojitelji želijo bolje spoznati življenjske razmere romskih otrok, kulturo in oditi v naselje ter se še bolje prilagoditi situaciji in se naučiti jezika. Strokovni delavci imajo pri romskih otrocih nižja pričakovanja in to vodi v nizke rezultate, kar pomeni, da so romski otroci dvakrat prikrajšani. Ne le doma, temveč tudi v vrtcu jih strokovni delavci obravnavajo kot tiste, od katerih ne pričakujejo toliko kot od ostalih.

Da so romski otroci dejansko **sprejeti** v oddelku, je razvidno iz tega, da jim je na vseh področjih zagotovljeno ogromno, v igrah niso odrinjeni s strani neromskih otrok in se povabijo med sabo. *»Če je kdo komu všeč, ga bo objel, ne glede na to, ali je Romček ali je črnček. Na to se ne da vplivati«* (osebni pogovor z ravnateljem, 25. 02. 2009).

Vzgojitelji v heterogenem oddelku pri integraciji romskih otrok upoštevajo **multikulturalnost** tako, da v življenje in delo vključujejo tudi romsko kulturo, ki jo spoznajo na raznih izobraževanjih in seminarjih, pa tudi preko otrok samih. Multikulturalno

izobraževanje mora zajeti vse otroke. Omejeno multikulturno izobraževanje, namenjeno le romskim otrokom, je manj uspešno in dobiva podcenjujoč pomen. Vzgojno izobraževalni proces mora vpeljati spoznavanje drugih kultur in izkoristiti potencialno obogatitev, ki jo prinašajo državljani z različno kulturno dediščino. Poznavanje drugih ljudi nam daje možnost, da preizkusimo svoje lastne vrednote in vrednote drugih. Izobraževanje mora preprečiti predsodke in diskriminacijo in gojiti medsebojno spoštovanje in tolerantnost med skupinami, ki imajo različen način življenja. »*Delo z romskimi otroki je ena velika izkušnja, ki te bogati in jih sprejemaš takšne, kot so. Odpre druge poglede na svet*« (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 25. 02. 2009). Večkulturnost in multikulturalnost pri integrirani obliki upoštevajo s tem, da izdelujejo dvojezične knjižice in slovarje, predstavljajo romski jezik drugim otrokom, predstavljajo romske običaje in navade. Večkrat se zgodi, da romski starši nočejo, da se izpostavlja njihova kultura, ampak jih osveščajo, da svoje kulture ne smejo zatreti. Potrebno bi bilo seznaniti in pripraviti neromske starše, otroke in tudi strokovne delavce o romski skupnosti, da dobijo vpogled v zgodovino in njihovo kulturo.

V enem vrtcu so začeli z integracijo preko projekta za vključevanje romskih otrok v vrtec ter njihovo socializacijo. Z različnimi projekti nadaljujejo še naprej in na ta način vztrajajo, da bi romski starši prišli do spoznanja in še večjega zaupanja v vrtec kot ustanovo. V drugem vrtcu pa je samoumevno, da romski starši vpišejo svojega otroka v katero koli obliko vzgoje in izobraževanja želijo. »*Integracija je super, če upoštevamo še elemente inkluzije, ne moremo integrirati in pri tem ne upoštevati romsko kulturo*« (osebni pogovor z ravnateljem, 24. 02. 2009). Inkluzijo je treba uresničiti na ravni vrtca, oddelkov, odnosov, življenja in dela. Poiskati je potrebno ravnovesje, da se razvijejo prijateljstva, sodelovanje in medsebojna pomoč. Če se to ne doseže, pride do segregacije. Eno leto pred vstopom v OŠ naj bi otroke integrirali v redne oddelke, že ob vpisu pa bi bilo potrebno starše seznaniti o možnostih zaradi lažjega prehoda in vključitve v oddetek. Potrebno je po domače povedati in razložiti, da si ustvarijo zaupanje. Predhodno je potrebno pripraviti starše, otroke in strokovne delavce.

Financiranje vrtca gre po ključu »kakor za vsakega otroka« – če so starši prejemniki denarne socialne pomoči, občina krije celoten znesek plačila vrtca, če so zaposleni, delež krije občina, ostalo pa starši. Vrtci se zelo pogosto vključujejo v romske projekte in preko njih sodelujejo z ministrstvi. Kar se pa tiče zunanjih ustanov, največ sodelujejo s CSD, kjer imajo dogovor, da

jim pomagajo pri seznamu romskih otrok, ki morajo v vrtec. Tudi mesečno javljajo CSD odsotnost romskih otrok, kar pa ne predstavlja oblike pomoči, temveč represijo.

Glede **socializacije** ne sodelujejo z nobenim, saj imajo veliko izobraževanj. *»Dober in edini pristop pri vključevanju v vrtec je zaupanje«* (osebni pogovor z ravnateljem, 27. 02. 2009). Ni represije in groženj, ampak se dogovori, kakšna so pričakovanja in kaj bodo za to dobili. Strokovne delavce v oddelku ne menjajo vsako leto, ampak skupina potuje skupaj naprej.

Ravnatelji se strinjajo, da romski otroci ne potrebujejo nobene pomoči, ker normalno funkcionirajo v vrtcih poleg vzgojiteljev, pomočnikov in romskih pomočnikov, kjer so. Menijo pa, da pomoč potrebujejo starši: *»Pomoč potrebujejo starši, da zaupajo otroka v vrtec ter se naučijo pravilno »odreagirati« v konfliktnih situacijah. Saj so še vedno preveč »zaščitniški« do svojih otrok in jim vse verjamejo«* (osebni pogovor z ravnateljem, 27. 02. 2009). Ker je dokazano, da se otrok v prvem starostnem obdobju največ nauči, bi bilo smotno romske otroke še pred tretjim letom starosti vključiti v vrtec. Integracija je ena najkvalitetnejših oblik zaradi socializacije z drugimi in spremenjenega okolja. Tu se zmanjšuje netolerantnost in nestrpnost. Strokovni delavci se izobražujejo v sklopu projektov.

Prednosti integracije:

O prednostih vključevanja romskih otrok v integrirano obliko predšolske vzgoje lahko govorimo na osnovi povratnih informacij, ki so bile pridobljene kasneje v osnovni šoli. V prvem razredu lažje »zaščitajo« (ravnatelj vrtca), črke in številke jim niso tuje, v razredu so vsi prijatelji, noben se ne boji učiteljev in tudi število dokončanih razredov se viša. Že v vrtcu otroci navežejo stik z Neromi ter se spoznajo. Tako tudi neromski otroci pridobijo novo izkušnjo in spoznajo novo kulturo. *»Prednosti so za vse otroke«* (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 25. 02. 2009). Prednost je socializacija v okolje, kjer bodo romski otroci odrasli in kasneje živeli in delali.

Ugotovitve intervjujev kažejo, da so vsi intervjuvani (starši, ravnatelji in strokovni delavci) kot najbolj primerno obliko vključevanja za romske otroke na prvo mesto postavili integracijo v heterogene oddelke. *»Ko bo šla v 1. razred, ne bo problemov, kot jih majo drugi, tu spozna sošolce in že prej postanejo prijatelji«* (osebni pogovor z romskim staršem, 09. 03. 2009). V tej obliki se najbolje socializirajo med neromske otroke, pridobijo znanje slovenskega jezika, učijo se samostojnosti, spremenijo okolje, zmanjšuje se netolerantnost in nestrpnost. *»Največ*

odnesejo in ostali otroci se lažje na njih navadijo» (osebni pogovor z ravnateljem, 25. 02. 2009). » V samih enotah vrtca oni čisto drugače komunicirajo kot v tistem njihovem vrtcu« (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 04. 03. 2009).

Levičnik (1990:7) v prednostih heterogenih oddelkov navaja, da romski otroci v druženju z ostalimi otroki prepoznajo govorne vzorce ter da se zgodaj navajajo na skupno življenje z drugimi otroki.

V heterogenih oddelkih uvajajo multikulturalnost in upoštevajo romsko kulturo, navade, tradicijo. Želijo se približati Romom, npr. z nastopi, kjer sodelujejo s svojo točko. Iščejo ravnovesje v skupini, tako tudi Nerome navajajo, da se družijo z njimi in spoznavajo romsko kulturo. *»Bolje razumejo slovenski jezik in lažje se pogovarjajo z ostalimi. Če so prisotni drugi otroci, zastopi civilsko« (osebni pogovor z romskim staršem, 04. 03. 2009).*

Kadar se odvijajo dejavnosti, ki potekajo na ravni celotnega vrtca, se romski otroci predstavijo s svojo točko. Strokovni delavci jih spodbujajo k temu, da nastopajo v svojem jeziku. *»V vrtcu imamo projekt Družina, skupaj z enoto Gozdiček in cilj je, da imamo vsi svoje družine, ne glede od kje izviramo« (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 04. 03. 2009).*

Slabosti integracije:

Zanikanje kulture je slabost, ki v integrirani obliki vzgoje in izobraževanja ni zaželena. Velikokrat starši Romi izrazijo željo po neizpostavljanju njihove kulture in da v vrtcu njihovi otroci ne bi govorili romsko. Zato jih strokovni delavci osveščajo, da svoje kulture ne smejo zatreti. Raziskava Denied a future? npr. kaže, da občasno vključevanje elementov romske kulture v kurikulum le-tega samo po sebi ne naredi bolj vključujočega. Nekateri starši romskih otrok v omenjeni raziskavi so celo izpostavili, da vključevanje plesov in pesmi v kurikulum ne naredi njihovih otrok bolj spoštovanja vrednih, temveč prej vzpodbuja mišljenje, da so le-ti nesposobni slediti kurikulumu (http://www.see-educoop.net/education_in/pdf/denied_future_2_01-oth-enl-t02.pdf).

Romski otroci se dostikrat v oddelku postavijo na stran in izolirajo od neromskih otrok za toliko časa, dokler opazijo, da je vse v redu in dobijo občutek **sprejetosti**. Nato se vključijo

med ostale in normalno funkcionirajo. Zgodi se pa tudi, da jih v določenih situacijah neromski otroci ne sprejemajo. *»Imajo tudi drugačne navade. Njim je težko sedet za mizo. Uporabljat pribor. Velikokrat je miza polita«* (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 27. 02. 2009).

V primeru, ko strokovni delavci v heterogenem oddelku niso usposobljeni za romski jezik, ne poznajo njihove kulture in tudi romski otroci ne znajo slovensko, lahko nastanejo zelo veliki problemi. Paziti moramo, da otroka ne »porinemo« v oddetek, saj lahko doživi šok, ker ne pozna jezika, ne more sodelovati, ne razume. Na tem mestu pa bi bil v največjo pomoč romski pomočnik.

Problem integracije je tudi v tem, da starši niso pripravljeni otrok vključevati v raznolike oblike vrtcev. Torej če enega vpišejo v oddetek v naselju, bodo tudi ostali bratci in sestrice obiskovali ta oddetek. Na integrirano obliko vrtca sploh ne pomislijo. *»Integracija – sem proti, družina, če ima 2 ali 3 otroke, so med sabo povezani, da enega pelje sem, drugega v Mursko Soboto, ni šans«* (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 04. 03. 2009).

Če želimo uspešno integracijo, moramo za to vložiti veliko časa. Romski starši si morajo pridobiti zaupanje v vrtec. Kakor pravi Levičnik (1990:7), je pomanjkljivost v heterogenih oddelkih lahko v tem, da je veliko težje prilagajati vzgojno delo otrokom. To se je pokazalo tudi na terenu, ko so strokovne delavke povedale, da je potrebno ogromno individualnega dela in dodatnega pojasnjevanja pravil. Prepričani sva, da bi bilo s prisotnim romskim pomočnikom veliko lažje.

4.3 VKLJUČEVANJE ROMSKIH OTROK V VRTEC

Ravnatelj in strokovni delavci menijo, da je **pred vpisom** potrebno navezati prvi stik z romskimi starši v obliki osebne stika, da v naselju organizirajo različne delavnice, aktivnosti in sestanke *»... sklicevali sestanke, začeli z različnimi delavnicami, na katere so bili povabljeni otroci in starši«* (osebni pogovor z ravnateljem, 16. 02. 2009), pri tem uporabljajo preprostejša izrazja in manj strokovne besede *»... uporaba preprostih besed, jim omogočim razumevanje in si izoblikujejo predstave povedanega«* (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 16. 02. 2009). Sklepava, da romskim staršem z uporabo preprostih besed strokovni kader omogoči konkretno razumevanje in da si izoblikujejo jasne predstave povedanega.

Pomembna naloga pri delu z romskimi starši so obiski na domu »*Ko dobim seznam, vem kdo kje stanuje, hodiš od hiše do hiše*« (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 04. 03. 2009), »... *hodi k njim v naselje*« (ravnatelj). Z obiski na domu strokovni delavci posegajo v njihov prostor, pred vsakim obiskom se predhodno najavijo »... *predhodno najavim*« (strokovni delavec) in jih obiščejo z njihovo privolitvijo »... *s privolitvijo jih obiščem*« (strokovni delavec). Pomembno je, da se obiski v naprej dogovorijo, da je družina doma, potrebno je povedati tudi namen obiska. S takim ravnanjem romskim staršem pokažejo, da jih ni strah, pridobijo naklonjenost in okrepijo zaupanje pri delu z njimi. Strokovni delavci z obiski na domu romskim staršem na preprost način predstavijo vrtec in jih seznanijo z vlogo in pomenom vključevanja. »*Prepričati starše in poiskati argumente in izraziti interes, zakaj si želim, da pridejo v vrtec*« (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 16. 02. 2009). Tudi romski starši menijo, da je že pred vključitvijo otrok v vrtec pomembno obojestransko spoznavanje, predhodno naj vzgojiteljica večkrat pride v naselje, se pogovarja z njimi, tako jo spoznajo in ji potem lažje zaupajo. »*Vsak teden bi prišla, ker je ni, ji ne zaupam*« (osebni pogovor z romskim staršem, 27. 02. 2009). Romski starši lažje sprejmejo strokovno delavko v domačem okolju. »*Dobro je bilo to, ko si enkrat na teden prišla v naselje in ste bili pri Gegi, da smo te spoznali, ti si se igrala z njimi, mi smo prišli pogledat, se spoznali in lažje smo se odločili, da jo damo v vrtec*« (osebni pogovor z romskim staršem, 27. 02. 2009). Ugotavljava, da so prav prvi stiki zelo pomembni in romskim staršem pokažejo, da je tako vzpostavljena komunikacija prijetna izkušnja tako za starše kot za strokovnega delavca. Cilj, ki naj bi se dosegel s tem sodelovanjem, je vzpostavitev zaupanja v predšolsko institucijo pri romskih starših in njihovih otrocih. Prav ti prvi koraki gradijo zaupanje in odpirajo komunikacijo.

V pogovoru z romskimi starši je zelo pomembna interakcija z vzgojiteljico, še posebno telesni stik (sedenje v naročju, držanje za roke, ...) »*Prišla v naselje, se pogovarjala, prijela, risala na roko, to nam je bilo všeč, bolje spoznamo in lažje zaupamo*« (osebni pogovor z romskim staršem, 27. 02. 2009). Pozitivni čustveni odnosi do romskih otrok pozitivno učinkujejo na njihovo vključevanje v vrtec. Romski starši vrednotijo vključevanje v vrtec v kontekstu ustvarjenih odnosov med romskimi otroki in strokovnimi delavci. Vključevanje je učinkovito, če so med strokovnimi delavci in romskimi otroki tesne osebne in čustvene vezi.

Strokovni delavci romske starše **informirajo o vpisu** ustno »... *obvestimo tudi ustno*« (strokovni delavec), pisno, tako da naredijo vabila in jih pošljejo po pošti »*Vabila pošljemo*

vsakemu posebej» (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 04. 03. 2009). Romske starše informirajo o vpisu tudi preko oglasne deske, tako da strokovni delavci skupaj z romskimi otroki naredijo plakate in jih dajo na oglasno desko pred vrtcem ali obesijo na oglasno desko sredi naselja »... *z otroki naredim plakat z mislimi, risbicami, obesimo pred trgovino*« (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 04. 03. 2009). V enem od intervjuvanih vrtcev pa poleg ustnega in pisnega informiranja o vpisu obveščajo tudi preko medijev, kjer predstavijo vrtec in potek vključevanja »... *vabilo k vpisu damo tudi na televizijo, objavljeno je v njihovi oddaji, kjer se predstavi vrtec in potek vključevanja*« (osebni pogovor z ravnateljem, 24. 02. 2009). Tukaj se popolnoma strinjava z Urhovo, ki pravi »Ustno obveščanje je med pripadniki romske skupnosti, ki so nepismeni, učinkovitejši način obveščanja ali dajanja informacij kot pisemska pošta. Pri takem pristopu je nujno terensko delo, ki socialnemu delavcu omogoči več specifičnih izkušenj, pomembnih pri delu s socialno izključenimi skupinami« Urh (2006: 63). Romske starše strokovni kader pred vpisom povabi na ogled vrtca, da si ogledajo prostore in kako otroci preživijo dopoldne v njem.

Ravnatelj in strokovni delavci pri pogovoru z romskimi starši **uporabljajo slovenski jezik** »... *poteka v slovenskem jeziku*« (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 04. 03. 2009), redko v romskem jeziku »... *Duška pove še romsko, če je potrebno*« (osebni pogovor z romskim staršem, 06. 03. 2009). Ugotavljava, da bi s poznavanjem romskega jezika (sprva vsaj osnovnih besed, nato vedno več) strokovni delavci olajšali delo sebi in vzpostavili občutek zaupanja pri romskih starših. Če strokovne delavke ne znajo romskega jezika, otroci pa slabo govorijo slovenski jezik, je smiselno, da prosijo starše romskih otrok, da prevajajo iz enega v drugi jezik in tako olajšajo komunikacijo. S tem si pridobijo zaupanje staršev. V enem vrtcu imajo zaposleno pomočnico vzgojiteljice, ki tekoče govori romski jezik in nimajo težav pri komunikaciji.

Romski starši so povedali, da jih **seznanijo z možnostjo vključitve** njihovega otroka v vrtec vzgojiteljice »*vzgojiteljica obvestila o vključitvi*«. Romski starši, ki živijo poleg vrtca v naselju povejo, da so opazili plakat na oglasni deski »... *živim poleg vrtca, videla na oglasni deski*« (osebni pogovor z romskim staršem, 06. 03. 2009), nekaj romskih staršev pove, da so sami obiskovali vrtec in zato so tudi svojega otroka vpisali v vrtec »... *sama sem hodila, sem se naučila, zato tudi ona hodi*« (osebni pogovor z romskim staršem, 04. 03. 2009). Sklepava,

da je odnos romskih staršev do vrtca povezan z njihovo lastno izkušnjo in spoznanjem, ali je bila vključitev v vrtec za njih prijetna izkušnja ali ne.

Ob vpisu imajo v enem od vrtcev romski starši **možnost izbire**, ali bodo svojega otroka vključili v heterogeni oddelek ali v segregirani oddelek »... vrtec v naselju, sama sem se odločila« (osebni pogovor z romskim staršem, 04. 03. 2009), medtem ko v drugih vrtcih romski starši možnosti izbire nimajo »... smo morali pripeljati v ta oddelke, rajši bi jo dala k civilom« (osebni pogovor z romskim staršem, 27. 02. 2009). Vemo, da imajo neromski starši ob vpisu možnost, da vpišejo svojega otroka v enoto vrtca, v katero si želijo. Na tem mestu lahko govorimo o institucionalnem rasizmu, saj bi tudi romski starši morali imeti možnost, da otroka vključijo v tisti oddelek, ki ga sami izberejo.

Romski starši povedo, da vsi otroci ne **obiskujejo vrtca** redno. Posledice neobiskovanja vrtca so različne. V nekaterih vrtcih se ne zgodi nič, če otrok ne obiskuje vrtca: »... če ga ni, nihče ne pride pogledat« (osebni pogovor z romskim staršem, 27. 02. 2009), medtem ko se v nekaterih primerih zgodi, da morajo otroci vrtec obiskovati redno, saj bi v nasprotnem primeru ne dobili denarne socialne pomoči: »... če ne pride, Polde ne da denarja« (osebni pogovor z romskim staršem, 06. 03. 2009). V enem od vrtcev so romski starši predlagali, da bi moral CSD izvajati represivne ukrepe (kaznovanje staršev) kot učinkovit način za zagotavljanje kontinuitete obiskovanja vrtca »... staršem, ki otrok ne vozijo v vrtec, vzeti otroški dodatek« (osebni pogovor z romskim staršem, 04. 03. 2009). Tukaj opaziva, da ni vzpostavljenega osebnega stika z vsemi romskimi starši, ki bi temeljil na zaupanju. Prav pomanjkanje stika z romskimi starši vodi k utrjevanju stereotipnih predstav o Romih kot osebah, za katere izobrazba ni vrednota.

Rezultati raziskave so pokazali, da so pogoste **ovire pri vključevanju** romskih otrok v njihovem načinu življenja: »Njihov način življenja, npr. pobiranje kosovnih odpadkov, nabiranje gob.« (osebni pogovor z strokovnim delavcem, 16. 02. 2009), govornem in jezikovnem vzorcu: »... pomanjkljiv govorni in jezikovni vzorec« (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 24. 02. 2009), neurejenih bivalnih razmerah »... brez elektrike in vode« (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 24. 02. 2009). Nekateri romski starši imajo nezaupanje do institucije vrtca: »... se zanjo bojim, da se ji ne bo kaj naredilo, zato je ne pošljem v vrtec« (osebni pogovor z romskim staršem, 27. 02. 2009). Meniva, da je za večjo

motivacijo romskih staršev za vključevanje v vrtec potrebno spoznati strahove in skrbi in zadovoljiti njihove potrebe, ki so povezane z vpisom v vrtec. Zato je potrebno romskim staršem razložiti, kako naj podprejo svojega otroka pri vključevanju. Tukaj se strinjava z trditvijo Macura-Milovanovič (2006), ki pravi, da mora odločitev romskih staršev, da vključijo svojega otroka v vrtec, temeljiti na izgrajenem občutku zaupanja glede varnosti romskih otrok.

Romski starši se zavedajo **prednosti** zgodnjega **obiskovanja** vrtca in prednosti opazijo v tem, da njihovi otroci v vrtcu pridobijo splošno znanje: »... *da, pomembno, se nekaj nauči*« (romski starš), mnogi menijo, da pridobijo znanje slovenskega jezika: »... *veliko se je naučil v vrtcu, tudi slovenskega jezika*« (romski starš), nadaljujejo, da se je izboljšal govor: »... *lepše je začela govoriti*« (romski starš), da so popoldne otroci bolj mirni: »... *opazim, če je v vrtcu, popoldne ni tako siten, kot če bi bil celi dan doma*« (osebni pogovor z romskim staršem, 27. 02. 2009), spoznajo neromske otroke: »... *tudi civile je spoznal v vrtcu*« (romski starš), spoznajo prijatelje: »... *spoznal prijatelje, s katerim bo v šoli*« (romski starš), vrtec jih pripravi na vstop v osnovno šolo: »... *vrtec ga pripravi na šolo*« (romski starš). En romski starš je povedal, da je njegov otrok pridobil samozavest: »... *ko je šla k civilom, je dala glavo stran, vrtec ji je pomagal, ne da več*« (osebni pogovor z romskim staršem, 27. 02. 2009). Enakega mnenja so tudi strokovni delavci: »... *socializacija, pridobi govorni vzorec, postopno in sistematično uvajamo v slovenski jezik, srečuje z neromskimi otroci*« (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 24. 02. 2009). Nevključenost romskih otrok v sistem predšolskega izobraževanja lahko še dodatno povečuje začetne razlike med romskimi otroci in otroci večinskega prebivalstva.

Rezultati raziskave so pokazali, da morajo biti **strokovni delavci** poleg splošne in strokovne izobrazbe komunikativni, ustvarjalni in odprti »... *odprta za medkulturo oziroma za otroka, ne glede na predznak, vsi nismo za delati z njimi, biti mora komunikativna, pozitivno miselno naravnana, brez predsodkov, drugače ne moreš delati, ne gre, ne preživiš*« (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 04. 03. 2009). Pri svojem delu morajo biti seznanjeni s kulturnimi značilnostmi okolja, iz katerega prihajajo romski otroci: »*Razumeti drugačnost, romsko kulturo in zgodovino*« (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 24. 02. 2009). Oseba, ki dela z romskimi otroki, mora sprejemati in upoštevati drugačnost, biti mora potrpežljiva, strpna in se veseliti majhnih napredkov pri svojem delu. »*Problem z določenimi osebami, mene to zelo*

moti, pravim sem jaz rajši tukaj, ker z njimi rada delam, kot pa nekdo, ki ne želi delati» (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 04. 03. 2009). Strokovni delavci so pozorni na vse vrste sovražnega govora, ki se navezuje na romske otroke ali etnično skupino, nanje se morajo odzvati in ga ne prezreti. *»Pozorna na sovražni govor, se odzvati in ga preprečiti*» (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 16. 02. 2009). Meniva, da morajo strokovne delavke, ki delajo z otroki v okolju, med otroki in pri sebi prepoznati in relativizirati tiste podobe o Romih, ki imajo strukturo stereotipov. Strokovni delavci sebe vidijo kot pomembne dejavnike pri vključevanju romskih otrok v vrtec in tudi odgovornosti ne prelagajo na druge, predvsem pa ne na romskega otroka samega. *»Prebereš lahko ogromno literature, če nisi človek pripravljen delati z njimi, ti nobena literatura ne pomaga – ne podre se meja med tabo in njim. Strokovnjak si, če se ta meja podre, a še vedno ostaja distanca, a ni ti si tu, jaz sem tam*» (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 04. 03. 2009).

Ravnatelj in strokovni delavci zatrjujejo, da romske otroke in njihove starše **vključujejo** v vse **dejavnosti**, ki potekajo na ravni vrta in oddelka. *»Pridem, če imajo kakšno predstavo, zelo rada pridem, ker je tudi meni lepo*» (osebni pogovor z romskim staršem, 06. 03. 2009). Nekateri romski starši pravijo, da so povabljeni k aktivnostim, a ne pridejo *»ne sodelujemo*» (romski starš). Romski starši so izpostavili, da bi na družabna srečanja vrta zagotovo prišli, če bi šla z njimi strokovna delavka. Kadar organizirajo delavnice, prireditve in srečanja, bi bilo smotno, da vrtec romskim staršem omogoči prevoz in strokovnega delavca, ki dela z njihovimi otroki, da bi jih spremljal na prireditvah. S tem bi povečali prisotnost romskih staršev in njihovih otrok na aktivnostih, ki jih organizira vrtec. Nekateri romski starši pa se že zdaj zelo radi udeležijo različnih dejavnosti. *»Velikokrat pridemo v vrtec, gledamo nastope, potem kaj delamo, šivamo, pečemo, plešemo*» (osebni pogovor z romskim staršem, 06. 03. 2009). Organiziranje aktivnosti se lahko povezuje z njihovo kulturo: običaji, tradicija, jezik, glasba. Na teh področjih lahko romski starši pokažejo svoje kompetence in pomagajo pri izvajanju aktivnosti. Pri uresničevanju stikov s starši je pomembna uporaba posameznih spretnosti pri vodenju komunikacije: aktivno poslušanje, poudarjanje skupnega cilja sodelovanja staršem omogoči, da začutijo razumevanje, podporo in skrb strokovnih delavcev zanje in za njihove otroke.

4.4 METODE DELA PRI VKLJUČEVANJU ROMSKIH OTROK V VRTEC

Za lažje razumevanje metod sva izbrali način, da citirava stavke iz intervjujev, ki opisujejo posamezno metodo. Po Vitu Flakerju (2003) pa povzemava teoretični del metod socialnega dela. Zdi se nama, da bo bralec preko primerov iz prakse najlažje razumel prikazane metode.

Medinstitucionalno sodelovanje:

Dogovoriti se je treba o mogočih strategijah pomoči, o medsebojni delitvi funkcij in o mogočih načinih medsebojne koordinacije. V dogovarjanje o sodelovanju morajo biti vključeni sodelavci, ki bodo neposredno sodelovali. Dogovor mora biti sklenjen na ravni institucij.

V primeru vključevanja romskih otrok v vrtec je prisotno tudi medinstitucionalno sodelovanje, kjer je v določenih okoljih več sodelovanja s službami na področju socialnega varstva (CSD), drugje z drugimi izobraževalnimi institucijami, spet drugje z zdravstvom. Videti pa je, da je medinstitucionalno sodelovanje zelo odvisno od konkretnega okolja in ni nekih splošnih pravil glede tega, kdo naj bi sodeloval.

»Mi sodelujemo največ s CSD-ji, nam posredujejo podatke o romskih otrocih, ki so za v vrtec in gredo z nami v naselje jih seznanit, z občino, ki je ustanovitelj pa se dogovorimo za smernice in pravila« (osebni pogovor z ravnateljem, 16. 02. 2009).

»Da lahko izvedemo različne aktivnosti sodelujemo s CIK (centrom za izobraževanje in kulturo)« (osebni pogovor z ravnateljem, 16. 02. 2009).

»Sodelujemo z ZD (zdravstvenim domom) tako, da povabimo zdravnico v vrtec in to je samo obisk, ki strokovnim delavkam zelo veliko pomeni. Z njimi se pogovarja na zelo prijeten način, ne izvaja nobenega testiranja, izpostavljanja.« (osebni pogovor z ravnateljem, 24. 02. 2009).

Obiski na domu:

Za obisk na domu je potrebna privolitev uporabnikov in jo je treba utemeljiti na vljudnosti in vzajemnosti oz. zaupanju. Pomembno je gojiti odnos iskrenosti, ki zagotavlja pragmatično in tovariško reševanje situacije. Pomembno je ohraniti zavezništvo. Smoter obiska je običajno

spoznati okolje, kjer oseba živi, spoznati njene interese, vrline. Obisk je tudi priložnost, da navežemo zaupne stike. Pogovorimo se lahko na drugačen način kot v pisarni.

Strokovni delavci se zavedajo, da je obisk na domu zelo, zelo dobrodošel pri promoviranju predšolske vzgoje in da namen obiska ni kontrola.

» ... *vzgojitelj hodi k njim v naselje ...*« (osebni pogovor z ravnateljem, 27. 02. 2009).

» ... *bili akterji, ki smo hodili po naselju, sklicevali sestanke, začeli z različnimi delavnicami, na katere so bili povabljeni otroci in starši*« (osebni pogovor z ravnateljem, 16. 02. 2009).

» ... *s socialno delavko iz CSD, greva od hiše do hiše ...*« (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 16. 02. 2009).

» ... *v naselju posegam v njihov prostor, predhodno se vedno najavim in z njihovo privolitvijo jih obiščem, pa ne z namenom kontrole, ...*« (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 16. 02. 2009).

» ... *pomembno je delo na terenu, individualni obisk družin ...*« (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 24. 02. 2009).

» ... *enkrat mesečno grem v naselje ...*« (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 16. 02. 2009).

» ... *v naselje gremo ustno povedat, kdo je za v vrtec in govorilne vršimo na domu*« (osebni pogovor z ravnateljem, 27. 02. 2009).

Metoda pogovora:

Pogovori in besede imajo gotovo pooblaščen položaj v socialnem delu, nekateri celo pravijo, da so temelj socialnega dela. Opozorimo naj, da so dejanja in stvari vsaj toliko pomembni kot besede in da je v socialnem delu povezava med besedami in stvarmi in dejanji še toliko bolj pomembna in operativna. Veliko pogovorov v socialnem delu je naravnanih v akcijo, v ravnanja, ki bodo izboljšala življenje sogovornikov. Zato pričakujemo, da na koncu pogovarjanja pridemo do sklepov in odgovorov na vprašanje:«Kaj storiti?» Ali so sklepi prenačljivi? Včasih je bolje, da jih prespimo, včasih pa, da delujemo hitro in učinkovito.

Metoda pogovora z romskimi starši je najbolj pomembna, saj doprinese k ustvarjanju rešitev in k idejam. Pogovor temelji na poslušanju in razumevanju povedanega.

»*Pogovarjam se z njimi, zakaj si želim, da pridejo v vrtec*« (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 16. 02. 2009).

»Pogovarjamo se o vlogi in pomenu vključevanja ...« (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 24. 02. 2009).

»Če pride do težav v vrtcu, se pridemo v naselje pogovoriti« (osebni pogovor z ravnateljem, 27. 02. 2009).

»... govorilne ure z vzgojiteljico ali tudi pogovor z njo, če pride do kakih težav« (romski starš).

Metoda pogajanja:

Vloge in pooblastila socialnih delavcev, s katerimi vstopajo v pogajanja, so različna. Lahko so bolj zagovorniške narave, lahko bolj razsodniške, lahko so bolj usmerjajo v posredovanje med pogajalci, olajševanje sporazumevanja, lahko pa zastopajo javno dobro ali pa celo interese države. V pogajanju je treba znati oblikovati argumente, stališča, izraziti interese. Prepričati sogovornike. Biti vztrajen, a ne kategoričen. Iskati sinteze, ki bodo v interesu uporabnika, pa ne nujno na račun drugih, a hkrati tudi biti pripravljen na kompromise.

V prvih dveh primerih lahko govorimo o institucionalnem rasizmu, kjer je obiskovanje vrtca pogojeno z denarno socialno pomočjo. Meniva, da bi obiskovanje vrtca povečali, če bi ravnatelj in strokovni delavci poiskali argumente in izrazili interes, npr. Zakaj si želijo, da otroci obiskujejo vrtec? Prepričati je potrebno starše otrok, jim razložiti, zakaj si želijo, da se otroci vključijo v vrtec in kje vidijo prednosti predšolske vzgoje.

»Če ne pošljete otrok v vrtec, moramo obvestit CSD in boste dobili manjšo denarno socialno pomoč...« (osebni pogovor z ravnateljem, 27. 02. 2009).

»Na CSD nam je rekla, da bomo dobili dodatni paket, če bo mali hodil redno v vrtec, pa gre najbolj redno pa nič...« (osebni pogovor z romskim staršem, 09. 03. 2009).

Spretnost reševanja konfliktov : » ... od naše romske pomočnice mož je začel posegati ..., družinsko razprtijo začeli obračunavati ..., sem romsko pomočnico preselila v drugo enoto ..., mož skupaj z ženo prišel v službo, hotel biti zraven, te sem pa prekinila in mu lepo razložila, da je samo žena zaposlena ..., odšel je ven in čez nekaj časa prišel nazaj s pisno vlogo, da hoče premestiti otroka v drugi vrtec ..., tukaj se je pa končala moja meja tolerantnosti, če hočeš, vozi sem ali pa nič ..., en mesec pol otrok niso vozili, zdaj pa pridejo, se je omehčal« (osebni pogovor z ravnateljico, 04. 03. 2009).

Omogočanje dostopa do sredstev:

To so spretnosti, ki jih uporabniki pogosto najbolj pričakujejo pri socialnih delavcih. So tudi druge stvari in storitve, ki sodijo v ta register in nimajo značaja materialnega izboljšanja kvalitete življenja. Priskrbeti družbo, izobrazbo, nego, mir ipd., morda celo ljubezen. Pomembna vloga socialnega dela je posrednik – »broker« do resursov, informacij, sredstev, storitev. Uporabniki socialnega dela pogosto živijo v mrežah, ki so revne in kjer je pomanjkanje pravilo in ne izjema.

Največkrat ta metoda pomaga romskim staršem v smislu, da se jih usmeri in opozori, do česa so še upravičeni.

»Kadar vpišejo otroke, jim povemo, da morajo odpeljati otroka na zdravniški pregled in na občino oddat vlogo za znižanje plačila vrtca, včasih tudi pomagamo izpolnit obrazce« (osebni pogovor z ravnateljem, 27. 02. 2009).

»Tisti, ki še nimajo otrok v vrtcu, jim povemo, da imajo možnost vključit otroka k nam ...« (osebni pogovor z ravnateljem, 27. 02. 2009).

Spretnosti izogibanja pastem strokovnjaštva:

Strokovno izražanje ne pomeni, da uporabljamo drugim nerazumljive besede, temveč da fenomene natančno opišemo, logično razčlenimo in pojme med seboj ustvarjalno povežemo. Dostikrat strokovnjaška latovščina zamegli pojme in stvari bolj jasno opišemo z navadnim, ljudskim jezikom. Kompleksnost ni v učenih besedah, marveč v izdelani misli.

Strokovnjaštvo je metoda, ki vsekakor ni priljubljena pri Romih. Zato je v pogovoru nujno, da se uporabljajo njim poznani izrazi in ne tujke.

»Če delamo vabila za romske starše, jih napišemo z velikimi tiskanimi črkami, da znajo prebrat« (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 27. 02. 2009).

»Ko se pogovarjamo v naselju in jih kam vabimo, to povemo najbolj po domače, drugač ne zastopijo ..., mi smo njihovi prijatelji ne nekdo več ...« (osebni pogovor z ravnateljem, 27. 02. 2009).

Metoda humorja:

Humor je gotovo zaželen, saj omogoča distanco, ustvarjalnost, miselne obrate, netragično problematizacijo in veselo učenje na napakah (svojih in drugih).

Znano je že, da z represijo ne dosežemo rezultatov. Zato je nepogrešljiva metoda humorja pri vsakem obisku v naselju in srečanju z romskimi starši na ulici.

»Včasih se pohecam na svoj in njihov račun, pri tem ni bilo nobene zamere« (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 16. 02. 2009).

Refleksivnost:

Brez refleksije se tudi ne da uzreti sebe v vsakdanjem, kulturnem, zgodovinskem, družbenem in političnem kontekstu. To je nuja dialoga. Socialno delo tudi ne ve že apriori, kaj je prav in kaj je narobe. O tem je potreben dialog in refleksija.

Z refleksivnostjo preverjamo povedano. Moramo dobiti občutek in vedeti, ali so nas romski starši in otroci razumeli ali »blefirajo«.

»Sproti preverjam, če so razumeli povedano ...« (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 16. 02. 2009).

»... pozorna na uporabo jezika, z uporabo preprostih besed sem ugotovila, da jim omogočim razumevanje, da si izoblikujejo predstave povedanega ...« (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 16. 02. 2009)

»Vzgojiteljica je videla, da mala rada bere i ju je dala za naučit pravljico, te je imala svojo predstavo pred ostalimi otroci. Dosti se v vrtcu nauči i pol še nas duma nauči« (osebni pogovor z romskim staršem, 09. 03. 2009).

»Domov punce prinesedo vabila, te pridemo gledat, tak zdej za pusta, kad smo vsi bili maskare, tak je i stari šel na srečanje z dedki i babicah« (osebni pogovor z romskim staršem, 04. 03. 2009).

»... po 40. letih je to isto, ta reagiranja. Tukaj ugotavljamo, da moramo narediti nekaj. Rabijo komunikacijo, reševanje teh konfliktnih situacij« (osebni pogovor z ravnateljem, 04. 03. 2009).

Vzpostavitev delovnega odnosa:

Delovni odnos z uporabnikom naj bo spoštljiv, a tudi prisrčen in neformalen. Hkrati pa mora biti odnos predvsem deloven, usmerjen v nalogo. Stiki z ljudmi iz okolja, stvarmi in samim okoljem postavijo dialog na stvarne temelje, ga povežejo s povsem stvarnimi vidiki našega življenja in ga naredijo v konkretnosti bolj obvladljivega.

Rezultat vzpostavitve delovnega odnosa mora biti pozitiven.

»Obiščeva, predstaviva, poveva, za kaj sva prišli ...« (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 16. 02. 2009).

Vabila:

Vabimo lahko tudi osebno, če osebo poznamo in jo pogosto srečujemo. Še zlasti pa je to smiselno, če ne vemo, kje (trenutno) oseba stanuje, oz. če vemo, da se ne zadržuje na svojem (uradnem) naslovu, vemo pa, kje jo najti. Vabila naj bodo prijazna in osebna, vendar ne preveč vsiljiva; čeprav gre za uradno zadevo, morajo dati vedeti, da se tega lotevamo na človeški, spoštljiv in ne suhoparen način. Besedilo in način vabljenja lahko prilagodimo stranki.

Ker je za strokovne delavce najlažje, da napišejo vabila za vse otroke enako, se to pri Romih ni izkazalo za najboljši rezultat. Še vedno ustno vabilo največ zaleže in žanje dobre rezultate.

»Naredim vabila, pošljem ali pokličem po telefonu...« (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 16. 02. 2009).

»Prinesla vabila, povedala pisno in ustno...« (osebni pogovor z romskim starše, 27. 02. 2009).

»Dobimo vabila, preberemo in gremo, napisana v slovenskem jeziku, ni potrebno v romskem« (osebni pogovor z romskim staršem, 27. 02. 2009).

»Vsi dobijo vabila v slovenskem jeziku, znajo brati, predlagala, da se napiše še po romsko poleg ...« (osebni pogovor s strokovnim delavcem, 04. 03. 2009).

V življenju Romov gre za začaran krog, potrebujejo podporo, pomoč in prav stroka socialnega dela lahko na tem področju lahko veliko naredi. Usmerja nas, da imamo socialni delavci znanje za ravnanje, da k vsaki situaciji pristopimo s spoštovanjem različnosti in kompleksnosti, smo pozorni na predsodke in stereotipe ter da upoštevamo nove metode dela, ki vzpostavljajo in ohranjajo delovni odnos, soustvarjajo spremembe, z upoštevanjem posebnosti in zmogljivosti posameznika. S tem ustvarijo partikularistični pristop.

Pri delu je potrebno slediti strategijam, ki povečujejo moč Romov in se odmikati od tradicionalnega dela, ki ne bo temeljil na asimilaciji, kontrolnem pristopu in posploševanju. Upoštevati je potrebno etnično občutljiv pristop (Urh, 2009), ki je v nasprotju s tem, da smo si vsi enaki, da vsak prevzema odgovornost za svoje dejanje, poskrbi za sebe. Ne prevzemati kontrole, nadzora nad njimi, saj se s takim ravnanjem izgubi medsebojno zaupanje, ampak se

truditi za odpravljanje izključenosti, tako da se jih vključuje pri soustvarjanju, sprejemanju odločitev in programov, krepi moč, prispeva k njihovi blaginji, ohranjanju njihove kulture in jezika preko promoviranja romske skupnosti. Pozorni moramo biti na vse vrste sovražnega govora, ki se navezujejo na etnično skupino ali na posameznika, nanje se je potrebno odzvati ter jih ne prezreti in prelagati odgovornost na drugega. Ob tem je pomembno terensko delo, ne z namenom kontrole, temveč da se prisluhne njihovim zgodbam, krepi vire moči, spodbuja, ... skratka biti z njimi v stiku, ker tam dejansko poteka njihovo življenje.

Delo z romskimi otroki v vrtcu pomeni mnogo več kot le izvajanje pedagoških metod dela. Pomeni tudi širšo družbeno angažiranost za premagovanje družbenih predsodkov in tako ustvarjanje priložnosti za večjo socialno vključenost. Zato je potrebno jasno in odločno podpirati nadaljnje delo z romskimi otroki v integriranem okolju.

5 SKLEPI

- Delo z romskimi otroki v vrtcu je oblika vzgojnega dela, ki zahteva specifične strategije.
- Romski otroci naj bi obiskovali vrtec v naselju, samo do tretjega leta starosti, nato bi jih integrirali v redne oddelke vrtcu.
- Segregirana oblika oddelka v rednem vrtcu naj bo samo ob vstopu v predšolsko ustanovo, nato bi bilo bolje romske otroke integrirati v heterogene oddelke, ne pa da ostajajo v tem oddelku vse do osnovne šole.
- Pri integraciji romskih otrok upoštevajo tudi elemente inkluzije. S tem strokovne delavke elemente romske kulture vnašajo v vzgojno delo in romskemu otroku omogočijo, da je lahko tak, kot je, in ga ne silijo, da sprejema drugačno, da ga poslovenimo.
- V oddelkih, kjer so romski otroci integrirani z neromskimi, se otroci spontano učijo drug od drugega, da se začnejo spoštovati, sodelovati, medtem ko pri segregirani obliki občasno sodelovanje pri določenih aktivnostih, kot so skupno praznovanje rojstnih dni, pustovanje, ... skupaj z neromskimi otroki še ne pomeni pridobitve izkušnje, kako sodelovati z drugače govorečimi vrstniki.
- Pri vključevanju romskih otrok v vrtec se je oblika dela strokovnih delavcev - obiski na domu - izkazala za zelo učinkovito metodo, ker na tak način romski starši dobijo zaupanje v strokovne delavce in vrtec. S tem jim tudi strokovni delavci pokažejo, da jih ni strah in si pridobijo naklonjenost in zaupanje romskih staršev.
- Odziv staršev na govorilne ure in roditeljske sestanke je zelo slab.

6 PREDLOGI

- Romske starše spodbujati, da otroke vključijo v vrtec do otrokovega četrtega leta oziroma vsaj dve leti pred otrokovim vstopom v osnovno šolo. S tem bi zagotovili manj težav z integracijo v skupino in lažje se bodo naučili slovenskega jezika.
- Z izobraževanjem strokovnih delavcev o romski kulturi, jeziku bi odpravili predsodke in stereotipe. V okviru tega izobraževanja bi bilo potrebno k sodelovanju povabiti tudi pripadnike romske skupnosti.
- Strokovni delavci naj poznajo nekaj romskih besed in fraz, da lažje vzpostavijo čustveni stik z otrokom.
- Romski pomočnik, ki bi pomagal pri premostitvi ovir pri vključevanju romskih otrok v vrtec, bi lahko postavil vez med vzgojitelji in otroki, hkrati pa povezal romske otroke z drugimi otroki in jim pomagal pri komunikaciji in igri.
- Strokovni delavci in romski starši bi morali imeti možnost, da povejo svoja mnenja in stališča pri pripravi smernic in programov vključevanja otrok v vrtec.
- Potrebno bi bilo, da se vrtci in osnovne šole med seboj povežejo zaradi lažjega prehoda romskih otrok. Večkratni obiski romskih otrok prvih razredov bi omogočili spoznavanje in navajanje na učitelje in osnovno šolo.
- Kakor imamo šolo za bodoče starše in šolo za vstop v skupno življenje, tako bi morali imeti Romi šolo in poučevanje na različnih področjih; kako vzgajati otroka, kako zdravo kuhati, premagovanje konfliktnih situacij. To bi bilo mogoče doseči z motiviranjem, da starši sodelujejo z vrtcem in zaupajo instituciji, vzporedno pa bi potekale delavnice za romske mamice (otrok v vrtcu, brezposelna mamica na delavnici – za plačilo bi dobila poravnano osnovno zavarovanje).
- V vrtcu naj bi bili zaposleni socialni delavci, ker imajo znanje za ravnanje, da k vsaki situaciji pristopijo s spoštovanjem različnosti in kompleksnosti, so pozorni na predsodke in stereotipe ter da upoštevajo metode dela, ki vzpostavljajo in ohranjajo delovni odnos, soustvarjajo spremembe, z upoštevanjem posebnosti in zmogljivosti posameznika.
- Predšolska vzgoja je brezplačna in je zato ni smotno pogojevati z odvzemom denarne socialne pomoči, ki jo dobiva večina Romov, ker niso zaposleni. Zato morajo vrtci za večji obisk romskih otrok sami promovirati predšolsko vzgojo in spoznati strahove, s

katerimi se srečujejo romski starši ter jim razložiti, kako podprejo svojega otroka pri vključevanju.

7 LITERATURA

- Brezar, M. (2005). Samo hari bajt – Samo malo sreče. Lokve pri Črnomlju, Kulturno romsko društvo Vešoro.
- Dominelli, L. (1995). Antirasistična perspektiva v socialnem delu. Socialno delo, št.3, str. 181–193.
- Flaker, V. (2003). Oris metod socialnega dela: Uvod v katalog nalog CSD. Ljubljana, Fakulteta za socialno delo in Skupnost CSD Slovenije.
- Gutmann, A. (2001). Demokratična vzgoja. Ljubljana, i2.
- Hrženjak, M. (2002). Zgodovinski, kulturni in družbeni vidik vključevanja romskih otrok v slovenske vrtnice. (<http://www.zzsp.org/revija/2002/02-1-81-93.pdf>) .
- Katunarić, V. (1993). Interkulturalizem. Teorija in praksa, št. 1–2, str. 14–15.
- Kodila, S. (2001). Problematika dokumentacije o romskih otrocih na osnovni šoli s prilagojenim programom. Diplomsko delo. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Visoka šola za socialno delo.
- Konvencija o otrokovih pravicah. (1990). (<http://www.varuh-rs.si/index.php?id=105>).
- Lambergar Khatib, M., Pezdir, T., Toplak, K. (2006). »Bi moral biti nek poseben Rom, da bi si želel izobrazbe«. O romskih otrocih v Osnovni šoli Leskovec pri Krškem. V: Jezernik, B. »Zakaj pri nas žive Cigani in ne Romi«: Narativne podobe Ciganov/Romov. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, str. 219–233.
- Levičnik, I. (1990). Vzgoja in izobraževanje romskih otrok v predšolskem in osnovnošolskem obdobju. Ljubljana, Zavod Republike Slovenije za šolstvo, str. 6–9.
- Liegois, J.-P. (1990). Towards Intercultural Education: Training for Teachers of Gypsy Pupils: report. Strasburg, Council of Europe.
- Macura-Milovanović, S. (2006). Otroci iz Deponije. Pedagoški vidiki vključevanja romskih otrok v izobraževalni sistem – analiza akcijskega eksperimenta. Ljubljana, univerza v Ljubljani, Pedagoška Fakulteta.
- Mesec, B. (s sodelovanjem Nike Cigoj Kuzma) (2003). Navodila za diplomsko nalogo. Tretja izdaja. Ljubljana, Visoka šola za socialno delo.
- Mitrović, A. (1990). Na dnu. Beograd: Naučna knjiga.

- Mišmaš, D. (1996). Napredek predšolskih romskih otrok v času skrajšane priprave na šolo. Diplomsko delo. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta.
- Novak, M. (2006). Vrtec v romskem naselju: vzgoja, uči in živi ... *Sodobna pedagogika* 57, str. 266–280.
- Peček, M., Čuk, I., Lesar, I. (2006). Učitelji o Romih v slovenskih osnovni šolo. *Sodobna pedagogika* 10, št. 2, str. 137–167.
- Pravilnik o normativih in kadrovskih pogojih za opravljanje dejavnosti predšolske vzgoje. (2005). Ljubljana, Uradni list Republike Slovenije, št. 75/2006.
- Rasanen, R. (2000). Ethics, education and teacher education. V: K. Kumpulainen (ured.). *In search of powerful learning environments for teacher education in the 21 st century*. Oulu, Oulu University Press, 127–136.
- Resman, M. (2001). Dileme uresničevanja šolske integracije in inkluzije. *Sodobna pedagogika* št. 5, str. 72–90.
- Spreizer Janko, A. (2002). Vedel sem, da sem Cigan – rodil sem se kot Rom: Znanstveni razizem v raziskovanju Romov. Ljubljana, Institutum studiorum Humanitaris – Fakulteta za podiplomski humanistični študij.
- Strategija vzgoje in izobraževanja Romov v Republiki Sloveniji (2004). (<http://www.najdi.si/search.jsp?q=strategija+vzgoje+in+izobra%C5%BEevanje+romov+v+sloveniji+2004>).
- Šebart Kovač, M. in Krek, J. (2003). Romi v Sloveniji: vprašanje izobraževanja, multikulturalizma in integracije. *Sodobna pedagogika* 54, št. 1, str. 28–43.
- Šiftar, V. (1970). Cigani. Murska Sobota, Pomurska založba.
- Tancer, M. (1994). Vzgoja in izobraževanje Romov na slovenskem. Maribor, Založba obzorja.
- Tancer, M.. (2006). Izobrazbeni manjko – velika ovira v družbenem uveljavljanju Romov. V: Žagar, N., Klopčič, V. (2006). *Poklicno informiranje in svetovanje za Rome – PISR*. Črnomelj, Zavod za izobraževanje in kulturo.
- Ule, M. (1994). *Temelji socialne psihologije*. Ljubljana, znanstveno in publicistično središče.
- Urh, Š. (2003). Anticiganizem v Evropi. V: *Časopis za kritiko znanost*, let. 31, št. 213/214 (2003), str. 160–176.
- Urh, Š. (2005). *Krepitev romske skupnosti*. V: *Katalog socialnega dela: Krepitev moči*. Ljubljana, Fakulteta za socialno delo.

- Urh, Š. (2009). Etnično občutljivo socialno delo z Romi (doktorska disertacija). Ljubljana, FSD.
- Ustava republike Slovenije (1991). Ljubljana, Uradni list Republike Slovenije, št. 33I/1991-I.
- Vodošek, L. (2001). Romski otroci v sistemu izobraževanja: perspektiva socialnega dela. Diplomsko delo. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, visoka šola za socialno delo.
- Vršnik, T. (2003). Segregacija, integracija, inkluzija? Pravica do izbire!, *Sodobna pedagogika* 1, str. 140–151.
- Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja. (2005). Ljubljana, Uradni list Republike Slovenije, št. 98/2005.
- Zakon o vrtcih. (2006). Ljubljana, Uradni list Republike Slovenije, št. 81/2006.
- Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami. (2007). Ljubljana, Uradni list Republike Slovenije, št. 3/2007.
- Zakon o uresničevanju načela enakega obravnavanja. (2004). Ljubljana, Uradni list Republike Slovenije, št. 50/2004.
- Zakon o lokalni samoupravi. (2002). Ljubljana, Uradni list Republike Slovenije, št. 51/2002.
- Zaviršek, D., Škerjanc, J. (2000). Analiza položaja izključenih skupin v Sloveniji in predlogi za zmanjševanje njihove izključenosti v sistemu socialnega varstva. *Socialno delo*, letnik 39, 6: 387–417.
- Zaščita manjšin v Sloveniji. (2001). Budapest, Open Society Institute.
- Zorn, J. (2003). Antirasistična perspektiva v socialnem delu, kako prepoznati rasizem v vsakdanjem življenju in kulturna kompetentnost služb. *Socialno delo*, 42, 4–5: 303–310.
- Žnidarec-Demšar, S., Urh, Š. (2005a). Izključujoči mehanizmi vključevanja Romov. V: Poročilo št. 04: Če ne boš priden, te bomo dali Slovencem. Ljubljana, Open Society Institute.
- Žnidarec-Demšar, S., Urh, Š. (2005b). Socialno delo z Romi. *Socialno delo*, letnik 44, 4/5: 325–330.

7.1 INTERNETNI VIRI

- Thomas Hammarberg. »Zgodnje in vključujoče izobraževanje – ključ za spodbujanje pravic Romov«. Pridobljeno, 07. 12. 2008
http://www.coe.si/res/dokument/download.php?id=/res/dokument/10977-1.doc&title=mnenje_raquo_zgodnje_in_vkljucujoce_izob.doc&url=/res/dokument/10977-1.doc
- Pravice oseb z intelektualnimi ovirami. Poročilo 2005. Pridobljeno, 06. 12. 2008
http://www.eumap.org/topics/inteldis/reports/national/slovenia/id_si2.pdf
- Dodatek h kurikulumu za vrtce za delo z otroki Romov 2002. Pridobljeno, 07. 12. 2008
http://www.mss.gov.si/fileadmin/mss.gov.si/pageuploads/podrocje/vrtci/pdf/vrtci_Dodatek_-_ROMI.pdf
- Korošec Suzana. 2006. Moja odločitev izbire. Pridobljeno, 05. 01. 2009
http://zveza-romov.si/Romano_Them_605_0.html
- Identifikacija poklica. Pridobljeno, 14. 02. 2009
<http://www.ess.gov.si/slo/Ncips/OpisiPoklicev/VzgojiteljPredsolskihOtrok.pdf>
- Uredila: Romeo Varga in Helga Lukač. Kulturne značilnosti Romov – na kratko. Pridobljeno, 12. 12. 2008
<http://www.scribd.com/doc/2565916/Broura-Kulturne-znailnosti-Romov>
- Klara S. Ermenc. Sobotna priloga. Pridobljeno 07. 12. 2008
<http://www.delo.si/tiskano/html/zadnji/sobotna+priloga>
- Ustava RS. Pridobljeno, 06. 12. 2008
<http://www.dz-rs.si/?id=150&docid=28&showdoc=1>
- Okvirna konvencija za varstvo narodnih manjšin. Pridobljeno, 06. 12. 2008
http://coe.si/sl/dokumenti_in_publicacije/konvencije/157/
- Barriers to the Education of Roma in Europe: A position paper by the European Roma Rights Center. 2002. Pridobljeno, 06. 01. 2009
www.errc.org/Popup_index.php?type=nyomtat&id=385
- Denied a future? 2001. Pridobljeno, 25. 02. 2009
http://www.see-educoop.net/education_in/pdf/denied_future_2_01-oth-enl-t02.pdf
- Bogdan Miklič. Izšel Romsko-slovenski slovar. 2009. Pridobljeno, 04. 03. 2009
<http://www.ebelakrajina.si/on/793-romsko-slovenski-slovar-v-crnomlju>

- Urad za narodnosti. Romi - zakonodaja, programi, ukrepi. Pridobljeno, 15. 04. 2009
http://www.rtv slo.si/files/Slovenija/zakonodaja_programi_ukrepi_1.doc
- Breda Ložar. 2007. Teden otroka. Pridobljeno, 23. 12. 2008
http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?ID=1160
- Bogdan Miklič. Knjiga o romskem jeziku. Pridobljeno, 11. 5. 2009
<http://www.romskenovice.si/blog/?p=220>
- Šesto in sedmo periodično poročilo Republike Slovenije o uresničevanju Mednarodne konvencije o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije. 2008. Pridobljeno, 24. 04. 2009
http://www.mzz.gov.si/fileadmin/pageuploads/Zunanja_politika/CP/Zbornik/VI_CERD_-_sesto_in_sedmo_periodicno_porocilo.pdf

8 POVZETEK

Tema najine diplomske naloge zajema vključevanje romskih otrok v predšolsko vzgojo, kjer opredeliva različne modele vključevanja: segregacijo in integracijo.

V teoretičnem delu predpostavlja ovire za vključevanje romskih otrok, ki vplivajo na integracijo romskih otrok, izpostavlja revščino Romov, predsodke, diskriminacijo in rasizem, negativno romsko identiteto ter pomanjkljivosti v izobrazbi strokovnih delavcev. Kot vodilo pri preseganju težav predlagava antirasistično in multikulturno vzgojo ter prilagajanje slovenskih vrtcev in strokovnih delavcev romskemu otroku ob iskanju skupnih prvin ob uvajanju romske kulture v vrtčevsko delo. V teoretičnem delu predstavlja tudi holistični model inkluzije za romske otroke. Predstavlja stališča, odnose in aktivnosti romskih otrok, njihovih staršev in strokovnih delavcev, ki so pomembni pri oblikovanju inkluzivnega vrtca.

V nadaljevanju opozoriva, da se v sodobnih družbah nadaljuje rasizem iz preteklosti in je opazen tudi v vzgoji in izobraževanju. Predstava o romskih otrocih je izrazito negativna, vključuje stereotipne, rasistične in negativne predstave. Ugotavlja, da na tem področju dela z Romi v vzgoji in izobraževanju ni veliko literature. Zato meniva, da nam lahko pri tem pomaga stroka socialnega dela, saj nas usmerja, socialni delavci imajo znanje za ravnanje, da k vsaki situaciji pristopijo s spoštovanjem različnosti in kompleksnosti, so pozorni na predsodke in stereotipe ter da upoštevajo nove metode dela, ki vzpostavljajo in ohranjajo delovni odnos, soustvarjajo spremembe, z upoštevanjem posebnosti in zmogljivosti posameznika. S tem ustvarijo partikularistični perspektivo.

V raziskovalnem delu sva iskali odgovore na vprašanje, katera oblika vključevanja v vzgojo in izobraževanje je boljša, segregacija ali integracija, in katere metode so tiste, ki prispevajo k boljšemu izobraževalnemu in socialnemu vključevanju romskega otroka v vrtec. Na podlagi raziskave in dobljenih odgovorov predlagava, da je potrebno ob vpisu staršem romskih otrok ponuditi možnost, da svojega otroka vpišejo v katero koli enoto v vrtec. Predhodno se je potrebno ozreti tudi na zagotovitev možnosti za dobro pripravljenost strokovnih delavcev, zato jih je smiselno dobro pripraviti. Romski otroci naj bi obiskovali vrtec v naselju do tretjega leta starosti skupaj s svojimi starši, da lažje vzpostavijo stik in si pridobijo zaupanje,

nato pa bi jih bilo potrebno integrirati v heterogene oddelke v vrtcu. Segregirana oblika oddelka naj bi bila samo prvo leto ob vstopu v predšolsko ustanovo, nato pa bi bilo potrebno romske otroke integrirati v heterogene oddelke. Namen integracije je učenje jezika (slovenskega in romskega) in socializacija, ki otroku omogočajo lažji vstop v osnovno šolo. Zato je potrebno, da v vrtcih izpostavijo načela medkulturne in antirasistične vzgoje, ki podpira manjšine in krepi njihovo kulturno identiteto in da vsem otrokom odpira enake možnosti izobraževanja. Medkulturna vzgoja ni asimilacija romskih otrok, ampak obojestransko prepoznavanje romske kulture kot še ene kulture v slovenskem prostoru. Pri tem gre za poseben primer medkulturne vzgoje, ki zahteva sodelovanje obeh kultur, večinske in romske, ob tem je potrebno upoštevati pravico Romov do drugačnosti, do sporazumevanja v svojem jeziku, do ohranjanja romske identitete. Zato se je potrebno s fleksibilno obliko vzgojno-izobraževalnega dela približati njihovem načinu življenja. Tako sodelovanje vodi v integracijo romskih otrok v večinsko družbo, ne pa v prisilno asimilacijo.

Še enkrat velja poudariti, da se človek ne rodi kulturn, ampak se kulture šele nauči v družini, vrtcu, šoli, med vrstniki. Zato ni pomembno, kako Rome in njihove otroke prepričati, da bi se integrirali, ampak kaj smo Neromi pripravljeni spremeniti, da bo prišlo do sožitja z romsko skupnostjo. Kajti Romi niso nikakršni »prišleki«, pač pa so državljani Slovenije, ki že več stoletij živijo na slovenskem ozemlju in jim pripadajo vse z ustavo določene pravice.

9 PRILOGE

9.1 Vprašalnik za strokovnega delavca v oddelku:

1. Kako ste se odločili za delo v romskem oddelku?
2. Kakšna osebnost mora biti strokovni delavec, ki dela v romskem oddelku?
3. Kakšna posebna znanja potrebujete pri delu z romskimi otroki?
4. Ali imate občutek, da so romski otroci sprejeti?
Odg. DA – Kako jim to zagotavljate?
Odg. NE – Kaj bi pa po vašem mnenju moral vrtec spremeniti, da bi bil bolj prijazna ustanova romskim otrokom?
5. Kako poteka sodelovanje s starši pred vključitvijo romskih otrok v vrtec? Na kakšen način jih seznanite o vključevanju otrok v vrtec? Na čem je poudarek? Kaj morate vi storiti, da se vključijo romski otroci v vrtec? Kako jih pridobite? Kaj so po vašem mnenju dobri pristopi, kje so ključne ovire pri vključevanju romskih otrok v vrtec?
6. Kako še sodelujete z romskimi starši in kako jih vključujete v življenje in delo vrtca?
7. Katere prednosti/ovire opazite pri vključevanju romskih otrok v vrtec?
8. Koliko romskih otrok hodi v vrtec v vašem kraju?
9. Romske otroke v vrtec vključujejo na tri različne načine (segregiran, romski otroci integrirani v redne oddelke in v romskem naselju). Kaj menite o teh treh oblikah vključevanja? Katere prednosti ali slabosti vidite v segregiranem oddelku in v oddelkih, kjer so integrirani romski otroci, ter pri oddelku v naselju?
10. Glede na vaše izkušnje, katera oblika vključevanja se vam zdi najbolj primerna za romske otroke? Zakaj? Kakšna oblika oddelka obstaja v vašem vrtcu? Zakaj ste se odločili za to obliko?
11. Bi na koncu želeli še kaj dodati?

9.2 Vprašalnik za ravnatelja vrtca

1. Romski otroci so v vrtce vključeni na različne načine, nekateri v segregirane oddelke, drugi v redne oddelke, nekje je vrtec v naselju. Kako je pri vas? Zakaj? Kdo je odločil, kakšno obliko oddelka boste imeli?

2. Kakšen prostor imate v vašem vrtcu za romske otroke in delo z njimi? Prostorski problem na kratko opišite, če ga imate?
3. Kdo financira vrtec za romske otroke? In s kom vi sodelujete v okviru pomoči socializacije romskih otrok? (zunanje ustanove)
4. Kako poteka sodelovanje s starši pred vključitvijo romskih otrok v vrtec? Na kakšen način jih seznanite? Na čem je poudarek? Kaj morate storiti, da se vključijo romski otroci v vrtec? Kako jih pridobite? Kaj so po vašem mnenju dobri pristopi, kje so ključne ovire pri vključevanju romskih otrok v vrtec?
5. Kako izberete strokovnega delavca, ki bo delal z romskimi otroci? Kakšna znanja mora imeti za delo z Romi? Ali ga vsako leto menjate? Kdo se v vašem vrtcu še posebej ukvarja z Romi?
6. Strategija vzgoje in izobraževanja Romov v RS navaja, da je potrebno pri vzgoji in izobraževanju romskih otrok se upoštevati večkulturnost in, kolikor je mogoče, medkulturnost. (Načelo medkulturnosti zahteva sodelovanje obeh kultur, tako večinske kot romske, zato je potrebno poiskati tiste kulturne prvine, ki so skupne romski in slovenski kulturi in na njih graditi.) Kako pri vas zagotavljate načelo multikulturalnosti, na kakšen način?
7. Ali v življenje in delo v vrtcu vključujete tudi romske starše? Na kakšen način jih vključujete?
8. Kakšno pomoč po vašem mnenju in izkušnjah romski otroci v vrtcih potrebujejo poleg pomoči vzgojitelja, staršev?
9. Pogosto slišimo, da so romski otroci s posebnimi potrebami, čeprav nekateri menijo (npr. Mojca Kovač Šebart in Krek), da romski otroci ne sodijo v to kategorijo. Kaj vi menite o tem? Koliko od vseh vključenih romskih otrok v vrtcu je kategoriziranih kot OPP? Zakaj jih predlagate za usmeritev, v čem se kažejo njihovi primanjkljaji?
10. Strategija vzgoje in izobraževanja romskih otrok navaja za vključitev romskih otrok Program pospeševanja socializacije Romov. Kako primeren je po vašem mnenju ta program za romske otroke? Ali ga izvajate? Ali vidite napredek, kje so prednosti in kje slabosti?
11. Romski otroci so v vrtec vključujejo na tri različne načine (segregiran, romski otroci integrirani v redne oddelke in v romskem naselju). Kaj menite o teh treh oblikah vključevanja? Katere prednosti ali slabosti vidite v segregiranem oddelku in v oddelkih, kjer so integrirani romski otroci, ter pri oddelku v naselju?

12. Glede na vaše izkušnje, katera oblika vključevanja se vam zdi najbolj primerna za romske otroke? Zakaj?
13. Katere ovire in probleme opazate pri delu z romskimi otroci?
14. Ali se strokovna delavka, ki dela z romskimi otroki, udeležila izobraževanja za uspešno vključevanje romskih otrok v vrtec?
15. Bi na koncu želeli še kaj dodati?

9.3 Smernice za intervjuje s starši romskih otrok

1. Ali vaš otrok obiskuje vrtec? Če NE – zakaj ne, kje so ovire, strahovi? Če DA – kaj se je tam naučil, v čem so po njihovem mnenju prednosti vključitve otroka v vrtec? Kako pomembno je za vas, da otrok obiskuje vrtec?
2. Ali veste, kaj se zgodi, če otrok ne hodi v vrtec?
3. Kaj bi se po vašem moralo zgoditi, da bi bilo boljše poskrbljeno za romske otroke v vrtcih? Če otrok ne hodi v vrtec, kaj bi se moralo spremeniti, da bi ga starši vključili?
4. Kdo vam je povedal, da lahko vašega otroka vključite v vrtec?
5. V kakšen oddelek je vključen vaš otrok? Ali ste lahko vplivali/izbirali, v kateri oddelek bo vključen otrok?
6. Na koga se lahko obrnete, če imate težave pri vključevanju otrok v vrtec? Ali se z ostalimi starši, vzgojitelji pogovarjate o težavah? Komu v vrtcu lahko zaupate svoje težave? Ali hodite na govorilne ure? H kateri vzgojiteljici in zakaj k njej?
7. Kaj je po vašem mnenju boljše, da je vaš otrok v vrtcu v oddelku skupaj z neromskimi otroki ali da je v oddelku samo z romskimi otroki ali da obiskuje vrtec v naselju? Kje vidite prednosti in pomanjkljivosti vseh teh oblik?
8. Kako se po vašem mnenju počuti vaš otrok v skupini med otroki? Ali gre zjutraj rad v vrtec? Ali vam kdaj pripoveduje o dogodkih iz vrtca? Ali so to prijetne izkušnje, mu je lepo? Kakšno je po vašem mnenju obnašanje prijateljev v skupini do vašega otroka?
9. Ali je po vašem mnenju vrtec dovolj pozoren do vašega otroka? Ali je vrtec dovolj pozoren na različne spretnosti otroka, npr. ples, glasba, risanje, ustvarjanje, gibanje, narava? Ali opazite doma, da se otrok v vrtcu veliko nauči in to znanje pokaže tudi doma? Menite, da vrtec pomaga pri razvoju vašega otroka?
10. Kako ste kot starš povezani z vrtcem? Kako vas obveščajo o dogodkih, nastopih in kje sodelujete?
11. Kaj bi na koncu še povedali, kar nisem vprašala o povezavi vrtec – starši?

9.4 Kode in izjave

Drugi intervju: oseba B

Zap. št. izjave	Izjava	Koda
B1	<i>sprejemati in upoštevati drugačnost</i>	osebnost str. delavke – VKLJUČEVANJE V VRTEC
B2	<i>komunikativna, potrpežljiva, strpna, veseliti se majhnih napredkov</i>	osebnost str. delavke – VKLJUČEVANJE V VRTEC
B3	<i>pozorna na sovražni govor</i>	osebnost str. delavke – VKLJUČEVANJE V VRTEC
B4	<i>odzvati in preprečiti</i>	osebnost str. delavke – VKLJUČEVANJE V VRTEC
B5	<i>potrebno je dobiti vpogled v romsko skupnost, zgodovino, njihovo kulturo, ker bo tako tudi lažje delati v oddelku</i>	priprava str. delavcev, dodatna znanja – segregirani oddelek – SEGREGACIJA
B6	<i>gre v naselje</i>	OBISK NA DOMU
B7	<i>pogovarja</i>	METODA POGOVORA
B8	<i>v stiku z njimi</i>	osebni stik, pred vpisom – VKLJUČEVANJE V VRTEC
B9	<i>vkjučujemo v vse dejavnosti, na ravni oddelka in vrtca</i>	dejavnosti, sodelovanje, VKLJUČEVANJE V VRTEC
B10	<i>pozorni, kako romske otroke sprejemajo Neromi</i>	Sprejemanje – segregirani oddelek – SEGREGACIJA
B11	<i>navajamo na razmišljanje, zakaj je dobro, da nismo vsi enaki in da smo zadovoljni, da se družimo z ljudmi različnih ras</i>	Sprejetost – osebnost str. del. – VKLJUČEVANJE V VRTEC
B12	<i>pred-sodelovanje v osebnih stikih s starši</i>	pred vpisom – prvi stik – VKLJUČEVANJE V VRTEC
B13	<i>odideva v naselje</i>	OBISKI NA DOMU – METODE
B14	<i>starše seznaniva z možnostjo vključitve ter vlogo in pomenom vključevanja</i>	ustno – informirati o vpisu – VKLJUČEVANJE V VRTEC
B15	<i>prepričati sem morala starše</i>	ustno – informirati o vpisu – VKLJUČEVANJE V VRTEC
B16	<i>poiskati argumente in izraziti interes, zakaj si želim, da pridejo v vrtec</i>	ustno – informirati o vpisu – VKLJUČEVANJE V VRTEC

B17	<i>zgledalo, kot da se pogajam</i>	METODA POGAJANJA
B18	<i>pozorna na uporabo jezika</i>	preproste besede – pozitivni vidik – prvi stik – pred vpisom – VKLJUČEVANJE V VRTEC
B19	<i>uporaba preprostih besed, jim omogočim razumevanje in si izoblikujejo predstave povedanega</i>	preproste besede – pozitivni vidik – prvi stik – pred vpisom – VKLJUČEVANJE V VRTEC
B20	<i>preverjam sproti, če razumejo povedano</i>	preproste besede – pozitivni vidik – prvi stik – pred vpisom – VKLJUČEVANJE V VRTEC
B21	<i>pisna obvestila</i>	pisno – obveščanje – VKLJUČEVANJE V VRTEC
B22	<i>seznanim ustno</i>	ustno – obveščanje – VKLJUČEVANJE V VRTEC
B23	<i>skupaj izpolnimo vpisni list</i>	skupaj – izpolnjevanje – pomoč staršem – VKLJUČEVANJE V VRTEC
B24	<i>povabim v vrtec, ogledajo igralnico in ostale oddelke</i>	pred vpisom – ogled vrtca – VKLJUČEVANJE V VRTEC
B25	<i>pogovarjava</i>	METODA POGOVORA
B26	<i>da spoznajo</i>	zaupanje – VKLJUČEVANJE V VRTEC
B27	<i>veliko težko odloči, da ga dajo v vrtec</i>	nezaupanje – VKLJUČEVANJE V VRTEC
B28	<i>težko zaupajo in pustijo drugi osebi</i>	nezaupanje – VKLJUČEVANJE V VRTEC
B29	<i>bojijo se, da bi se jim kaj pripetilo</i>	nesreče – nezaupanje – VKLJUČEVANJE V VRTEC
B30	<i>otrok ne dobi možnosti, da razvije odnos do drugih in okolja</i>	posledica nezaupanja – VKLJUČEVANJE V VRTEC; stik z neromskimi otroki, slabost – segregirani oddelk – SEGREGACIJA
B31	<i>enkrat mesečno grem v naselje</i>	OBISKI NA DOMU
B32	<i>pogovarjam zakaj si želim, da me obišejo</i>	obisk na domu, pozitivni vidik, prvi stik, pred vpisom – VKLJUČEVANJE V VRTEC; METODA POGOVORA
B33	<i>posegam v njihov prostor</i>	obisk na domu, pozitivni vidik, prvi stik, pred vpisom – VKLJUČEVANJE V VRTEC
B34	<i>predhodno najavim</i>	obisk na domu, pozitivni vidik, prvi stik, pred vpisom – VKLJUČEVANJE V VRTEC
B35	<i>z njihovo privolitvijo jih obiščem</i>	obisk na domu, pozitivni vidik, prvi stik, pred vpisom – VKLJUČEVANJE V VRTEC

B36	<i>pridobim zaupanje</i>	obisk na domu, pozitivni vidik, prvi stik, pred vpisom – VKLJUČEVANJE V VRTEC
B37	<i>naklonjenost staršev</i>	obisk na domu, pozitivni vidik, prvi stik, pred vpisom – VKLJUČEVANJE V VRTEC
B38	<i>pokažem, da me ni njih strah</i>	obisk na domu, pozitivni vidik, prvi stik, pred vpisom – VKLJUČEVANJE V VRTEC
B39	<i>pohecam na svoj in njihov račun</i>	METODA HUMORJA
B40	<i>prirejam delavnice</i>	organizacija sestankov, delavnic in aktivnosti, pozitivni vidik, prvi stik, pred vpisom – VKLJUČEVANJE V VRTEC
B41	<i>naredim vabila</i>	pisno, obveščanje – VKLJUČEVANJE V VRTEC
B42	<i>pošljem, obvestim preko telefona ali grem osebno v naselje</i>	ustno, pisno in telefonsko, obveščanje – VKLJUČEVANJE V VRTEC
B43	<i>v slovenskem jeziku</i>	slovenski, uporaba jezika – VKLJUČEVANJE V VRTEC
B44	<i>ne znam romsko</i>	jezik – VKLJUČEVANJE V VRTEC
B45	<i>njihov način življenja, npr. pobiranje kosovnih odpadkov, nabiranje gob</i>	način življenja, ovire – VKLJUČEVANJE V VRTEC
B46	<i>vrtec v naselju, ni mogoče integrirati</i>	slabosti vrtca v naselju – SEGREGACIJA
B47	<i>ni mogoče vključiti v vse dejavnosti, ki potekajo v vrtcu v dopoldanskem času</i>	vključitev v dopoldanske dejavnosti, slabosti vrtca v naselju – SEGREGACIJA
B48	<i>da bi šli peš, je predaleč</i>	posledica slabosti vrtca v naselju – SEGREGACIJA
B49	<i>kombija ni ves čas na razpolago</i>	slabosti, ovira vrtca v naselju – SEGREGIRANI ODDELEK
B50	<i>segregirano obliko sem samo ob vstopu v vrtec</i>	vstop v vrtec, prednost, segregirani oddelek – SEGREGACIJA
B51	<i>spozna z novim okoljem</i>	prednosti, segregirani oddelek – SEGREGACIJA
B52	<i>načinom življenja in delom v oddelku</i>	prednosti, segregirani oddelek – SEGREGACIJA
B53	<i>vzgojiteljico in ostalimi otroki</i>	prednosti, segregirani oddelek – SEGREGACIJA
B54	<i>nato integrirati z ostalimi</i>	prednosti, segregirani oddelek –

		SEGREGACIJA
B55	<i>seznaniti in pripraviti starše, otroke in strokovne delavce</i>	priprava na integracijo, segregirani oddelek – SEGREGACIJA
B56	<i>dobiti vpogled v romsko skupnost, zgodovino in njihovo kulturo</i>	priprava str. delavcev, dodatna znanja – segregirani oddelek – SEGREGACIJA
B57	<i>najbolj primerna je integracija z upoštevanjem multikulturalnosti</i>	Prednosti – INTEGRACIJA
B58	<i>v življenje in delo v oddelku vključi tudi romska kultura</i>	Prednosti – INTEGRACIJA
B59	<i>pripomogli k spoznavanju sobivanja dveh različnih kultur na istem prostoru</i>	osebnost str. delavke – VKLJUČEVANJE V VRTEC
B60	<i>veliko integracije, skupno praznovanje rojstnih dni, sprehodi, pust, ...</i>	občasno sodelovanje – SEGREGACIJA

Tretji intervju: oseba C

Zap. št. izjave	Izjava	Koda
C1	<i>obiskuje vrtec</i>	obiskuje vrtec – VKLJUČEVANJE V VRTEC
C2	<i>veliko se je naučil v vrtcu, tudi slovenskega jezika</i>	slovenski jezik, prednosti obiskovanja vrtca – VKLJUČEVANJE V VRTEC
C3	<i>obvestile so nas iz vrtca</i>	vzgojiteljica, možnost vključitve – VKLJUČEVANJE V VRTEC
C4	<i>prišle v naselje</i>	OBISKI NA DOMU
C5	<i>septembra smo jo pripeljali in prvič sem bila v vrtcu</i>	začetek šolskega leta, ogled vrtca, pred vključitvijo – VKLJUČEVANJE V VRTEC
C6	<i>samo v slovenskem jeziku</i>	slovensko, uporaba jezika – VKLJUČEVANJE V VRTEC
C7	<i>romski oddelek</i>	segregirani oddelek – SEGREGACIJA
C8	<i>sem sem morala pripeljati</i>	ne izbirala, možnost izbire oddelka – VKLJUČEVANJE V VRTEC
C9	<i>vzgojiteljico</i>	vzgojiteljica, govorilne ure – VKLJUČEVANJE V VRTEC
C10	<i>ni govorilnih ur, pride v naselje in se pogovarjamo</i>	ne obiskovanje, naselje, govorilne ure – VKLJUČEVANJE V VRTEC
C11	<i>ali zjutraj, ko jo pripeljem v vrtec</i>	pred obratovalnim časom oddelka, govorilne ure – VKLJUČEVANJE V VRTEC
C12	<i>niso skupaj s civili</i>	stik z neromskimi otroki, slabost, segregiran oddelek – SEGREGACIJA

C13	<i>spozna sošolce</i>	neromski otroci, pozitivni vidik, prednosti obiskovanja vrtca – VKLJUČEVANJE V VRTEC
C14	<i>bolj bi znala slovenski jezik</i>	znanje slovenskega jezika, pozitivni vidik, prednosti obiskovanja vrtca – VKLJUČEVANJE V VRTEC
C15	<i>v ločenem oddelku mi ni všeč, da so tam notri v razredu, ne vem če imajo stik z ostalimi</i>	stik z neromskimi otroci, slabost, segregiran oddelok – SEGREGACIJA
C16	<i>včasih gredo k civilom</i>	obisk neromskih otrok, občasno sodelovanje – SEGREGACIJA
C17	<i>jezika se ne naučita toliko, kot bi bila pri civilih, bi se pogovarjala med seboj in bi se več naučili kot do sedaj</i>	govorni vzorec, slabosti, segregiran oddelke – SEGREGACIJA
C18	<i>lepo je poskrbljeno v vrtcu, civili se lepo obnašajo do nje, se ne pritožuje</i>	sprejetost, segrgeirani odelke – SEGREGACIJA
C19	<i>ne sodelujemo</i>	sodelovanje z vrtcami – VKLJUČEVANJE V VRTEC
C20	<i>smo povabljeni, a ne gremo</i>	sodelovanje z vrtcami – VKLJUČEVANJE V VRTEC
C21	<i>če bi šla vzgojiteljica z nami, bi šli</i>	želja, sodelovanje z vrtcami – VKLJUČEVANJE V VRTEC
C22	<i>obvestijo pisno, vzgojiteljica pove tudi ustno in razloži</i>	ustno in pisno, obveščanje – VKLJUČEVANJE V VRTEC
C23	<i>pogovarjala, risala na roke, crkljala</i>	telesni stik, pred vpisom – VKLJUČEVANJE V VRTEC

Četrty intervju: oseba D

Zap. št. izjave	Izjava	Koda
D1	<i>obiskuje vrtec</i>	obiskuje vrtec – VKLJUČEVANJE V VRTEC
D2	<i>naučil se je slovensko, tudi civile je spoznal v vrtcu</i>	slovenski jezik, neromski otroci, prednosti obiskovanja vrtca – VKLJUČEVANJE V VRTEC
D3	<i>vrtec ga pripravi na šolo</i>	priprava na šolo, pozitivni vidik, prednosti vrtca – VKLJUČEVANJE V VRTEC
D4	<i>vzgojiteljica</i>	vzgojiteljica, možnost vključitve – VKLJUČEVANJE V VRTEC

D5	<i>v romski oddelek, ni izbire</i>	ne izbirala, možnost izbire oddelka – VKLJUČEVANJE V VRTEC
D6	<i>družijo s civilni, včasih</i>	obisk neromskih otrok, občasno sodelovanje – SEGREGACIJA
D7	<i>obrnem na vzgojiteljico</i>	vzgojiteljica, govorilne ure – VKLJUČEVANJE V VVRTEC
D8	<i>ne hodim na govorilne ure</i>	ne obiskovanje, govorilne ure – VKLJUČEVANJE V VRTEC
D9	<i>pride v naselje in se pogovoriva,</i>	naselje, govorilne ure – VKLJUČEVANJE V VRTEC
D10	<i>vsak teden</i>	naselje, govorilne ure – VKLJUČEVANJE V VRTEC
D11	<i>se pogovarjala z njimi, božala, crkljala</i>	telesni stik, pred vpisom – VKLJUČEVANJE V VRTEC
D12	<i>dobro spoznali</i>	obojestransko spoznavanje, pozitivni vidik, prvi stik, pred vpisom – VKLJUČEVANJE V VRTEC
D13	<i>boljše, da se pride v naselje</i>	obojestransko spoznavanje, pozitivni vidik, prvi stik, pred vpisom – VKLJUČEVANJE V VRTEC
D14	<i>se spoznamo</i>	obojestransko spoznavanje, pozitivni vidik, prvi stik, pred vpisom – VKLJUČEVANJE V VRTEC
D15	<i>lažje odločimo, da otroke zaupamo</i>	obojestransko spoznavanje, pozitivni vidik, prvi stik, pred vpisom – VKLJUČEVANJE V VRTEC
D16	<i>pisno in ustno povedala</i>	ustno in pisno, obveščanje – VKLJUČEVANJE V VRTEC
D17	<i>prišla v naselje</i>	OBISKI NA DOMU
D18	<i>povedala slovensko, znala tudi romsko</i>	slovenski in romski jezik, uporaba jezika – VKLJUČEVANJE V VRTEC
D19	<i>med sabo govorili romsko</i>	govorni vzorec, slabosti, segregiran oddelke – SEGREGACIJA
D20	<i>pomembno je za prvi razred</i>	prednosti priprave na integracijo, segregirani oddelek – SEGREGACIJA; prednosti – INTEGRACIJA
D21	<i>spozna otroke</i>	prednosti priprave na integracijo, segregirani oddelek – SEGREGACIJA; prednosti –

		INTEGRACIJA
D22	<i>prijatelji od vrtca naprej</i>	prednosti priprave na integracijo, segregirani oddelek – SEGREGACIJA; prednosti – INTEGRACIJA
D23	<i>niso s civilni skupaj</i>	stik z neromskimi otroci, slabost, segregiran oddelek – SEGREGACIJA
D24	<i>je pozoren, lepo poskrbljeno</i>	sprejetost, segrgeirani oddelke – SEGREGACIJA
D25	<i>opazim, če je v vrtcu, popoldne ni tako siten, kot če bi bil celi dan doma</i>	miren, pozitivni vidik, prednost obiskovanja vrtca – VKLJUČEVANJE V VRTEC
D26	<i>ne sodelujemo</i>	sodelovanje z vrtcem – VKLJUČEVANJE V VRTEC
D27	<i>šla z vzgojiteljico</i>	želja, sodelovanje z vrtcem – VKLJUČEVANJE V VRTEC

Peti intervju: oseba E

Zap. št. izjave	Izjava	Koda
E1	<i>ne obiskuje</i>	obiskuje vrtec – VKLJUČEVANJE V VRTEC
E2	<i>se nič ne zgodi</i>	ne obiskuje vrtca, brez posledic – VKLJUČEVANJE V VRTEC
E3	<i>da se ji ne bi kaj naredilo, zato je ne pošljem v vrtec</i>	nesreče, nezaupanje – VKLJUČEVANJE V VRTEC
E4	<i>pomembno, da se nauči slovensko</i>	slovenski jezik, prednosti obiskovanja vrtca – VKLJUČEVANJE V VRTEC
E5	<i>predno bi šla, bi vzgojiteljica prišla v naselje</i>	predhodni obisk vzgojiteljice, pozitivni vidik, prvi stiki, pred vpisom – VKLJUČEVANJE V VRTEC
E6	<i>se pogovarjala</i>	METODA POGOVORA
E7	<i>spoznali, lažje zaupali</i>	obojestransko spoznavanje, pozitivni vidik, prvi stik, pred vpisom – VKLJUČEVANJE V VRTEC
E8	<i>vsak teden bi prišla, ker je ni ji ne zaupam</i>	poznavanje str. delavcev, nezaupanje – VKLJUČEVANJE V VRTEC

E9	<i>povedala je vzgojiteljica</i>	vzgojiteljica, možnost vključitve – VKLJUČEVANJE V VRTEC
E10	<i>če bi pred septembrom prišla pogledati, bi se lažje odločila</i>	pred vpisom, možnost obiska vrtca, pred vpisom – VKLJUČEVANJE V VRTEC
E11	<i>obrnem se na vzgojiteljico</i>	vzgojiteljica, govorilne ure – VKLJUČEVANJE V VVRTEC
E12	<i>ne hodim na govorilne ure</i>	ne obiskovanje, govorilne ure – VKLJUČEVANJE V VRTEC
E13	<i>ni s civilni skupaj</i>	stik z neromskimi otroci, slabost, segregiran oddelek – SEGREGACIJA
E14	<i>da spozna civil otroke</i>	prednost – INTEGRACIJE
E15	<i>nismo povezani z vrtcem</i>	sodelovanje z vrtcem – VKLJUČEVANJE V VRTEC
E16	<i>po pošti pošljejo vabila</i>	pisno, obveščanje – VKLJUČEVANJE V VRTEC

Šesti intervju: oseba F

Zap. št. izjave	Izjava	Koda
F1	<i>ne obiskuje</i>	obiskuje vrtec – VKLJUČEVANJE V VRTEC
F2	<i>nič se ne zgodi, nihče ne pride pogledati</i>	brez posledic, obiskuje vrtec – VKLJUČEVANJE V VRTEC
F3	<i>preveč živahen za vrtec, se bojim, da bi se mu kaj zgodilo, ne zaupam</i>	nesreče, nezaupanje – VKLJUČEVANJE V VRTEC
F4	<i>je pomemben, nauči se jezika</i>	slovenski jezik, prednosti obiskovanja vrtca – VKLJUČEVANJE V VRTEC
F5	<i>vzgojiteljica bi morala večkrat priti v naselje</i>	predhodni obisk vzgojiteljice, pozitivni vidik, prvi stiki, pred vpisom – VKLJUČEVANJE V VRTEC
F6	<i>pogovarjati z nami</i>	METODA POGOVORA
F7	<i>spoznamo, vemo, kakšna je, otrok jo spozna</i>	obojestransko spoznavanje, pozitivni vidik, prvi stik, pred vpisom – VKLJUČEVANJE V VRTEC
F8	<i>niso skupaj s civilni</i>	stik z neromskimi otroci, slabost, segregiran oddelek – SEGREGACIJA

F9	<i>spoznal prijatelje, s katerim bo v šoli</i>	prednosti priprave na integracijo, segregirani oddelek – SEGREGACIJA; prednosti – INTEGRACIJA
F10	<i>lažje bo šel v 1. razred</i>	prednosti priprave na integracijo, segregirani oddelek – SEGREGACIJA; prednosti – INTEGRACIJA
F11	<i>vrtec v naselju-bi ga dala, če bi bil mešan s civilni, samo romski otroci ne</i>	želja, segregirani oddelek – SEGREGACIJA
F12	<i>lepo poskrbljeno</i>	sprejetost, segregirani oddelek – SEGREGACIJA
F13	<i>ni dobro, ker govorijo samo romsko</i>	govorni vzorec, slabost segregirani oddelek – SEGREGACIJA
F14	<i>vabila dobimo</i>	pisno, obveščanje – VKLJUČEVANJE V VRTEC
F15	<i>vabila so v slovenskem jeziku</i>	slovenski jezik, uporaba jezika – VKLJUČEVANJE V VRTEC

Sedmi intervju: oseba G

Zap. št. izjave	Izjava	Koda
G1	<i>da, je redno hodila</i>	obiskuje vrtec – VKLJUČEVANJE V VRTEC
G2	<i>nič se ne zgodi, če ne pride, da bi vprašala, kaj je</i>	brez posledic, obiskuje vrtec – VKLJUČEVANJE V VRTEC
G3	<i>vzgojiteljica bi morala večkrat priti v naselje</i>	predhodni obisk vzgojiteljice, pozitivni vidik, prvi stiki, pred vpisom – VKLJUČEVANJE V VRTEC
G4	<i>se pogovarjati</i>	METODA POGOVORA
G5	<i>priti domov in se pogovarjati</i>	obiski na domu, pozitivni vidik, prvi stik, pred vpisom – VKLJUČEVANJE V VRTEC
G6	<i>ti si povedla za vrtec</i>	vzgojiteljica, možnost vključitve – VKLJUČEVANJE V VRTEC
G7	<i>se pogovarjala</i>	METODA POGOVORA
G8	<i>prijela, božala, pogovarjala, risala na roko</i>	telesni stik, pred vpisom – VKLJUČEVANJE V VRTEC

G9	<i>to nam je všeč, bolje spoznamo in lažje zaupamo</i>	prednost, telesni stik, pred vpisom – VKLJUČEVANJE V VRTEC
G10	<i>v romski oddelek, smo morali dati</i>	ne izbirali, možnost izbire oddelka – VKLJUČEVANJE V VRTEC
G11	<i>civili skupaj, včasih</i>	obisk neromskih otrok, občasno sodelovanje – SEGREGACIJA
G12	<i>ne hodimo na govorilne</i>	ne obiskovanje, govorilne ure – VKLJUČEVANJE V VRTEC
G13	<i>boljše, da je vrtec tukaj v naselju, bila bi zraven doma, večkrat bi šel pogledati</i>	bližina doma, zaupanje, prednost, vrtec v naselju – SEGREGACIJA
G14	<i>ko je šla k civilom, je dala glavo stran, vrtec ji je pomagala, ne da več</i>	samozavest, pozitivni vidik, prednost obiskovanja vrtca – VKLJUČEVANJE V VRTEC
G15	<i>nikamor ne hodimo, po pošti smo dobili samo za dedka Mraza</i>	pisno obveščanje, sodelovanje z vrtcem – VKLJUČEVANJE V VRTEC

Osmi intervju: oseba H

Zap. št. izjave	Izjava	Koda
H1	<i>vrtec v naselju</i>	SEGREGIRANI ODDELEK
H2	<i>sodelujejo s svetovalno delavko vrtca, CSD-jem in ZD Novo mesto</i>	MEDINSTITUCIONALNO SODELOVANJE
H3	<i>starše predhodno osebno obiščemo, vsako družino posebej na domu,</i>	obiski na domu, pozitivni vidik, prvi stik, pred vpisom – VKLJUČEVANJE V VRTEC
H4	<i>staršem predstavijo možnost, da lahko vključijo svojega otroka v vrtec</i>	informirati o vpisu, pred vključitvijo – VKLJUČEVANJE V VRTEC
H5	<i>staršem se predstav, i zakaj je dobro, da vključijo svojega otroka v vrtec</i>	informirati o vpisu, pred vključitvijo – VKLJUČEVANJE V VRTEC
H6	<i>predstavijo postopek vpisa</i>	informirati o vpisu, pred vključitvijo – VKLJUČEVANJE V VRTEC
H7	<i>poleg pisnega obveščanja, obvestimo tudi ustno</i>	ustno in pisno, obveščanje – VKLJUČEVANJE V VRTEC
H8	<i>v naselje gresta vedno dve strokovni delavki</i>	ustno, informirati o vpisu, pred vključitvijo – VKLJUČEVANJE V VRTEC
H9	<i>ena zna romsko</i>	romski, uporaba jezika – VKLJUČEVANJE V VRTEC

H10	<i>istočasno razdelita vabila za vpis</i>	ustno, informirati o vpisu, pred vključitvijo – VKLJUČEVANJE V VRTEC
H11	<i>imajo predstavnika v svetu staršev</i>	predstavnik, sodelovanje z vrtcem – VKLJUČEVANJE V VRTEC
H12	<i>starši pridejo po vpisnico v vrtec v naselju ali pa na upravo vrtca in izpolnijo</i>	sami, izpolnjevanje vpisnice, pomoč – VKLJUČEVANJE V VRTEC
H13	<i>vabilo k vpisu damo tudi na televizijo, objavljeno je v njihovi oddaji, kjer se predstavi vrtec in potek vključevanja</i>	mediji, informirati o vpisu, pred vključitvijo – VKLJUČEVANJE V VRTEC
H14	<i>pred vrtcem je oglasna deska, obesijo vabilo in tudi starše obveščajo o drugih dogodkih</i>	oglasna deska, informirati o vpisu, pred vključitvijo – VKLJUČEVANJE V VRTEC
H15	<i>prvi stik – pridejo po vpisnico in strokovne delavke jim pokažejo vrtec</i>	pred vpisom, ogled vrtca – VKLJUČEVANJE V VRTEC
H16	<i>starši vpisnico izpolnijo sami in jo prinesejo na upravo vrtca</i>	sami, izpolnjevanje vpisnice, pomoč – VKLJUČEVANJE V VRTEC
H17	<i>pomanjkljiv govorni in jezikovni vzorec, mnoge družine živijo v socialno neurejenih bivalnih razmerah, brez elektrike in vode</i>	ovire – VKLJUČEVANJE V VRTEC
H18	<i>nezaupljivi, bojijo za svoje otroke</i>	nesreče, nezaupanje – VKLJUČEVANJE V VRTEC
H19	<i>Izobrazba – po svojih močeh izpopolnjujejo in izobražujejo, da si pridobijo vpogled v romsko skupnost</i>	samoizobraževanje – znanja str. delavcev – VKLJUČEVANJE V VRTEC
H20	<i>obisk romskih otrok v drugih enotah in z obiskom drugih otrok v vrtcu v naselju</i>	obisk neromskih otrok, občasno sodelovanje – SEGRGACIJA
H21	<i>pomagamo pri spoznavanju sobivanja dveh različnih kultur na istem prostoru</i>	sprejetost romskih otrok – SEGREGACIJA
H22	<i>dejavnosti ravni vrtca – sodelujejo s svojo točko, spodbujamo, da nastopijo v svojem jeziku</i>	dejavnosti, sodelovanje v vrtcu – VKLJUČEVANJE V VRTEC
H23	<i>vključujemo v družabna srečanja na ravni vrtca v naselju in celotnega vrtca</i>	dejavnosti, sodelovanje v vrtcu – VKLJUČEVANJE V VRTEC

H24	<i> vključujemo jih povsod, kar se pripravi za neromske otroke in starše se pripravi tudi za romske otroke in njihove starše</i>	dejavnosti, sodelovanje v vrtcu – VKLJUČEVANJE V VRTEC
H25	<i> naselje diha s tem vrtcem, ob tem starši morajo začititi, da je vrtec del naselja in da so jim odprta vrata</i>	pripadnost, prednosti vrtca v naselju – SEGREGACIJA
H26	<i> OPP so otroci z motnjo in mora imeti odločbo o usmerjanju, eden je v postopku za usmerjanje, ostali ne.</i>	posebne šole, poimenovanje OPP
H27	<i> pri oblikovanju morali sodelovati tudi mi, ki se dejansko ukvarjamo s to populacijo</i>	PREDLOG
H28	<i> funkcijo lažjega prehoda od domačega okolja v novi svet, vrtec</i>	prehod, prednost, vrtec v naselju – SEGREGACIJA
H29	<i> otrok se lažje prilagodi načinu in življenju v vrtcu</i>	prehod, prednost, vrtec v naselju – SEGREGACIJA
H30	<i> 1 leto pred vstopom v šolo naj bi otroke integrirali v redne oddelke</i>	pred osnovno šolo, priprava na integracijo, prednost – SEGREGACIJA
H31	<i> ob vpisu bi bilo potrebno starše seznaniti, zaradi lažjega prehoda in vključitve v redni oddelek</i>	seznanitev, priprava na integracijo, vrtec v naselju – SEGREGACIJA
H32	<i> potrebno je po domače razložiti, povedati, da si ustvarijo zaupanje</i>	preproste besede, pozitivni vidik, prvi stik, pred vpisom – VKLJUČEVANJE V VRTEC
H33	<i> starši svojega otroka, če ne poznajo strokovne delavke, prostorov ne bodo kar nekam peljali in ga tam pustili</i>	predhodno poznavanje str. delavke, priprava na integracijo, vrtec v naselju – SEGREGACIJA
H34	<i> izolacija</i>	izolacija, slabost, vrtca v naselju – SEGREGACIJA
H35	<i> upoštevamo elemente inkluzije, ne moremo integrirati in pri tem ne upoštevati romsko kulturo</i>	multikulturalnost – INTEGRACIJA
H36	<i> uresničiti na ravni vrtca, oddelkov, odnosov, življenja in dela, poiskati ravnovesje, da se razvijajo prijateljstva, sodelovanje, medsebojna pomoč ... če se to ne doseže, pride do segregacije</i>	prednost, multikulturalnost – INTEGRACIJA

H37	<i>otrok v vrtcu nauči socializacije, komunikacije, sreča se z različnimi izrazi, kar mu bo prav prišlo v OŠ</i>	splošno znanje, jezik, pozitivni vidik, prednosti obiskovanja vrtca – VKLJUČEVANJE V VRTEC
H38	<i>ne moremo ga kar poriniti v oddelek, šok za otroka, ne pozna jezika, ne more sodelovati, če ne razume</i>	slabost – INTEGRACIJE
H39	<i>vrtcu v naselju ga navadijo, postopno po korakih, premaga začetni stres, vzgojitelj lažje prilagodi vzgojno delo otrokom</i>	bivanje v vrtcu, prednost, vrtec v naselju – SEGREGACIJA
H40	<i>večje zaupanje staršev, manj jih je strah, da se bi kaj zgodilo</i>	zaupanje, prednosti vrtca v naselju – SEGREGACIJA
H41	<i>zadnje leto pred šolo integrirati v redne oddelke</i>	predlog, želja – SEGREGIRANI ODDELEK
H42	<i>niso skupaj s slovensko govorečimi otroci in ne pridobijo izkušenj</i>	stik in izkušnje z neromskimi otroki, slabost, vrtec v naselju – SEGREGACIJA
H43	<i>naselje živi z vrtcem, lažji prehod iz domačega okolja, lažje premaga začetni stres, obisk je večji</i>	pripadnost, prehod iz domačega okolja, prednosti vrtca v naselju – SEGREGACIJA

Deveti intervju: oseba I

Zap. št. izjave	Izjava	Koda
I1	<i>razumeti drugačnost, romsko kulturo in zgodovino</i>	dodatna izobraževanja, znanja str. delavcev – VKLJUČEVANJE V VRTEC
I2	<i> vključujemo v vse dejavnosti na ravni vrtca in oddelka</i>	dejavnosti, sodelovanje z vrtcem – VKLJUČEVANJE V VRTEC
I3	<i>pozorni kako jih sprejemajo Neromi, sovražni govor in navajamo na sobivanje dveh različnih kultur</i>	sprejemanja, osebnost str. delavke – VKLJUČEVANJE V VRTEC
I4	<i>pomembno delo na terenu, individualni obiski družine</i>	osebni stiki, pred vključitvijo – VKLJUČEVANJE V VRTEC, OBISKI NA DOMU
I5	<i>staršem na preprost način predstavimo vrtec, seznanimo z vlogo in pomenom vrtca</i>	ustno, informirati o vpisu, pred vključitvijo – VKLJUČEVANJE V VRTEC

I6	<i>povabimo jih v vrtec, da si neposredno ogledajo kako otroci preživijo dopoldan v vrtcu</i>	pred vpisom, ogled vrtca – VKLJUČEVANJE V VRTEC
I8	<i>obišče na domu</i>	OBISKI NA DOMU
I9	<i>pogovarjamo</i>	METODA POGOVORA
I10	<i>nezaupanje, strah pred neznanim</i>	nezaupanje, ovira – VKLJUČEVANJE V VRTEC
I11	<i>imajo predstavnika v svetu staršev</i>	predstavnik, sodelovanje z vrtcem – VKLJUČEVANJE V VRTEC
I12	<i>pomanjkljiv govorni in jezikovni vzorec, manj izkušenj o svetu, življenju, pomanjkljive higieni navade, živijo v socialno neurejenih razmerah</i>	govorni in jezikovni vzorec, neurejene bivalne razmere, ovire pri vključevanju – VKLJUČEVANJE V VRTEC
I13	<i>starši so nezaupljivi, izražajo bojazen za njih</i>	nesreče, nezaupanje – VKLJUČEVANJE V VRTEC
I14	<i>vrtec v naselju-otrokom dana možnost, da se s svojimi vrstniki navajajo na življenje v vrtcu,</i>	bivanje v vrtcu, prednosti vrtca v naselju – SEGREGACIJA
I15	<i>izolacije</i>	slabosti, vrtec v naselju – SEGRGACIJA
I16	<i>ne pridobi izkušnje z neromskim otrokom, kako sodelovati, razvijati prijateljstvo, vzgojitelj izgubi lahko kritično presojo za vrednotenje otrokovega znanja</i>	izkušnja, izguba vzgojiteljeve presoje, slabosti, vrtec v naselju – SEGRGACIJA
I17	<i>funkcijo lažjega prehoda iz domačega okolja v vrtec, slabost – enako kot pri vrtcu v naselju</i>	prehod iz domačega okolja, prednosti, vrtec v naselju – SEGREGACIJA
I18	<i>vrtec v naselju, vrtec živi s tem naseljem</i>	pripadnost, prednost, vrtec v naselju – SEGREGACIJA
I19	<i>eno leto pred vstopom v šolo bi jih bilo potrebno integrirati v redne oddelke</i>	pred osnovno šolo, predhodna priprava na integracijo, vrtec v naselju – SEGREGACIJA
I20	<i>predhodno bi bilo potrebno pripraviti starše, otroke in strokovne delavke</i>	priprava na integracijo, vrtec v naselju – SEGREGACIJA

Deseti intervju: oseba J

Zap. št. izjave	Izjava	Koda
J1	<i>obiskuje, če ne pride, Polde ne da denarja</i>	obiskovanje, posledica – VKLJUČEVANJE V VRTEC
J2	<i>Duška prišla povedati (Duška govori romsko)</i>	vzgojiteljica, možnost vključitve – VKLJUČEVANJE V VRTEC
J3	<i>obrnemo na tovarišico in Duško</i>	vzgojiteljica, govorilne ure – VKLJUČEVANJE V VRTEC
J4	<i>ne grem na govorilne ure</i>	ne obiskovanje, govorilne ure – VKLJUČEVANJE V VRTEC
J5	<i>pogovarjamo zjutraj, ko pripeljemo otroka in popoldne, ko ga pridem ponj</i>	pred in po obratovalnem času oddelka, govorilne ure – VKLJUČEVANJE V VRTEC
J6	<i>pridejo tovarišice v naselje, prinesejo vabilo, obvestilo, ali pridejo kar tako</i>	naselje, govorilne ure – VKLJUČEVANJE V VRTEC
J7	<i>bolje, da je vrtec tukaj, bolj zaupam, lahko grem tudi pogledati</i>	bližina doma, zaupanje, prednost, vrtec v naselju – SEGREGACIJA
J8	<i>dobro povezani z vrtcem</i>	sodelovanje z vrtcem, VKLJUČEVANJE V VRTEC
J9	<i>pozoren, lepo mu je</i>	sprejetost, vrtec v naselju – SEGREGACIJA
J10	<i>pridem po otroka, povejo in napišejo tudi na računalnik, Duška pove še romsko, če je potrebno</i>	pisno, ustno, obveščanje, romskem jeziku, uporaba jezika – VKLJUČEVANJE V VRTEC
J11	<i>velikokrat pridemo v vrtec, gledamo nastope, potem kaj delamo, šivamo, pečemo kruh, plešemo</i>	dejavnosti, sodelovanje z vrtcem – VKLJUČEVANJE V VRTEC

Enajsti intervju: oseba K

Zap. št. izjave	Izjava	Koda
K1	<i>da, živim poleg vrtca, videla na oglasni deski, so še prišle iz vrtca</i>	obiskuje, oglasna deska, seznanitev o vključitvi – VKLJUČEVANJA V VRTEC
K2	<i>v romski vrtec, drugam ga ne dam</i>	zaupanje, prednost, vrtec v naselju – SEGREGACIJA
K3	<i>tovarišici, pogovorim se zjutraj ali popoldne, ko ga pridem iskat ali če gredo po naselju</i>	vzgojiteljici, pred in po obratovalnem času oddelka, govorilne ure – VKLJUČEVANJE V VVRTEC
K4	<i>boljše je tukaj, bolj zaupam, če je tu in tudi jezika se nauči, če ne bi imela prevoza, ga ne bi mogla peljati, tukaj greva lahko peš</i>	zaupanje, prednost – SEGREGIRANI ODDELEK
K5	<i>pozoren, pomaga, se je veliko naučil</i>	sprejetost, vrtec v naselju – SEGREGACIJA
K6	<i>ne vem, če gredo civile pogledati</i>	izkušnja, slabost vrtca v naselju – SEGREGACIJA
K7	<i>pridem, če imajo kakšno predstavo, tudi če grem v dvorano, kjer so civili</i>	dejavnosti, sodelovanje z vrtcem – VKLJUČEVANJE V VRTEC

Dvanajsti intervju: oseba L

Zap. št. izjave	Izjava	Koda
L1	<i>da, če ne, ni denarja</i>	obiskovanje, posledica – VKLJUČEVANJE V VRTEC
L2	<i>smo poleg vrtca, videli vabilo, iz vrtca prišle povedati</i>	oglasna deska, seznanitev o vključitvi – VKLJUČEVANJA V VRTEC
L3	<i>v romski vrtec v naselju, drugam ne</i>	zaupanje, prednost, vrtec v naselju – SEGREGACIJA
L4	<i>ne grem na govorilne, težavo povem tovarišicam, ko pridem ponj ali ko hodijo po naselju</i>	ne obiskovanje govorilnih ur, vzgojiteljici, pred in po obratovalnem času oddelka, naselje, govorilne ure – VKLJUČEVANJE V VRTEC
L5	<i>tukaj je super, ne peljem nikamor, blizu doma, jezika nauči</i>	blizu, zaupanje, prednost, vrtec v naselju – SEGREGACIJA

L6	<i>fino, da je vrtec v naselju, če nimam prevoza, greva peš</i>	prevoz, prednost – SEGREGACIJA
----	---	--------------------------------

Trinajsti intervju: oseba M

Zap. št. izjave	Izjava	Koda
M 1	<i>odprta za medkulturo, za otroka, ne glede na predznak, vsi nismo za delati z njimi</i>	drugačnost, osebnost str. delavke – VKLJUČEVANJE V VRTEC
M 2	<i>komunikativna, pozitivno miselno naravnana, brez predsodkov, drugače ne moreš delati</i>	komunikacija, predsodki, osebnost str. delavke – VKLJUČEVANJE V VRTEC
M 3	<i>vključiti v njihov način življenja, spustiti na njihov nivo življenja, sprejeti njihovo kulturo in jo vpeljati v kurikulum, vzporedno in to je dodatna šola</i>	samoizobraževanje- znanja str. delavcev – VKLJUČEVANJE V VRTEC
M 4	<i>So sprejeti, zagotavljamo od kurikuluma, ki se ga moraš držati, do osebne note, osebno jaz in da je otrok otrok.</i>	sprejetost – SEGREGACIJA
M 5	<i>Potrebno veliko pogovora, pogovora s starši, starimi starši, z našimi, tudi z druge strani, tudi oni imajo pogovore z otroki, z njihovimi starši.</i>	METODA POGOVORA
M 6	<i>socialna na upravi in tudi jaz imava podatke o novincih, celo leto traja pogovor o pomembnosti vključevanja v vrtec njihovih otrok</i>	ustno, informirat o vpisu, pred vpisom – VKLJUČEVANJE V VRTEC
M 7	<i>grem v naselje, se ne ustavim samo pri vključenih, ampak pri vseh, vključujemo vse, če koga srečaš se ustaviš, pogovarjaš</i>	obisk na domu, pozitivni vidik, prvi stik – PRED VPISOM
M 8	<i>Ko dobim seznam, vem kdo kje stanuje, hodiš od hiše do hiše.</i>	OBISK NA DOMU
M 9	<i>Vsi dobijo vabila, zna brati, napisana v slovenskem jeziku, predlagala, da bi napisali še v romščini.</i>	pisno, obveščanje, slovenski jezik, uporaba jezika – VKLJUČEVANJE V VRTEC

M 10	<i>Vabila pošljemo vsakemu posebej.</i>	pisno, informirat o vpisu – VKLJUČEVANJE V VRTEC
M 11	<i>z otroki naredim plakat z mislimi, risbicami, obesimo pred trgovino</i>	pisno, informirat o vpisu – VKLJUČEVANJE V VRTEC
M 12	<i>Celo šolsko leto poteka priprava, promocija, npr. starši, ki imajo otroka pri nas in vemo, da imajo mlajšega, vedno znova vabimo k vpisu.</i>	ustno, informirat o vpisu – VKLJUČEVANJE V VRTEC
M 13	<i>gre v naselje, hodi od hiše do hiše</i>	OBISK NA DOMU
M 14	<i>pisno in ustno obveščamo</i>	ustno in pisno, obveščanje – VKLJUČEVANJE V VRTEC
M 15	<i>dnevi odprtih vrat oz. pridejo kadar koli, en dan prej se morajo najaviti, ne pridejo vsi naenkrat, eden notri, drugič drugi</i>	obisk, sodelovanje s starši – VKLJUČEVANJE V VRTEC
M 16	<i>Imamo razne delavnice, pogovore, niso vezani na govorilne ure in roditeljske sestanke</i>	METODA POGOVORA
M 17	<i> vključujemo v vse, kar je na ravni vrtca, npr. od nastopov, predstav, predstavijo s svojo točko</i>	dejavnosti, sodelovanje z vrtcem – VKLJUČEVANJE V VRTEC
M 18	<i>Govorilne ure-potekajo med delovnim časom, posamezno ali skupinsko.</i>	organizacija govorilnih ur – VKLJUČEVANJE V VRTEC
M 19	<i>lažje pridobiš zaupanje, je v njihovem okolju, npr. starš, ki nima avtomobila, ga ne bo peljal v MS, raje sem</i>	zaupanje, bližina doma, prednosti vrtca v naselju – SEGREGACIJA
M 20	<i>Odvisno od starša ali ga bo vpisal sem ali v MS, sami se odločijo, ne zahtevamo da ga vpiše sem.</i>	možnost izbire oddelka – VKLJUČEVANJE V VRTEC
M 21	<i>družina 2, 3 otroke, med sabo povezani, enega pelje sem, drugega v MS</i>	slabost – INTEGRACIJE
M 22	<i>Mislijo, da imajo kontrolo (občutek), ker je vrtec blizu, čeprav je nimajo.</i>	bližina doma, zaupanje, prednost, vrtec v naselju – SEGREGACIJA
M 23	<i>Sem za vrtec ob naselju, sem vpisujejo tudi civilne otroke – multikulturni vrtec.</i>	želja

M 24	<i>potrebno spremeniti miselnost staršev, obeh, delati na starših, romskih in civilnih, da pripravimo, da ga vpišejo sem, ker je to multikulturni vrtec</i>	predhodno, izobraževanje, vrtec v naselju – SEGREGACIJA
------	---	---

Štirinajsti intervju: oseba N

Zap. št. izjave	Izjava	Koda
N 1	<i>da, pomembno, da hodi v vrtec, ker v šoli ne nič znala</i>	obiskuje, znanja, pozitivni vidik, prednosti obiskovanja – VKLJUČEVANJE V VRTEC
N 2	<i>sem hodil v vrtec, zato tudi ona hodi</i>	starši, seznanitev o možnosti vključitve – VKLJUČEVANJE V VRTEC
N 3	<i>tudi vzgojiteljica povedala za vključitev</i>	vzgojiteljica, možnost vključitve – VKLJUČEVANJE V VRTEC
N 4	<i>socialna vzeti otroški dodatek</i>	predlog staršev, represivni ukrep – VKLJUČEVANJE V VRTEC
N 5	<i>vrtec v naselju, sama sem se odločila</i>	možnost izbire oddelka – VKLJUČEVANJE V VRTEC
N 6	<i>obrnem na vzgojiteljico, zaupam</i>	vzgojiteljica, zaupanje – govorilne ure – VKLJUČEVANJE V VRTEC
N 7	<i>v naselje, smo tu doma</i>	bližina doma, prednost, vrtec v naselju – SEGREGACIJA
N 8	<i>dobro sodelujemo</i>	sodelovanje z vrtcem – VKLJUČEVANJE V VRTEC
N 9	<i>obveščajo pisno, ustno in preko oglasne deske, v slovenskem jeziku</i>	pisno, ustno, oglasna deska, obveščanje, slovenski jezik, uporaba – VKLJUČEVANJE V VRTEC

Petnajsti intervju: oseba O

Zap. št. izjave	Izjava	Koda
O 1	<i>da, se nekaj nauči, ima prijatelje</i>	obiskuje, znanje, sošolci, pozitivni vidik, prednosti obiskovanja – VKLJUČEVANJE V VRTEC
O 2	<i>vzgojiteljica obvestila o vključitvi</i>	vzgojiteljica, možnost vključitve – VKLJUČEVANJE V VRTEC

O 3	<i>sem hodil v vrtec, zato tudi moj otrok</i>	starši, seznanitev o možnosti vključitve – VKLJUČEVANJE V VRTEC
O 4	<i>ne vozijo, socialna pogovoriti in vzeti otroški dodatek</i>	predlog staršev, represivni ukrep – VKLJUČEVANJE V VRTEC
O 5	<i>v vrtec v naselju, sam sem se odločil</i>	možnost izbire oddelka – VKLJUČEVANJE V VRTEC
O 6	<i>pogovarjamo z vzgojiteljico</i>	pogovor, zaupanje – govorilne ure – VKLJUČEVANJE V VRTEC
O 7	<i>sem hodi na govorilne ure, vzgojiteljici</i>	obiskovanje, govorilne ure – VKLJUČEVANJE V VRTEC
O 8	<i>vrtec mora ostati, se dobro počutijo</i>	zaupanje, vrtec v naselju – SEGREGACIJA
O 9	<i>obveščajo ustno, pisno, na oglasnih deskah, v slovenskem jeziku</i>	pisno, ustno, oglasna deska, obveščanje, slovenski jezik, uporaba – VKLJUČEVANJE V VRTEC
O 10	<i>ne gremo vedno na srečanje</i>	občasno, sodelovanje z vrtcem – VKLJUČEVANJE V VRTEC

Šestnajsti intervju: oseba P

Zap. št. izjave	Izjava	Koda
P 1	<i>da, lepše je začela govoriti, je bolj mirna</i>	obiskuje, govor, mirna, pozitivni vidik, prednosti obiskovanja – VKLJUČEVANJE V VRTEC
P 2	<i>socialna služba bi morala kaznovati, pobrati otroške doklade, prisiliti, da grejo</i>	predlog staršev, represivni ukrep – VKLJUČEVANJE V VRTEC
P 3	<i>vzgojiteljica obvestila o vključitvi</i>	vzgojiteljica, možnost vključitve – VKLJUČEVANJE V VRTEC
P 4	<i>vzgojiteljica pomaga, če imam težave</i>	zaupanje – govorilne ure – VKLJUČEVANJE V VRTEC
P 5	<i>vrtec v naselju mora ostati - nimam avta, kako bi hodila v MS</i>	prevoz, prednost, vrtec v naselju – SEGREGACIJA
P 6	<i>zaupamo, smo zadovoljni, nič drugače kot MS</i>	zaupanje, prednosti, vrtec v naselju – SEGREGACIJA
P 7	<i>obvestijo pisno, ustno, tudi telefonsko, v slovenskem jeziku</i>	pisno, ustno, telefonsko, obveščanje, slovenski jezik, uporaba – VKLJUČEVANJE V VRTEC

P 8	<i>ne gremo vedno na srečanje</i>	občasno, sodelovanje z vrtcem – VKLJUČEVANJE V VRTEC
-----	-----------------------------------	---

Sedemnajsti intervju: oseba R

Zap. št. izjave	Izjava	Koda
R 1	<i>da, naučila boljše govoriti</i>	obiskuje, govor, pozitivni vidik, prednosti obiskovanja – VKLJUČEVANJE V VRTEC
R 2	<i>je pomemben, če ne bo hodila, se ne bo nič naučila</i>	znanje, prednosti obiskovanja – VKLJUČEVANJE V VRTEC
R 3	<i>socialna denarno kaznovati, ki ne vozijo otrok v vrtec</i>	predlog staršev, represivni ukrep – VKLJUČEVANJE V VRTEC
R 4	<i>sama sem hodila, sem se naučila, zato tudi ona hodi</i>	starši, seznanitev o možnosti vključitve – VKLJUČEVANJE V VRTEC
R 5	<i>vzgojiteljica tudi prepričala, da je dobro, če hodi</i>	vzgojiteljica, možnost vključitve – VKLJUČEVANJE V VRTEC
R 6	<i>v romski vrtec</i>	možnost izbire – VKLJUČEVANJE V VRTEC
R 7	<i>zaupam vzgojiteljici, se lahko pogovarjam</i>	pogovor, zaupanje – govorilne ure – VKLJUČEVANJE V VRTEC
R 8	<i>hodim na govorilno uro, ko me vzgojiteljica pokliče</i>	obiskovanje, govorilne ure – VKLJUČEVANJE V VRTEC
R 9	<i>vrtec mora ostati, bližje je</i>	bližina doma, vrtec v naselju – SEGREGACIJA
R 10	<i>obvestijo pisno, ustno, tudi telefonsko, v slovenskem jeziku</i>	pisno, ustno, telefonsko, obveščanje, slovenski jezik, uporaba – VKLJUČEVANJE V VRTEC
R 11	<i>pridemo na prireditev</i>	dejavnosti, sodelovanje z vrtcem – VKLJUČEVANJE V VRTEC

Osemnajsti intervju: oseba S

Zap. št. izjave	Izjava	Koda
S 1	<i>da, pomembno, se nekaj nauči, se ne bi znala družiti z drugimi, je bolj umirjena</i>	obiskuje, splošno znanje, mirna, pozitivni vidik, prednosti obiskovanja – VKLJUČEVANJE V VRTEC

S 2	<i>zaradi svoje izkušnje, sem se odločil, da jo vpišem</i>	starši, seznanitev o možnosti vključitve – VKLJUČEVANJE V VRTEC
S 3	<i>socialna, bi morala denarno kaznovati tiste, ki ne vozijo</i>	predlog staršev, represivni ukrep – VKLJUČEVANJE V VRTEC
S 4	<i>zaupam vzgojiteljici</i>	vzgojiteljica, zaupanje – govorilne ure – VKLJUČEVANJE V VRTEC
S 5	<i>vzgojiteljica dalo pobudo za vpis</i>	vzgojiteljica, možnost vključitve – VKLJUČEVANJE V VRTEC
S 6	<i>na govorilne grem, ko reče vzgojiteljica</i>	obiskovanje, govorilne ure – VKLJUČEVANJE V VRTEC
S 7	<i>v naselju je boljše, bliže, če nima avta, ne bi mogla peljati v MS</i>	bližina doma, prevoz, vrtec v naselju – SEGREGACIJA
S 8	<i>obveščajo pisno, ustno, telefonsko, preko oglasne deske, v slovenskem jeziku</i>	pisno, ustno, telefonsko, oglasna deska, obveščanje, slovenski jezik, uporaba – VKLJUČEVANJE V VRTEC
S 9	<i>pridemo na prireditve</i>	dejavnosti, sodelovanje z vrtcem – VKLJUČEVANJE V VRTEC

Devetnajsti intervju: oseba Š

Zap. št. izjave	Izjava	Koda
Š1	<i>trikrat na teden organizirano za romske otroke</i>	poimenovanje, SEGREGIRAN ODDELEK, SEGREGACIJA
Š2	<i>ni prostora za te romske otroke letos, v telovadnici so s pregradami ali v knjižnici, lani ko vrtec ni bil polno zaseden, so bili v eni od igralnic</i>	PROSTORSKA STISKA, segregacija
Š3	<i>ko se masovno nekaj dogaja, jih potegnemo zraven, pa tudi če samo dva otroka prideta, pa gredo kar v en oddelek</i>	občasno INTEGRIRANJE v druge oddelke
Š4	<i>z občino, s šolo, s SCD in starši</i>	občasno sodelovanje – MEDINSTITUCIONALNO, metode
Š5	<i>to ponavadi spelje CSD, mi nimamo nič s tem seznanjanjem</i>	VKLJUČEVANJE V VRTEC
Š6	<i>Romkinja preko javnih del v vrtcu jim pove v naselju, da bo nastop in kdaj – ustno jim prenese sporočilo, listki so brez veze včasih, ker ne znajo brati.</i>	USTNO OBVEŠČANJE – VABILA

Š7	<i>Našega študenta smo nahecali in je še na pedagoški fakulteti – se mi zdi, da je to dobra kombinacija. Lani je blo tudi tak. A je na fakulteti zaključevala in Romčke je mela.</i>	SEGREGACIJA, menjavanje strokovnih delavcev v oddelku
Š8	<i>Oni gredo v drugo skupino, tudi drugi pridejo njih gledat. Ko so skupne dejavnosti so povabljeni zraven.</i>	MULTIKULTURNOST
Š9	<i>Trenutno ne.</i>	VKLJUČEVANJE romskih staršev
Š10	<i>starše, vzgojitelje in CSD</i>	POVEZOVANJE, druženje, PREDLOG
Š11	<i>kake delavnice izobraževalne za starše</i>	VKLJUČEVANJE V VRTEC
Š12	<i>sm mnenja, da oni niso otroci s posebnimi potrebami</i>	SEGREGIRAN ODDELEK – ni OPP
Š13	<i>Nekako bi moglo bit omejeno al dodelano al zapisano, kaj je pa kontra utež neobiskovanja vrtca.</i>	VKLJUČEVANJE V VRTEC
Š14	<i>Recimo po 2 Romčka v oddelek pa da so tukej integrirani.</i>	PREDLOG
Š15	<i>to je taka nežna blaga oblika, pozabijo pravila, ker so tu samo pon., tor., sredo</i>	SEGREGIRANA OBLIKA
Š16	<i>mogoče za začetek tudi, mogoče jih bi pršlo več, ni tak velike stopnje socializacije</i>	ODDELEK V NASELJU
Š17	<i>najvišja stopnja socializacije</i>	INTEGRACIJA V REDNE ODDELKE
Š18	<i>Če je kdo komu všeč, ga bo objel, ne glede na to, al je Romček al je črnček.</i>	INTEGRIRANI ODDELEK, SOCIALIZACIJA
Š19	<i>Največji problem je to, ker starši ne dajo otrok.</i>	ovire pri VKLJUČEVANJU V VRTEC
Š20	<i>nam naj usposobijo vrtec, da bomo meli eno igralnico več, pa da naj na starših delajo</i>	PREDLOG

Dvajseti intervju: oseba T

Zap. št. izjave	Izjava	Koda
T1	<i>mora vztrajen bit</i>	strokovni delavec, posebna znanja; DELO V ODDELKU – SEGREGIRAN ODDELEK
T2	<i>so sprejeti</i>	SEGREGIRAN ODDELEK, OTROCI

T3	<i>Sem reku, gremo vn, pa je en reku, joj ne moremo, tam so otroci. Sem mel občutek – to so otroci, mi pa smo ne vem kaj.</i>	OBČUTEK MANJVREDNOSTI OTROK
T4	<i>Vključujemo se povsod.</i>	VKLJUČEVANJE SEGREGIRANEGA ODDELKA
T5	<i>Ja s starši v bistvu nimam čisto nič.</i>	SODELOVANJE S STARŠI
T6	<i>Nimam niti sestankov.</i>	SODELOVANJE S STARŠI
T7	<i>Ni blo še tega.</i>	VKLJUČEVANJE ROMSKIH STARŠEV
T8	<i>Ovira je lahko samo starš.</i>	VKLJUČEVANJE V VRTEC
T9	<i>lažje bi jim blo, če bi šli še prej in če jih bi blo še več</i>	VKLJUČEVANJE V VRTEC
T10	<i>najslabše, sigurno</i>	VRTEC V NASELJU
T11	<i>Najboljše za njih .</i>	INTEGRACIJA
T12	<i>Tak pa ja, jim dam liste oni pa debelo gledajo, kaj bom ja narisal da bodo pol še oni isto kot ja.</i>	SEGREGIRAN ODDELEK, pomanjkljivost

Enaindvajseti intervju: oseba U

Zap. št. izjave	Izjava	Koda
U1	<i>dost se nauči</i>	VKLJUČITEV V VRTEC
U2	<i>bolj bo pripravljen na šolo</i>	prednost VKLJUČITVE V VRTEC
U3	<i>Dnar vzamejo, se mi vidi.</i>	SANKCIJE ZA NEOBISKOVANJE
U4	<i>Nekdo bi nam mogu kaj povedat o tem.</i>	VKLJUČITEV V VRTEC
U5	<i>Dobro je da gre, pol jim je lažje za v šolo.</i>	prednost VKLJUČITVE V VRTEC
U6	<i>javna dela preko CSD, pa iz CSD B je pršla.</i>	OBISK NA DOMU, pred vključitvijo
U7	<i>Samo z Romi je.</i>	SEGREGIRAN ODDELKE, poimenovanje
U8	<i>Ni mi blo glih vseeno, da sem ga v to pustila, pa sm glih morala.</i>	neupoštevanje Odločitve staršev – SEGREGACIJA
U9	<i>Sploh nas niso vprašali al čemo da je samo z Romih v skupini.</i>	neupoštevanje Odločitve staršev – SEGREGACIJA
U10	<i>Rajši, da so vsi skupa z vašimi.</i>	VKLJUČITEV V VRTEC
U11	<i>Na govorilne ne hodimo. Sploh ne znamo, da so. Noben nam ni nigdar reku, da so.</i>	SODELOVANJE S STARŠI
U12	<i>Bolje bi bilo, da so zmešani, da.</i>	prednost INTEGRACIJE
U13	<i>Včasih reče, kaj delado, včasih pa ne.</i>	POZITIVNE IZKUŠNJE

U14	<i>Lepo mu je, nič ne jembra.</i>	POČUTJE V VRTCU
U15	<i>To, kaj zna, je za njega vrlo dosta za te godine.</i>	POZITIVNE IZKUŠNJE, prednost vključitve
U16	<i>Ništa nam ne rečedu.</i>	OBVEŠČANJE, GOVORILNE URE
U17	<i>Rekli so nam, sad pred kratkim je bilo to nastup, pa ni bilo prevoza. Drugač bi išla.</i>	OBVEŠČANJE, sodelovanje s starši

Dvaindvajseti intervju: oseba V

Zap. št. izjave	Izjava	Koda
V1	<i>Za mene je jako dobro pomembno.</i>	PREDNOST VKLJUČITVE
V2	<i>Rekli so nam, da manj dnara.</i>	SANKCIJE NEOBISKOVANJA
V3	<i>Je rekla C (CSD), da ako hodi v vrtec, da bomo dobili enkratno pomoč. Pa najbolj redno hodi, pa nč od tega.</i>	NEZAUPANJE V USTANOVO – slabost
V4	<i>otroka vključi v vrtec je dobro, ki je bulje za v šolo potlej.</i>	VKLJUČITEV V VRTEC – prednosti
V5	<i>B (CSD) je pršla vsem povedat i kiri dan gredo</i>	VABILA, sodelovanje s starši, OBISK NA DOMU
V6	<i>Zdej so sami Romi, sami.</i>	SEGREGACIJA
V7	<i>Ne, nismo mogli vplivat, ne.</i>	neupoštevanje Odločitve staršev – VKLJUČEVANJE
V8	<i>Da je med ostalimi otroki.</i>	ŽELJE STARŠEV za INTEGRACIJO
V9	<i>Ne, to sploh neču čut, da bi bli sami romski otroci, to je ko duma.</i>	SEGREGACIJA
V10	<i>Bolj se bi slo nauču i pol za v šolo.</i>	PREDNOST INTEGRACIJE
V11	<i>Kar dobro se počuti i rad gre v vrtec.</i>	PREDNOST VKLJUČITVE
V12	<i>Nobeden nč ne poveda.</i>	POVEZANOST Z VRTEC, SODELOVANJE
V13	<i>vse skup nč ni. Mislim, da ena dca gredo v vrtec, eni ne</i>	PREDLOG, nestrinjanje staršev

Triindvajseti intervju: oseba Z

Zap. št. izjave	Izjava	Koda
Z1	<i>ne hodi v vrtec</i>	VKLJUČEVANJE V VRTEC, neobiskovanje
Z2	<i>pršli so povedat, pa je nedam, premala je 3 leta ma samo</i>	VKLJUČEVANJE, OBISK NA DOMU, nezaupanje, v vrtec
Z3	<i>nezaupam, premala je, strah me je</i>	NEZAUPANJE V VRTEC
Z4	<i>nč nas ne pripravljajo</i>	pred vključitvijo – SODELOVANJE S STARŠI
Z5	<i>rajši vidim, da je s civili</i>	INTEGRACIJA
Z6	<i>neče it, joka v jutro i se me drži</i>	NEZAUPANJE V VRTEC, V STROKOVNEGA DELAVCA
Z7	<i>pravi, da je blo lepo, da so se igrali</i>	SEGREGACIJA, POZITIVNE IZKUŠNJE
Z8	<i>noben ne pride v naselje, razen iz CSD i kombi v jutro</i>	pred vključitvijo – SODELOVANJE S STARŠI
Z9	<i>samo so rekli, da jih pridejo iskat</i>	pred vključitvijo – SODELOVANJE S STARŠI
Z10	<i>nč nismo izbirali, rajši bi, da so z drugih otrocih</i>	MOŽNOST IZBIRE
Z11	<i>nism nigdar šla na govorilne, nisu ni rekli</i>	SODELOVANJE S STARŠI
Z12	<i>bolj bi treba nam povedat o vrtcu, jako malo znamo</i>	PREDLOG staršev
Z13	<i>tovršice bi mogle prit k nam, da se deca navadido na njih</i>	pred vključitvijo – SODELOVANJE S STARŠI IN OTROKI

Štiriindvajseti intervju: oseba Ž

Zap. št. izjave	Izjava	Koda
Ž1	<i>V našem oddelku so Romi integrirani že in v drugem starostnem obdobju so večinoma v vseh igralnicah.</i>	INTEGRACIJA, POIMENOVANJE
Ž2	<i>pri treh letih</i>	VKLJUČEVANJE
Ž3	<i>Strokovna, strpnost, poznavanje njihove kulture, družinskih razmer, prilagodljiva, individualno delo.</i>	ZNANJA IN OSEBNOST STROKOVNEGA DELAVCA

Ž4	<i>Mamo romsko pomočnico zaposleno, dodeljena nam je dve ure na teden v treh oddelkih. To je premalo.</i>	POMANJKLJIVOST INTEGRACIJE
Ž5	<i>Individualizacija, prilagajanje. Ker ne razumejo.</i>	DELO V INTEGRIRANEM ODDELKU
Ž6	<i>Jast bi mogla v naselje it kot vzgojitelj in vidit, kok pa kaj je. Mi se prilagajamo.</i>	PREDLOG VZGOJITELJA pri INTEGRACIJI, VKLJUČEVANJE
Ž7	<i>se še dogaja, da jih otroci odklanjajo, da se odmikajo od njih</i>	INTEGRACIJA, slabost
Ž8	<i>Pri kosilu se radi vsedejo skupaj za mizo. Nimajo radi, da je kdo zraven njih.</i>	opažanja vzgojiteljice pri INTEGRACIJI
Ž9	<i>Majo tudi drugačne navade. Njim je težko sedet za mizo. Uporabljat pribor. Velikokrat je miza polita.</i>	OVIRE PRI VKLJUČEVANJU
Ž10	<i>Mi jim nudimo na vseh področjih ogromno, tak da se trudimo, da jim zagotavljamo občutek sprejetosti.</i>	VKLJUČEVANJE, SPREJETOST V INTEGRACIJI
Ž11	<i>same vzgojiteljice nimamo stika z starši</i>	SODELOVANJE PRED VKLJUČITVIJO
Ž12	<i>tudi roditeljski ko so, vsa vabila odnesejo domov, nikoli pa jih ni</i>	RODITELJSKI SESTANKI, vključevanje staršev
Ž13	<i>Prednosti so za vse otroke.</i>	PREDNOST INTEGRACIJE
Ž14	<i>Za razvijanje strpnosti in medsebojnih odnosov. Za spoznavanje njihove kulture.</i>	PREDNOST INTEGRACIJE
Ž15	<i>se že prej spoznajo in da jih mi naučimo, da se to ne dela</i>	PREDNOST INTEGRACIJE
Ž16	<i>Otroci sodijo v integrirani oddelek.</i>	MNENJE STROKOVNEGA DELAVCA
Ž17	<i>S tem ne naredimo nič. Oni so odmaknjeni.</i>	SLABOST ODDELKA V NASELJU
Ž18	<i>Z Romi tudi otroci pridobivajo</i>	SOCIALIZACIJA V INTEGRACIJI
Ž19	<i>Zato da se tudi učijo od naših otrok, da tudi oni spoznajo našo kulturo, jezik. Oni bodo v šolo hodili med slovensko govoreče.</i>	PREDNOST INTEGRACIJE
Ž20	<i>Izkušnja te bogati. Spoznaš preko njih njihovo kulturo, drugač tudi gledaš na vse druge Rome.</i>	DELO V INTEGRIRANEM ODDELKU
Ž21	<i>Življenjska izkušnja te nauči, no. Odpre ti druge poglede na svet.</i>	DELO V INTEGRIRANEM ODDELKU

Petindvajseti intervju: oseba AA

Zap. št. izjave	Izjava	Koda
AA1	<i>pred petimi leti v enem projektu vključevanja romskih otrok in možnosti vključevanja in socializacije in integracije in smo se v okviru tega projekta odločili za vključitev otrok</i>	INTEGRACIJA
AA2	<i>doizobraževat za delo z njimi, spoznavat kulturo, potem preseगत te naše meje tolerančne</i>	DOIZOBRAŽEVANJE
AA3	<i>z zunanjih ustanov pa največ sodelujemo s CSD</i>	MEDINSTITUCIONALNO SODELOVANJE
AA4	<i>Vključujemo se v ogromno projektov romskih in tudi izobražujemo se vsi v vrtcu.</i>	MEDINSTITUCIONALNO SODELOVANJE
AA5	<i>mi hodimo v naselje in jim pokažemo dosežke otrok</i>	OBISK NA DOMU
AA6	<i>gremo v naselje in podatke dobimo, kdo je primeren za v vrtec od CSD</i>	VKLJUČEVANJE, OBISK NA DOMU
AA7	<i>Mi se vsi poznamo.</i>	SODELOVANJE S STARŠI
AA8	<i>Tak da mi njim zaupamo in oni nam in laufa.</i>	ZAUPANJE
AA9	<i>se dosti lažje vključijo v šolo in tam napredujejo</i>	PREDNOST INTEGRACIJE
AA10	<i>Dober pristop je to, da gradimo na zaupanju.</i>	ZAUPANJE
AA11	<i>Ključna ovira pri vključevanju je še vedno ta segregacija Romov.</i>	VKLJUČEVANJE
AA12	<i>nikakor jih še ne moremo pripraviti, da bi se bolj v naše dejavnosti vključevali in sodelovali</i>	SODELOVANJE S STARŠI
AA13	<i>Nekaj je v vrtcu, nekaj v šoli.</i>	ROMSKI POMOČNIK
AA14	<i>Vsako leto ne menjamo strokovnega delavca.</i>	PREDNOST INTEGRACIJE
AA15	<i>delamo dvojezične knjigice, pa slovarje pa imamo predstavitev drugim otrokom njihovega jezika, kultura se predstavlja, na kakšen način oni zadeve praznujejo, al navade kake majo</i>	MULTIKULTURALNOST

AA16	<i>jih otroci sprejmejo med sabo in ni nobenih razlik</i>	UPOŠTEVANJE STRATEGIJE
AA17	<i>Mi jih že vključujemo, sam oni se nočejo.</i>	VKLJUČEVANJE ROMSKIH STARŠEV
AA18	<i>otroci s posebnimi potrebami, pa jih ne razvrščamo mi in jih tudi tako ne obravnavamo.</i>	OPP
AA19	<i>Ker so eni izredno bistri. In gre samo za učno in vzgojno zanemarjenost in to potem takoj otroka vidiš, ne, če je sposoben, kaj kuži in kulk ne.</i>	OPP
AA20	<i>Tu noter zajema in socializacijo, vzpodbujanje gibalnega razvoja, grafomotorike fine, grobe.</i>	KURIKULUM
AA21	<i>Ne pustim ga s samimi Romi, oni se kot družine med sabo kregajo in potem vse to prenašajo na otroke.</i>	SLABOST SEGREGACIJE
AA22	<i>ker spremenijo okolje, naš vrtec je blizu šole, smo povezani in hodijo tam, tak da jim šola ne bo tabu in ne bo problem</i>	PREDNOST INTEGRACIJE

Šestindvajseti intervju: oseba AB

Zap. št. izjave	Izjava	Kode
AB1	<i>Da, v vrtcu je.</i>	VKLJUČEVANJE
AB2	<i>Ni pomembno, da je otrok v vrtcu.</i>	OBISKOVANJE VRTCA
AB3	<i>Da bi tovrstice bolj ble pozorne na otroka.</i>	POZORNOST VRTCA
AB4	<i>Rekla je duma, da jo tepejo pa pluvajo, prej ko gredo na malco.</i>	SPREJETOST, SLABOST
AB5	<i>Sestra, ko hodi tu v šolo.</i>	OBVEŠČANJE O VKLJUČITVI
AB6	<i>Pomešan je med ostale otroke.</i>	INTEGRACIJA, POIMENOVANJE ODDELKA
AB7	<i>Naj bo med ostalimi.</i>	ŽELJA STARŠEV
AB8	<i>Na C se obrnemo.</i>	SODELOVANJE
AB9	<i>Z neromskimi otroki skupaj.</i>	INTEGRACIJA, PREDNOST
AB10	<i>V redu.</i>	POČUTJE, PREDNOST
AB11	<i>pravi, da se slabo počuti</i>	POČUTJE, SLABOST
AB12	<i>Nauči se in doma pokaže.</i>	POZORNOST VRTCA , PREDNOST

AB13	<i>Ne, nisem povezana.</i>	SODELOVANJE S STARŠI
AB14	<i>nč ne obveščajo</i>	SODELOVANJE S STARŠI, OBVEŠČANJE
AB15	<i>pove, pa nisem šla</i>	SODELOVANJE S STARŠI, NE SODELOVANJE

Sedemindvajseti intervju: oseba AC

Zap. št. izjave	Izjava	Kode
AC1	<i>da, hodi v vrtec, vsega se nauči</i>	Prednosti vrtca – VKLJUČEVANJE V VRTEC, INTEGRACIJA
AC2	<i>pride iz CSD i D k nam avgusta i reče, kter mora septembra v vrtec</i>	OBISKI NA DOMU – METODE, SZNANITEV, VKLJUČEVANJE
AC3	<i>za v šolo se nauči i lažje mu je, ki se poznado med sabo</i>	prednosti obiskovanja vrtca – VKLJUČEVANJE V VRTEC
AC4	<i>rajši da je z drugih, več če se naučit</i>	INTEGRIRANI ODDELEK
AC5	<i>v šoli ga čedo vaši izločit</i>	slabosti ne obiskovanja
AC6	<i>riše i piše, tu i tam kaj popeva</i>	prednosti obiskovanja vrtca – VKLJUČEVANJE V VRTEC
AC7	<i>ni hu, da gredo naši sami skup, potokli se bi med sabo</i>	slabosti – SEGREGIRANEGA ODDELKA
AC8	<i>vabilo dobimo, al ne gremo nikamr</i>	STIKI Z VRTCEM, NE SODELUJE
AC9	<i>ako do česa pride, gremo do C i se pogovorimo</i>	zaupanje – STIKI Z VRTCEM
AC10	<i>prnese pildek damuh mali, al ne gremo</i>	obveščanje – VKLJUČEVANJE V VRTEC,

Osemindvajseti intervju: oseba AD

Zap. št. izjave	Izjava	Kode
AD1	<i>gre v vrtec i lepo mu je</i>	prednosti obiskovanja – VKLJUČEVANJE V VRTEC
AD2	<i>ne gremo na govorilne, še nigdar nismo bli</i>	govorilne ure – INTEGRIRANI ODDELEK
AD3	<i>Edino, če je kaj narobe.</i>	sodelovanje – STIKI Z VRTCEM
AD4	<i>vabila prnese damuh, al nismo šli</i>	obveščanje, obvestila – STIKI Z VRTCEM
AD5	<i>za vse gremo k C</i>	zaupanje – VKLJUČEVANJE

AD6	<i>dost se nauči i riše kaj i piše, tak</i>	pomembnost, prednost obiskovanja vrtca – VKLJUČEVANJE V VRTEC
AD7	<i>ako kaj rabimo, gremo k C, pa nam ona reče</i>	sodelovanje – STIKI Z VRTCEM
AD8	<i>neki so se cukali, pa sm šu k C, da smo razčistili</i>	sodelovanje – STIKI Z VRTCEM

Devetindvajseti intervju: oseba AE

Zap. št. izjave	Izjava	Kode
AE1	<i>da naša gre že druga v vrtec</i>	obiskuje vrtec – VKLJUČEVANJE V VRTEC
AE2	<i>tam se nauči, da ji je lažje v šolo it</i>	prednosti vrtca – VKLJUČEVANJE V VRTEC
AE3	<i>družijo se, i igrado i rišedo</i>	prednosti vrtca – VKLJUČEVANJE V VRTEC
AE4	<i>tam so med vaših i lepo ji je</i>	INTEGRIRANI ODDELEK, POIMENOVANJE
AE5	<i>na govorilne ne gremo, one pridedo k nam, pa rečedo, ak je kaj</i>	govorilne ure – INTEGRIRANI ODDELEK
AE6	<i>mi smo zadovoljni, da so pomešani i več čedo se naučit</i>	zaupanje – INTEGRIRANI ODDELKE
AE7	<i>pre nek gredo v vrtec, pridedo k nam i povedado, mi pa peljemo na pregled</i>	pred vključitvijo – OBISK NA DOMU
AE8	<i>oni čedo se poznat, ko bodo šli v šolo</i>	prednosti – INTEGRACIJA
AE9	<i>pride včasih E k nam, pa se pogovarjamo, treba bi večkrat</i>	METODA POGOVORA

Trideseti intervju: oseba AF

Zap. št. izjave	Izjava	Kode
AF1	<i>hodi v vrtec</i>	obiskuje vrtec – VKLJUČEVANJE V VRTEC
AF2	<i>k nam pridedo avgusta i povedado, da mora v vrtec</i>	pred vključitvijo – prvi stiki – VKLJUČEVANJE V VRTEC
AF3	<i>zdej, tu i tam pride k nam, ak je kaj narobe, pa gremo k C</i>	METODA POGOVORA

AF4	<i>oni pridedo povedat</i>	obvestila o možnosti vključitve – VKLJUČEVANJE V VRTEC
AF5	<i>zmešani so med civile i tak je bulje</i>	INTEGRIRANI ODDELEK, PREDNOSTI, POIMENOVANJE
AF6	<i>sploh ne gremo</i>	govorilne ure – INTEGRIRANI ODDELEK
AF7	<i>nedam, ako je skup samo s cigani</i>	SEGREGIRANI, slabosti

Enaintrideseti intervju: oseba AG

Zap. št. izjave	Izjava	Koda
AG1	<i>vrtec tudi v naselju</i>	VRTEC V NASELJU, POIMENOVANJE
AG2	<i>otroke v redne oddelke</i>	INTEGRIRANA OBLIKA, POIMENOVANJE
AG3	<i>45 let v tem naselju</i>	TRADICIJA VRTCA V NASELJU, ZAUPANJE
AG4	<i>že prerašča v naselju in bomo iskali druge oblike sodelovanja</i>	PREDLOGI, ŽELJE
AG5	<i>na željo staršev želijo integrirati otroke v oddelke znotraj samega mesta</i>	SLABOST VRTCA V NASELJU
AG6	<i>zapustili enoto Romano Puščo in se vpisali v oddelke v MS</i>	SLABOST VRTCA V NASELJU
AG7	<i>Je blo tudi tukaj, da so vzgojiteljice, pa svetovalna delavka hodile in preprečevale starše in včasih hodile na dom in otrok pripeljale v vrtec.</i>	VKLJUČEVANJE V VRTEC, prvi stiki
AG8	<i>ko se starši sami odločajo za integracijo</i>	VKLJUČITEV V VRTEC, STARŠI
AG9	<i>pridejo v spor z otrokom ali z osebo v samem oddelku, takoj hočejo prepisati nazaj oz. v drugi vrtec.</i>	SLABOST VRTCA V NASELJU
AG10	<i>Eni pa zato, ker se čutijo izolirane in hočejo, da se njihovi otroci enakovredni ostalim.</i>	SLABOST VRTCA V NASELJU
AG11	<i>Čutijo, da so nekako izolirani v tem vrtcu, da ni napredka kot v samem mestu.</i>	SLABOST VRTCA V NASELJU
AG12	<i>da so tam samo romski otroci</i>	VRTEC V NASELJU, POIMENOVANJE
AG13	<i>za multikulturni vrtec, da bi bil glasbeni vrtec, malo poudarek na njihovo močno področje</i>	PREDLOGI

AG14	<i>prvo leto skušali otroke Rome pritegniti, potem bi pa na to delo tudi ostale starše osveščali in jim ponudili tam</i>	PREDLOGI
AG15	<i>Mi smo 40 let s temi starši delali in se počutimo, kot da nismo nič naredili, čeprav smo zelo veliko naredili.</i>	VKLJUČEVANJE, OVIRE
AG16	<i>Zdej so otroci po tolikih letih začeli spat v vrtcu.</i>	ZAUPANJE VRTCA V NASELJU
AG17	<i>so starši zahtevali, da morajo potem vsi priti pred zajtrkom, ne po</i>	ZAUPANJE VRTCA V NASELJU
AG18	<i>Mi mam pokrito, plačano. In prav je, da se odločijo.</i>	VKLJUČEVANJE, ODLOČANJE
AG19	<i>V samih enotah vrtca oni čisto drugače komunicirajo kot v tistem njihovem vrtcu.</i>	SLABOST VRTCA V NASELJU
AG20	<i>romsko pomočnico, pa mam romskega mentorja, pa romskega pomočnika, ki jih dobivamo prek projektov</i>	MEDINSTITUCIONALNO SODELOVANJE
AG21	<i>Prišlo je do konfliktov med našo romsko pomočnico, ki jo mam zaposleno in romsko pomočnico prek zveze Romov.</i>	SLABOST VRTCA V NASELJU
AG22	<i>V lanskem letu smo meli dve vzgojiteljici tepeni.</i>	NASILJE S STRANI STARŠEV, VVN, SLABOSTI
AG23	<i>S CSD in ostalimi institucijami imamo zelo malo podpore.</i>	MEDINSTITUCIONALNO SODELOVANJE
AG24	<i>Normalno se pridejo vpisat kot vsi ostali, so v toku.</i>	VZPOSTAVITEV STIKOV PRED VKLJUČITVIJO
AG25	<i>Po kurikulumu se dela normalno.</i>	MULTIKULTURALNOST
AG26	<i>Spoznava se ta in ona kultura.</i>	MULTIKULTURALNOST
AG27	<i>dostikrat starši Romi nočejo, da se izpostavi njihova kultura</i>	SLABOST INTEGRIRANEGA ODDELKA
AG28	<i>ne smejo svojo kulturo zatreti</i>	POZORNOST VRTCA
AG29	<i>Seveda.</i>	SODELOVANJE VKLJUČEVANJE
AG30	<i>pustovanje in je blo vključeno 11 otrok s Pušče</i>	SODELOVANJE Z OSTALIMI VRTCI, VKLJUČEVANJE
AG31	<i>Tudi starši pridejo zraven.</i>	SODELOVANJE S STARŠI
AG32	<i>Prvič so mamice spregovorile o nasilju, ki ga čutijo v družini.</i>	PREDNOST GOVORILNIH UR, POGOVOR, ZAUPANJE
AG33	<i>Romski starši.</i>	OVIRE PRI VKLJUČEVANJU

AG34	<i>Jih pač razpršimo in potem je isto kot v MB, oni funkcionirajo normalno kak vsi.</i>	PREDNOST INTEGRACIJE
AG35	<i>Konflikti vseeno ostanejo, tam ko so. Sami so že eno stopničko višje od vseh ostalih in sebi potrdijo, rajši peljejo otroka v stran.</i>	PREDNOST INTEGRACIJE
AG36	<i>Ne bi niti približno rekla tega. Tisti otrok, ki ma značilnosti sicer, ne glede.</i>	NISO OPP
AG37	<i>da je integracija zelo, zelo dobrodošla, ki se vključujejo, predvsem drugo starostno obdobje</i>	INTEGRACIJA
AG38	<i>Sam vrtec v naselju, ga ne smemo nikakor zanemarit. Ne smemo si dovoliti, da bi ga zaprli, ker vsaj tisto prvo starostno obdobje je zelo dobro, da je tam.</i>	VRTEC V NASELJU
AG39	<i>Segregacije pa nikoli nismo meli in je ne bi podpirala. Je zelo kruto.</i>	SEGREGIRANI ODDELEK
AG40	<i>Integracija je ena najkvalitetnejših. Ker tudi pozneje otroci gredo v šole, kjer se.</i>	PREDNOSTI INTEGRACIJE
AG41	<i>Čprav imamo mi veliko srečanj z neromskimi. Jih peljemo na lutke, mam o biske med enotami, kjer se zamenjujemo.</i>	SODELOVANJE Z OSTALIMI VRTCI
AG42	<i>Socializacija je najbolj kvalitetna v integraciji.</i>	PREDNOST INTEGRACIJE

Dvaintrideseti intervju: oseba AH

Zap. št. izjave	Izjava	Koda
AH1	<i>bla dodeljena</i>	DELO V ODDELKU
AH2	<i>stroga, dosledna, natančna, prijazna, upoštevati romske otroke, pokazati, da sem jih sprejela, držati se mora dogovorjenih pravil</i>	OSEBNOST STRO. DELAVCA
AH3	<i>Vzpodbuje jih mora, vzpodbudno pohvaliti, povedati kar ni v redu.</i>	OSEBNOST STRO. DELAVCA
AH4	<i>Starši pravijo, da v vrtcu naj ne govorijo romsko.</i>	INTEGRIRANI ODDELEK, SLABOST
AH5	<i>V igri nista odrinjeni.</i>	SPREJETOST OTROK V ODDELKU
AH6	<i>Povabijo se med sabo.</i>	PREDNOST INTEGRACIJE, Z NEROMI

AH7	<i>srečanje z dedki in babicami je dedek prišel</i>	SODELOVANJE S STARŠI, VKLJUČEVANJE V VRTEC
AH8	<i>Tudi na uvajanju so starši.</i>	SODELOVANJE S STARŠI, VKLJUČEVANJE V VRTEC
AH9	<i>nezaupanje staršev</i>	OVIRE VKLJUČEVANJA
AH10	<i>Več bi treba delat na starših.</i>	PREDLOG STROK. DELAVCA, OVIRE
AH11	<i>v MS bolj urejeni, ko so v integriranem oddelku</i>	PREDNOST INTEGRACIJE
AH12	<i>pa treba bolj delat z njimi</i>	SLABOST ODDELKA V NASELJU
AH13	<i>isto kot ostale starše</i>	OBVEŠČANJE, VKLJUČEVANJE V VRTEC
AH14	<i>na pustno rajanje so prišli v maskah vsi 4</i>	SODELOVANJE S STARŠI, VKLJUČEVANJE V VRTEC
AH15	<i>socializacija v normalno okolje</i>	PREDNOST VKLJUČITVE INTEGRACIJE
AH16	<i>je najboljša, to je privajanje za poznejše šolanje</i>	PREDNOSTI INTEGRACIJE
AH17	<i>starši imajo že itak prevelik vpliv na njih</i>	SLABOST SEGREGACIJE
AH18	<i>Tu se hitreje privadijo, od vsakega pobere nekaj. Vidijo, da ostali rišejo, tako tudi deklici in to so bogate risbe.</i>	PREDNOST INTEGRACIJE

Triintrideseti intervju: oseba AI

Zap. št. izjave	Izjava	Koda
AI1	<i>Da.</i>	VKLJUČENOST V VRTEC
AI2	<i>je skupaj z ostalimi otroki, ki so neromski</i>	INTEGRIRANI ODDELEK, POIMENOVANJE
AI3	<i>da se nauči slovensko govoriti, da se z njimi igrajo</i>	PREDNOST INTEGRACIJE
AI4	<i>je med ostalimi, ki bodo šli skup v šolo</i>	PREDNOST INTEGRACIJE
AI5	<i>je lepo v vrtcu</i>	PREDNOST VKLJUČITVE
AI6	<i>Vsega se naučido.</i>	PREDNOST VKLJUČITVE
AI7	<i>Damuh pride obvestilo.</i>	OBVESTILO O VKLJUČITVI
AI8	<i>SD je prišla damuh povedat.</i>	METODA POGOVORA
AI9	<i>Z vzgojiteljico se pogovarjamo o težavah.</i>	METODA POGOVORA
AI10	<i>zaupamo ji svoje težave</i>	METODA POGOVORA, ZAUPANJE

AI11	<i>Na govorilne ure hodimo.</i>	GOVORILNE URE, OBSK
AI12	<i>K tej vzgojiteljici, ki ma punce, ki jih uči in jih pozna.</i>	ZAUPANJE V STROK. DELAVCA
AI13	<i>Bolje je, da je tak.</i>	PREDNOST INTEGRACIJE
AI14	<i>Prej so ble na Pušči, pa so jih ostali topli, ki so sosedi, pa se nimamo.</i>	SLABOSTI ODDELKA V NASELJU
AI15	<i>bolj nauči slovenskega jezika</i>	PREDNOST INTEGRACIJE, SLO JEZIK
AI16	<i>Igrajo se skupaj, rišedo, pojejo.</i>	POČUTJE V INTEGRIRANEM ODDELKU
AI17	<i>Rade gredo v vrtec zjutraj in težko gredo domov.</i>	PREDNOST INTEGRACIJE, ZAUPANJE
AI18	<i>mala rada bere, pa je mela predstavo</i>	POZORNOST STROKOVNEGA DELAVCA
AI19	<i>punce prinesejo obvestila</i>	VKLJUČITEV STARŠEV V VRTEC, OBVESTILA
AI20	<i>se kaj dogaja in pridemo gledat</i>	SODELOVANJE
AI21	<i>na govorilne ure gremo</i>	GOVORILNE URE
AI22	<i>Deci je lepo v vrtcu i samo naj gredo.</i>	PREDNOST VKLJUČITVE V VRTEC

Štiriintrideseti intervju: oseba AJ

Zap. št. izjave	Izjava	Koda
AJ1	<i>ta mali je v vrtcu i dobro da je, lažje mu bo v šolo</i>	prednosti obiskovanja – VKLJUČEVANJE V VRTEC
AJ2	<i>sami gremo vpisat marca</i>	obvestila o možnosti vključitve – VKLJUČEVANJE V VRTEC
AJ3	<i>mi se vse pomenimo z vzgojiteljico, ak do čega pride</i>	zaupanje – INTEGRIRANI ODDELEK
AJ4	<i>tu i tam gremo na govorilne</i>	govorilne ure – INTEGRIRANI ODDELEK
AJ5	<i>naučido se lepo govorit po vaše i v šolo jim je lažje</i>	pomembnost, prednost INTEGRACIJE
AJ6	<i>gremo mi na vse, kaj smo povabljeni i deca nastopado</i>	sodelovanje – VKLJUČEVANJE

Petintrideseti intervju: oseba AK

Zap. št. izjave	Izjava	Koda
AK1	<i>v vrtcu se dost nauči i dobro se ma</i>	prednosti obiskovanja – VKLJUČEVANJE V VRTEC
AK2	<i>mi sami vpišemo, ak pozabimo, pridemo nam reč</i>	obvestila o možnosti vključitve – VKLJUČEVANJE V VRTEC, OBISK NA DOMU
AK3	<i>pa mi nimamo problemov, vse si povedamo</i>	zaupanje – INTEGRIRANI ODDELEK
AK4	<i>mi obiskujemo govorilne i sodelujemo dobro</i>	govorilne ure – INTEGRIRANI ODDELEK
AK5	<i>ma skup so z vašimi i govorit zna slovensko</i>	prednost obiskovanja vrtca – VKLJUČEVANJE V VRTEC, INTEGRACIJA, POIMENOVANJE
AK6	<i>iz vrtca prinese vabilo i kad mamu cajta, mi pridemo na predstavo i pust</i>	sodelovanje – VKLJUČEVANJE
AK7	<i>bolje je, da so zmešani, nek sami Romi skup, znajo se tepst</i>	PREDNOSTI INTEGRACIJE

Šestintrideseti intervju: oseba AL

Zap. št. izjave	Izjava	Koda
AL1	<i>naša obiskuje tu v MS vrtec i zadovoljni smo</i>	VKLJUČENOST V VRTEC
AL2	<i>tu v MS je pomešana z Neromi</i>	INTEGRIRANI ODDELEK, POIMENOVANJE
AL3	<i>mi rajši da je z ostalimi, več se nauči i lažje gre v šolo</i>	PREDNOST INTEGRACIJE
AL4	<i>Bolje da je med deco, kot da je duma. Tu se igrado skupej.</i>	PREDNOST VKLJUČITVE
AL5	<i>Mi nimamo problemov. Mei se vsakej pogovarjamo z vzgojitelco.</i>	METODA POGOVORA
AL6	<i>prnese vabila ko i drugi pa pridemo skup na prireditve</i>	SODELOVANJE S STARŠI, VABILA
AL7	<i>nam vzgojiteljica vse poveda i mi ji zaupamo</i>	ZAUPANJE V STROKOV. DELAVCA, INTEGRACIJA
AL8	<i>na pustovanje pridemo, pa na kulturno</i>	VKLJUČITEV STARŠEV V VRTEC

	<i>prirediv, to se udeležimo</i>	
AL9	<i>govorilne so enkrat na mesec i to gremo, ako je pa kaj narobe, pa reče prej i se pogovorimo</i>	GOVORILNE URE, INTEGRACIJA

IZJAVA O AVTORSTVU

Podpisana KOSTELEEC ANDREJA vpisana na Visoko šolo za socialno delo v študijskem letu 2001/2002 in PRAVNE KSENJA vpisana na Fakulteto za socialno delo v študijskem letu 2004/2005 kot izredni študentki izjavljava, da sva diplomsko nalogo z naslovom VKLJUČEVANJE ROMSKIH OTROK V PREDŠOLSKO VZGOJO napisali samostojno s korektnim navajanjem virov in ob pomoči mentorice doc. dr. Liljane Rihtar in somentorice as. dr. Špele Urh.

Ljubljana, maj 2009

KOSTELEEC ANDREJA

PRAVNE KSENIJA